

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

“TASDIQLAYMAN”

O'quv ishlari bo'yicha prorektor

_____ f.m.f.n. I.Q.Xaydarov

2019 yil “_____” “_____”

**5110800-TASVIRIY SAN'AT VA MUHANDISLIK GRAFIKASI
TA'LIM YO'NALISHI**

QALAMTASVIR

FANIDAN

(2-kurs talabalari uchun)

**O'QUV - USLUBIY
MAJMUA**

Muallif: X.X.Muratov

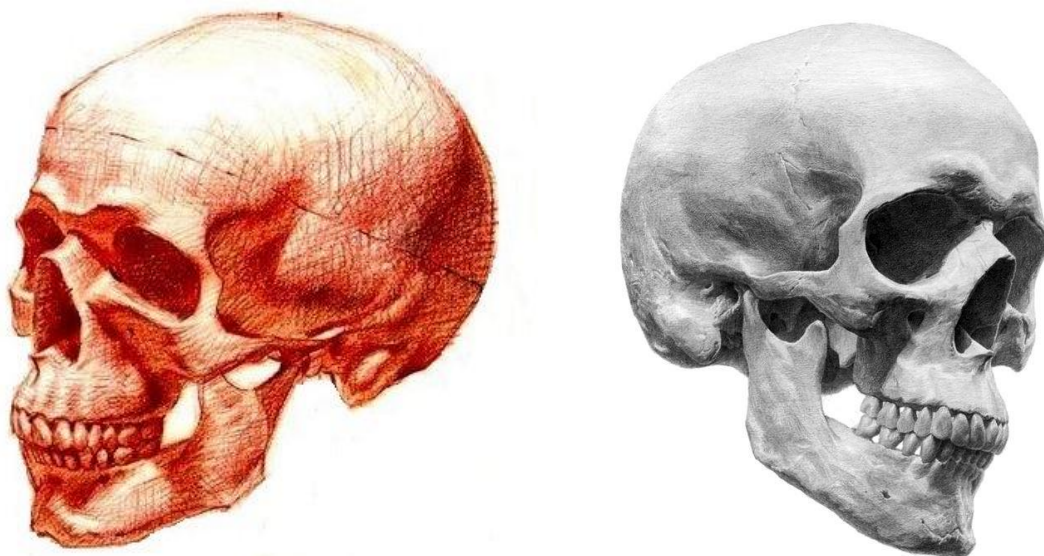
CHIRCHIQ-2019

III-semestr

1-mavzu	Inson bosh suyagining anatomik tuzilishi. Inson bosh suyagining ikki tomonidan ko'rinishi
---------	--

Bosh morfologiyasini o'rganish shuni ko'rsatdiki, yuz tuzilishining turli-tumanligi, undagi qismlar va nisbatlar bosh suyagi bilan bog'liq. Rassom nisbatlar yordamida turli tuzilishdagi inson tanasini chizish imkoniga ega bo'ladi.

Yuqorida qayd etib o'tilganidek, qadimgi an'analar, Uyg'onish davrining tasviriy hujjatlari bilan bog'liq ko'plab zamonaviy qonunlar bosh balandligini o'lchov vositasi sifatida qo'llashni ko'zda tutadi.

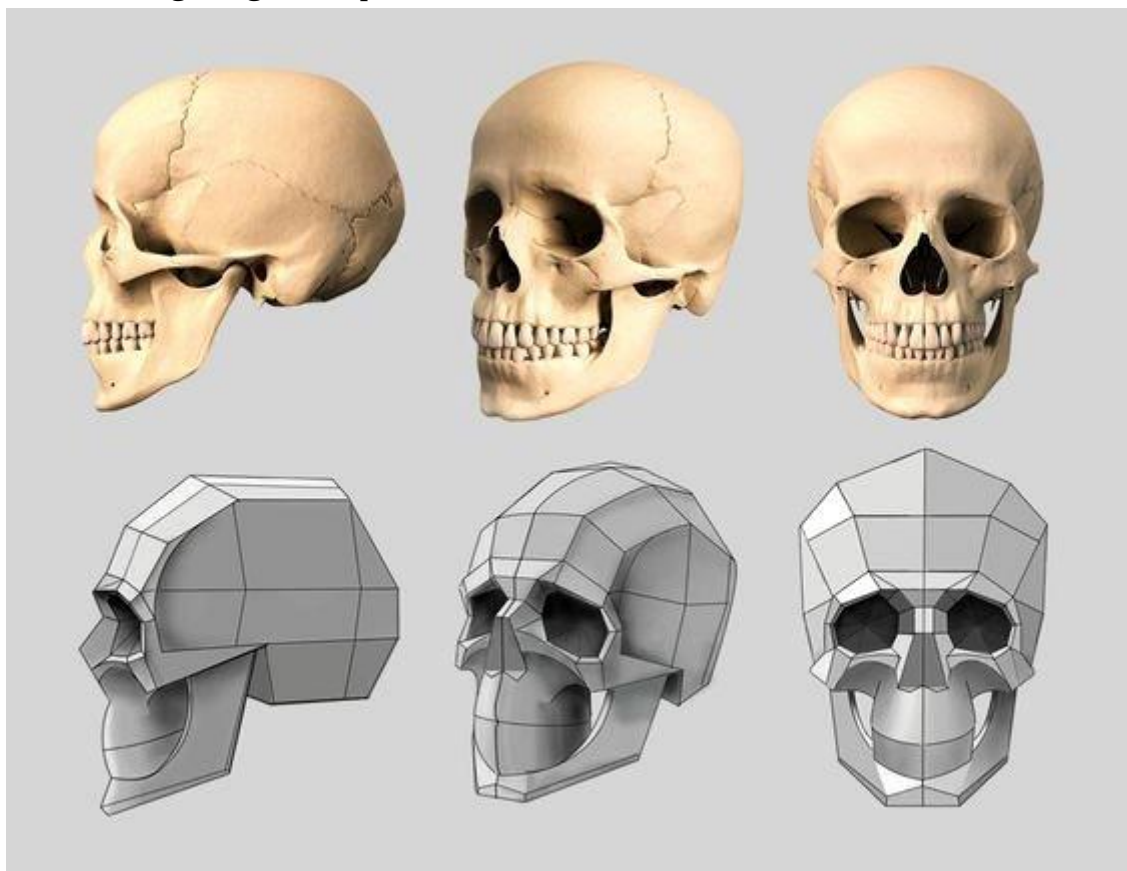

Bosh balandligining tana balandligi bilan munosabati birinchi marotaba Vitruviy ijodida $\frac{1}{8}$ nisbat deb ko'rsatilgan. Ushbu nisbat keyinchalik Ch. Chennini va Leonardo da Vinchi ijodida ham o'z aksini topdi. Boshning nisbiy o'lchamlari tana nisbatlari estetik idealni Leonardo da Vinchi tomonidan haqiqatga yaqinroq qilib ishlangan va uning butun tana bilan munosabati o'zida tabiiylikni mujassamlashtirgan. Leonardo da Vinchi tomonidan ishlangan bosh rasmlaridan birida yuz va bosh balandligiga izoh berilgan. Og'iz kengligi yuz tuzilishiga proporsional ravishda og'iz chizig'idan engakning uchigacha bo'lgan oraliq masofaga teng. Yuz kvadratini hosil qiladi va uning kengligi ko'zlarning tashqi burchaklari oralig'iga, balandligi — burunning yuqori chegarasidan labning pastki qismigacha bo'lgan masofaga teng.

Leonardo da Vinchi yuz nisbatlari ustida ko'p ishlagan va turli-tuman yuz ko'rinishlarini tasvirlash uchun yagona sxema yaratishning barcha qiyinchiliklarini boshdan kechirgan. Shu sababli ham u o'z ilmiy maqolasida shuni ta'kidlaydiki, agar tabiatda yuz tarkibiy qismlarini tuzishning yagona sxemasi mavjud bo'lmaganida, insonlarni bir-birlaridan ajratib bo'lmas edi, ammo tabiatda yuzning besh qismi shunchalik turli-tumanki, ularni birgina nisbiylik qoidasi asosida

tasvirlashning iloji yo‘q. Rasm chizishda shunday yo‘l tutish kerakki, ya‘ni bosh butun tananing $\frac{1}{8}$ qismiga teng bo‘lsin. Boshni uch qismga bo‘lish lozim. Peshonaning soch o‘sgan qismidan bosh cho‘qqisigacha, lablardan engakning pastki nuqtasigacha hamda lablardan yuzning oxirigacha va soch o‘sgan qismigacha.

Albrext Dyurer boshning nisbiy shakllarini quyidagi sxema bo‘yicha tuzgan: bosh balandligi qomat balandligining $\frac{1}{8}$ qismiga teng; yuzning kengligi va balandligi — $\frac{1}{10}$; bosh balandligining yarmi ($\frac{1}{16}$) burin chegarasida joylashgan; bosh cho‘qqisining maydoni — boshning sochli qismi chegarasiga teng; peshona balandligi, burin uzunligi, burin osti qismi bir-biri bilan teng va ularning har biri qomat balandligining $\frac{1}{32}$ qismini tashkil etadi.

Maxsus rasmlar orqali turli yoshdagi odamlarning bosh va oyoq-qo‘llarining nisbiy o‘lchovlarini solishtirish kerak. Boshning ko‘z kosasining yuqori qismidan o‘tuvchi chiziq orqali ikki qismga bo‘linishi bosh nisbatlarining yoshga ko‘ra o‘zgarishini kuzatish uchun qulay vosita. Erkak kishi yuzining balandligi (engakdan ko‘z kosasining yuqori chizig‘igacha) 26 mm teng; ushbu masofa, shuningdek, yuz kengligiga ham teng. Bunda yuz kvadrat shakl hosil qiladi. Bosh, 4 dyuymli miya qismi bilan birgalikda, 9 dyuymga teng. Ushbu ikki qismning (miya va yuzning) o‘zaro nisbiy munosabati yosh o‘tishi bilan o‘zgarib boradi. Uch yoshli bolaning yuz va miya qismining nisbatlari 3:3, katta odamlarda esa, 4:5 ga teng. Bunda yosh kattalashishi bilan boshning yuz qismi miyaga nisbatan tez

o'sishini ko'rishimiz mumkin. Burunning pastki chizig'idan o'tuvchi chiziqli yuz balandligini teng ikkiga ajratadi.

Yosh o'zgarishi bilan ko'zning yuz kenghigiga nisbatan o'zgarishi juda kam bo'ladi va u insonda butun umri davomida deyarli bir xil bo'ladi; uch yoshgacha bo'lgan bolalarda — 3 dyuym va kattalarda — erkak va ayollarda — 3 dyuym. Bu yerda shuni ko'rishimiz mumkinki, rivojlanish davrida yuzning ko'z joylashgan yuqori qismi pastki qismga nisbatan kengroq bo'ladi. Boshning old tarafidagi ko'rinishi chuqurligi yuz balandligi yarmining uchga ko'paytirilganiga teng. U kattalarda ramka shaklidagi to'g'ri to'rtburchakni hosil qiladi va uning balandligi 130 mm, chuqurligi 195 mm bo'ladi.

O'spirin, katta va keksa odam boshining bir-biridan farqlari bo'lib, uch yoshli bolaning boshi to'g'ridan kuzatilganda kvadratning ichida, yon tomondan kuzatilganda esa, uchburchak ichida joylashadi. Buni mashhur rassom va nazariyotchi P.P. Rubens sxemasida ko'rishimiz mumkin Katta odam boshining profilini (kvadrat) bilan solishtirsak, yuzning miyaga nisbatan tez o'sganini ko'rishimiz mumkin. Ayollarda ko'zning ichki burchaklari orasidagi masofa burun qanotlari kengligiga teng. Bolalarda esa, ko'z ichki burchaklarining oraliq masofasi og'izdan kattaroq, ammo burun qanotlari oralig'idan kichikroq bo'ladi. Bolalarning bo'yin kengligi nisbatan kam o'sadi (65 mm.dan 120 mm.gacha), kattalarda bosh suyagining ko'ndalang diametri 145 mm.dan 170 mm.ga yetganida, bo'yin ikki barobarga o'sadi.

Tasviriy san'at bilan shug'ullangan har bir yosh rassom bosh plastikasi, undagi muskullar tizimi, ayniqsa, insonning turli his-hayojon vaqtida mimika muskullari harakatlari va yuzdagi o'zgarishlarni aniq tasavur etmog'i lozim.

Baholash mezonlari

Joylashtirish	Qurish jarayoni	Xarakterli tomonlarini topish	Soya-yorug' munosabatlarini to'g'ri topilganligi	Tasvirni bir butunlikda umumlashtirilganligi va tugallanganligi	Jami ball
1	1	1	1	1	5

5- «a'lo».

4 – «yaxshi».

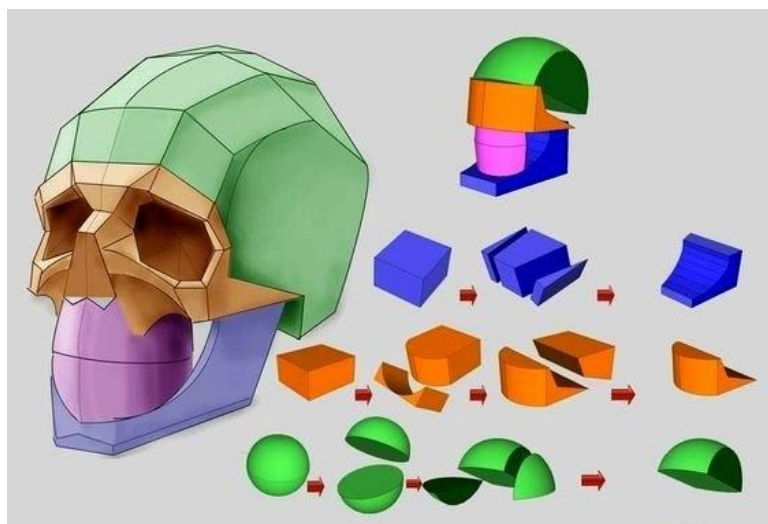
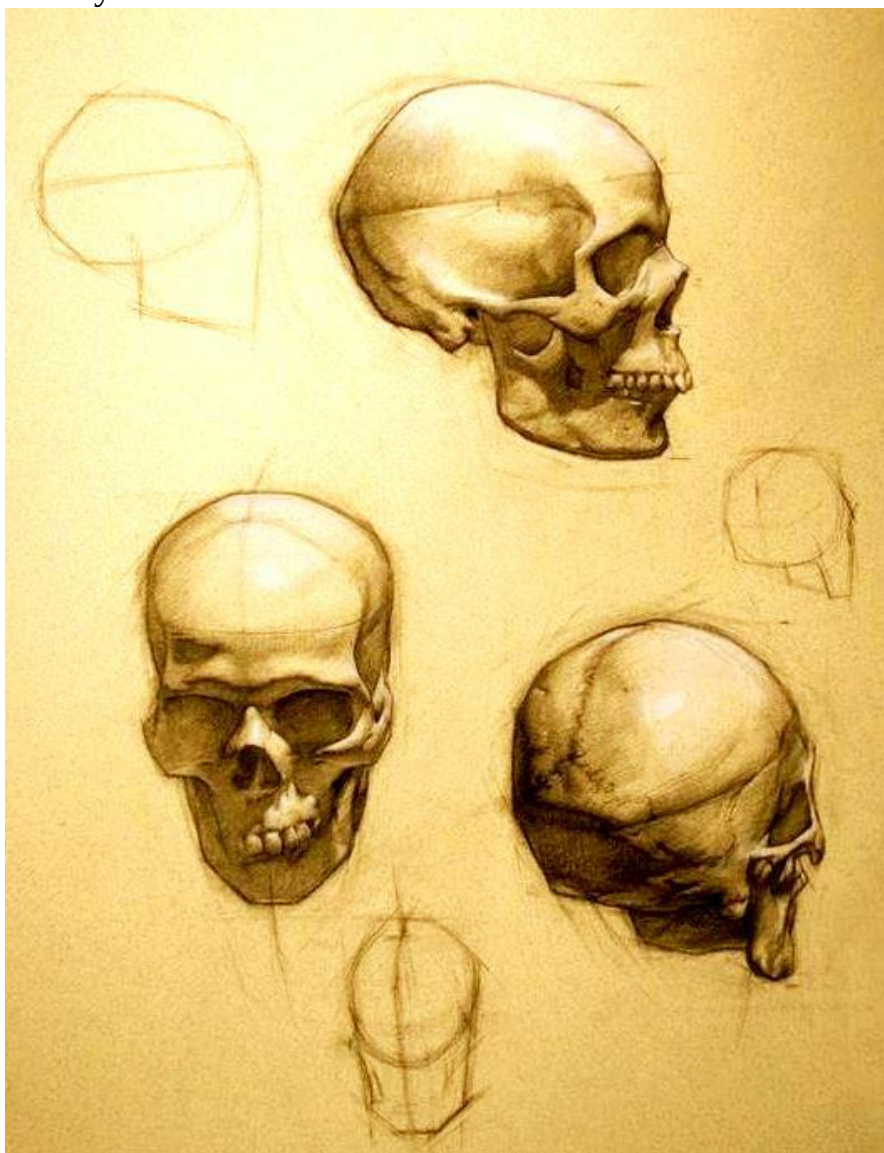
3 – «qoniqarli».

Foydalaniladigan darslik va o'quv qo'llanmalar ro'yhati

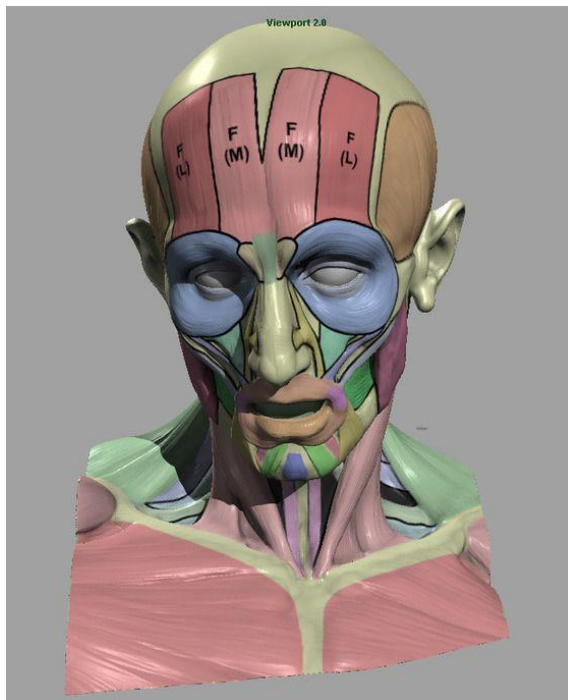
1. Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musika" nashriyoti -2006. 3-15- betlar
2. Xalilov R. Risunok, Izdatelstvo «Navruz» T., -2013. 6-16-betlar
3. Paul Thomas, Anita Taylor. Drawing, London-2011. 3-6-17-betlar
4. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, "Iqtisod-Moliya"-2010. 3-12- betlar

5. Brington Barber “Full course of the drawing”, Barselona-2014. 18-24-25-betlar
Elektron ta’lim resurslari

1. www.tdpu.uz
2. tdpu.library.uz

Odam boshi rasmini chizish — tasviriy san'at sirlarini o'rganish jarayonidagi eng muhim bosqichlardan biri. Odam boshi tasvirini ishlash mahoratini egallash uchun bosh suyagi bo'laklarini bilish, uning anatomik xususiyatlarini anglash muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, inson portretini tasvirlashga kirishishdan oldin boshning gipsdan ishlangan anatomik (Jan Antuan Gudon modeli) <<Ekorshe>> modelini chizish maqsadga muvofiq.

Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, inson portretini tasvirlash mashqlari bosh suyagi bo'laklarini tahlil qilish va tasvirlashdan boshlanadi. Tirik boshni tasvirlashda esa, ularni bilish juda muhimdir. Bosh suyagi bo'laklarini tahlil qilishda chakka suyagi, jag' suyagi shakllarining xarakteriga, jag' suyagi o'simtasiga, pastki jag' va ensa (gardan)larga alohida e'tibor berish kerak. Shuningdek, katta ensa chuqurchasi va ellipsoid shakhdagi ikkita bo'rtib chiqqan qismiga e'tibor qaratish kerak. Bu suyaklarning hammasi bosh suyagining umumiy xarakteri kabi har xil tomondan o'rganilishi kerak. O'quvchi uchun eng asosiysi ularni nazariy jihatdan o'qib, amaliy tomondan qo'lda qalam va qog'oz bilan ko'plab mashqlarda mustahkamlashi lozim. Shuning uchun ham barcha ta'lim muassasalarining o'quv dasturlarida odam boshini chizishdan oldin birinchi topshiriq bosh suyagini uch holatda chizish mashqlari bilan boshlanadi.

Bosh suyagini chizishda shularni nazarda tutish va xotirada saqlab qolish kerakki, u ikki qismdan: bosh suyagi qutisi — ensa, gardan va old qismlardan iboratdir. Ular turli shakl va olchamlardan iborat juda ko'p bo'aklardan tashkil topgan. Bosh suyagi qutisi oltita suyakdan tashkil topgan bo'lib, ular o'zaro

tishsimon choklar bilan biriktirilgan (ensa, orqa), peshana (old), ikkita tomon tepa suyagi va ikkita chakka (yon) suyaklar.

Old qismi ikkita ko'z kosasi (chanog'i, noksimon shakldagi burun kosasi, ko'z kosasining ostidan jag' suyagi (jag' suyagi o'simtasi bilan), ustidan qosh usti va chakka suyaklari qoplangan. Burun kosasi (noksimon chuqurchasi)dan yuqorigi jag' suyagi, pastdan esa, bosh suyagining old qismiga ikkita simmetrik o'ng va chap bo'laklardan iborat pastki jag' tutashadi. Bu suyaklar shaklining xarakteri va ularning qurilish xususiyatlariga va umuman, bosh shaklining xarakteristikasiga bog'liqdir. Shuning uchun naturadan bosh suyagini chizishda, har bir suyakning umumiy shaklini eslab qolishga harakat qilish kerak. Chunki ular portret rasmini chizishda va tirik boshni tahlil qilishda muhim hisoblanadi.

Jag' suyagi va jag' suyagi o'simtasi shaklining xarakteri va tirik bosh rasmini chizishda yonoqlar shaklini to'g'ri qurish va shu joyda quloq suprasi joylashishini nazarda tutish kerak. Jag' suyagi o'simtasining kattaligi taxminan to'rt enli keladi va jag' suyagi o'simtasining uchi doimo quloq suprasi va (bukrisi) o'rtasiga joylashadi. Jag' suyagi o'simtasini ushlab ko'rib, hamma ham u quloq suprasi o'rtasiga kirib borishni o'simtani barmoq bilan paypaslab ishonch hosil qila oladi. Bu narsani bilmagan o'quvchi, odatda, quloqni yo yonoqda, yo ensada aks ettirib, xato qilishi mumkin. Ensa (gardan) suyagining so'rg'ichsimon o'simtasi har qanday kishida yaxshi ko'rinadi, u boshni yelka suyagi bilan tutashtiruvchi ko'krak-o'mrov mushaklarining birlashtiruvchisidir. So'rg'ichsimon o'simtalarining joylashishiga mushaklar shaklining xarakteri va umuman bo'yin tuzilishiga bog'liqdir.

Asosi taqasimon shaklga ega bo'lgan pastki jag' o'z shoxchalari bilan yonoq o'simtasiga kirib boradi va yonoqlar ustida o'ziga xos xarakterdagi chuqurcha hosil qiladi. Bosh suyagi qutisining chakka oldi yuzalari ham ichkariga, yonoq suyagi o'simtasi ichiga tortgan bo'ladi, buni tirik bosh rasmini tasvirlashda hisobga olish kerak.

Peshana suyagi uchta katta yuzalardan tashkil topgan: birinchisi — peshana bukrilari bilan peshana o'rtasi va peshana bukrilaridan chakka suyaklar tomondagi ikki yonboshi. Tik ko'rinishga ko'ra, peshana suyagi quyidagi qismlarga ajraydi: yuqori qismi — peshana bukrilari, pastki — qosh usti yoylari (chiziqlari).

Bosh suyagi umumiy qonuniyatlarini o'rganib olib, uning yoshiga ko'ra, o'zgarishlarini ham hisobga olish zarur. Bosh suyagining yoshiga ko'ra, o'zgarishlarini beshta davrga ajratish mumkin: *birinchisi* — tug'ilishdan yetti yoshgacha; *ikkinchisi* — yetti yoshdan jinsiy yetuklik yoshigacha (16 yosh); *uchinchisi* — o'n olti yoshdan 30 yoshgacha (to'liq o'sish va rivojlanish yoshigacha); *to'rtinchisi* — 30 yoshdan 60 yoshgacha va *beshinchisi* — 60

yoshdan katta yoshgacha. Yosh go'daklarda kalla qutisining miya qismi pastki old qismiga qaraganda ancha katta bo'ladi.

Ikkinchi davrda suyaklarning o'sish jarayoni sekinlashadi va old gardan suyaklarining o'lchamlari o'rtasidagi farq uncha bo'lmaydi. Uchinchi davrda peshana suyagi tez rivojlanadi, bosh suyagining miya qismi kengayadi va yuqoriga qarab o'sadi. Old qismi uzunlashadi, yonoq suyagi yoylari keskin yozila boshlaydi. Kalla suyagi uzil-kesil, ya'ni katta kishilarga xos ravishda shakllanadi. To'rtinchi davrda suyaklar o'sishdan to'xtaydi va hech qanday o'zgarish sodir bo'lmaydi. Beshinchi davrda old qismi o'zgara boshlaydi, ya'ni kichrayadi, tishlar to'kila boshlaydi. Buning natijasida pastki jag' ko'tariladi, dahan keskin old tomonga turtib chiqadi, yuz qisqaradi, bosh suyagining choklari qotadi.

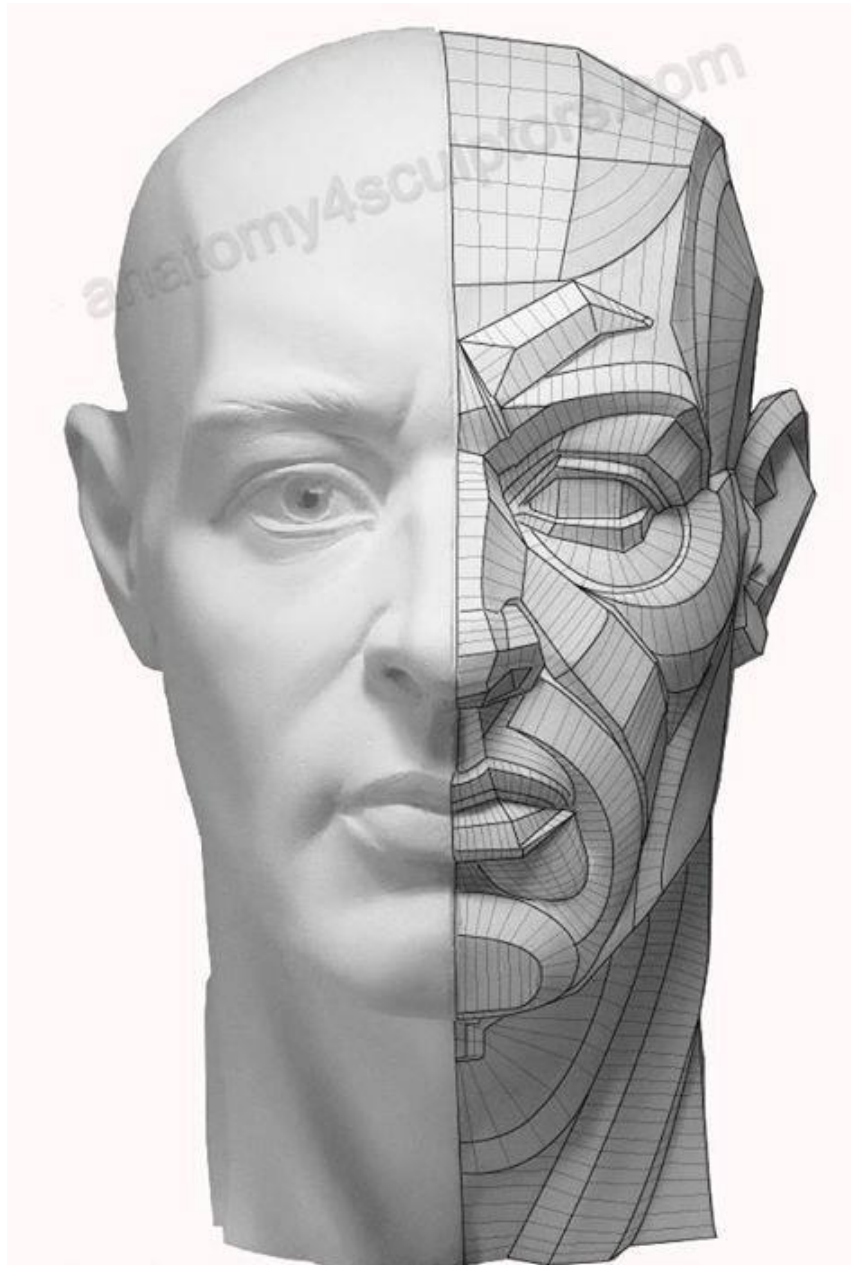

Rasm chizishda ushbu xususiyatlarni hisobga olish va ularni tasvirda ishonch bilan aks ettirish kerak. Ushbu misollar yana bir karra shuni tasdiqlaydiki, realistik yo'nalishda rasm chizuvchi o'quvchi uchun amaliy mashqlar bilan bir qatorda plastik anatomiyaga oid haqiqiy ilmiy bilimlar juda zarurdir. Tabiat va san'at qonuniyatlarini bilmay turib, rassom odam tasvirini realistik tarzda tasvirlay olmaydi. O'rta yoshda peshana suyagi kuchli rivojlanadi, old qismi uzunlashadi yonoq suyaklari yoylari keskin yozila boshlaydi. Inson keksayganda tishlari to'kilib ketishi munosabati bilan dahan keskin oldinga turtib chiqadi, old qismi kichrayadi.

Odamning boshini tasvirlashda bosh suyagi qurilishi haqidagi bilimlardan tashqari rassom boshning yelka kengligi bilan tutashish qonuniyatlarini ham bilishi kerak. Buning uchun Gudonning anatomik «Ekorshe» namunasining boshni yelka bilan birlashgan holdagi turli nuqtalardan ko'rinishining xomaki rasmini chizish foydadan xoli emas (80-rasm). Bosh suyagi qutisi yelka kengligi bilan yettita bo'yin umurtqalari yordamida tutashadi. Bu umurtqalar birining ustiga biri joylashgan bo'ladi, lekin ular orasida bukiluvchan tog'aylar bo'ladiki, bir tomondan ularni birlashtirib tursa, ikkinchi tomondan ularning harakatlanishiga imkon tug'diradi. Birinchi umurtqa yuqorida bo'lib unda bosh joylashgan va u *atlant*, deb nomlanadi. Bosh harakatga kelganda, atlant faqat bosh orqaga va oldinga egilgandagina ishtirok etadi. Uning yuqorigi o'simtasi tish ko'rinishida vertikal ravishda yuqoriga ko'tarilib, atlant teshigiga kirib boradi hamda unda o'q (o'zak) rolini o'ynaydi. Uning atrofida esa, bosh o'ng va chap tomonga harakat qiladi. Yettinchi bo'yin umurtqasining turtib chiqqan qismi yaxshi ko'rinishi va odamning beldan yuqori qomatini chizishda mo'ljal bo'lib xizmat qilishi uchun ham muhimdir. Odam qomatini chizish mashqlarida yettinchi bo'yin umurtqasi va bo'yinturuq chuqurchasi odamning tik turgan qomati muvozanatining o'qini aniqlashda doimo mo'ljal bo'lib xizmat qiladi. Shu o'rinda quyidagilarni eslab qolish kerakki, yettinchi bo'yin umurtqasi yelkaning yuqori chetidan o'tuvchi gorizontal chiziqda joylashadi. Bu qonuniyatni bilish bo'yin rasmini to'g'ri chizish va boshni yelka kengligi bilan uyg'unlashtirishga yordam beradi. Ishga kirishishdan avval, o'quvchilar dastlab tasvirning umumiy shaklini qog'ozga tushirishadi. Topilgan o'rta va yon chiziqlar asosida bosh suyagining umumiy ko'rinishi belgilab olinadi. Bunda modelning shartli chegarasi bumrun ko'prigi va ko'z kosasidan o'tuvchi hamda quloq darchalarigacha davom etuvchi yuz va miya qismlarining nisbatlari to'g'ri aniqlanishi lozim. Bosh suyaklarining umumiy shakli va qog'ozdagi joylashuvi aniqlanganidan so'ng, tasvirni ishlashga kirishiladi.

Bosh suyagining tasviri va uning simmetrik qismlari juft holda ishlanadi. Bosh suyagining ushbu holatdagi rasmini chizishda o'quvchi mo'ljal sifatida o'rta

chiziqdan foydalanadi. Chizuvchiga yaqin joylashgan ko'z kosasining tashqi chekkasidan, yoysimon suyak burchagidan o'tuvchi va pastki jag' burchagi bilan birlashuvchi shakl qirrasi bo'yicha yuz va yon taraflar munosabati aniqlanadi. Alohida suyaklarning nisbatlari, miya qopqog'i balandligi va kengligi, peshona suyagi, yonoq suyagi, jag'lar o'lchami kata qismlardan kichik qismlarga o'tish tartibida ko'zdan kechiriladi. Boshqacha qilib aytganda, qismlardan bo'laklarga tartibida ish olib boriladi.

Bosh suyagi $\frac{4}{3}$ burilishda tasvirlangani va simmetrik detallar har xil yuzalarda joylashganligi uchun ular o'rta chiziqqa nisbatan turh oraliqlarda joylashadi. Masalan, o'quvchiga yaqin bo'lgan ko'z kosasi uzoqdagisiga nisbatan perspektiva qonuniga asosan kattaroq ko'rinadi. Yonoqlar va peshananing ikki qismi birinchi qismidan o'lchami bo'yicha farqlanadi. Parallel ko'ndalang yordamchi chiziqlar birlashish nuqtasi tomon harakatlanadi, shuning uchun

o'quvchiga yaqin joylashgan suyaklar uzoqdagilariga nisbatan kattaroq ko'rinadi. Rasm chiziqli-konstruktiv asosda biroz yorug'-soya munosabatlari bilan chiziladi va bunda umumiydan qismlarga o'tish tamoyilidan foydalaniladi. Peshana suyagi va pastki jag' suyak, keyin yonoqlar va ko'z kosalari, yuqori jag' va (noksimon) burun teshigi belgilanadi. So'nggi bosqichda shakllar va bo'laklarni umumlashtirish vazifasi amalga oshiriladi. Chunki rasmni yakunlash jarayonida qismlar nomutanosibligi yuzaga kelishi kerak. Bosh suyagi qismlari joylashuvining hajmli ko'rinishini to'liq tasavvur etish uchun vaqti-vaqti bilan, o'rindan turib, modelni turli tomonlardan kuzatish va chizishni davom ettirish kerak. Bosh suyagi tasvirini chuqur o'zlashtirib bo'lingandan so'ng Gudonning gips anatomik <<Ekorshe>> bosh shaklini to'rt bosqichda tasvirlash muhimdir. Bundan asosiy maqsad — bosh suyagi rasmini chizishda olgan nazariy bilimlarni plastik anatomiyaga oid muskullar tuzilishi va ularning joylashishini ushbu modelda amaliy bajarishdan iborat. Har doimgidek birinchi bosqich shaklni qog'oz sirtida kompozitsion joylashtirish va uni chiziqli konstruktiv qurishdan boshlanadi. Ikkinchi bosqichda shaklning bo'laklari geometrik shakllar tarzida qurish bosqichi hisoblanadi. Uchinchi bosqichda bosh shaklining konstruksiyalari va plastik yechimi aniqlanadi. So'nggi to'rtinchi bosqichda bosh shaklining yorug'-soya munosabatlari aniqlanib, vazifa yakunlanadi.

Baholash mezonlari

Joylashtirish	Qurish jarayoni	Xarakterli tomonlarini topish	Soya-yorug' munosabatlarini to'g'ri topilganligi	Tasvirni bir butunlikda umumlashtirilganligi va tugallanganligi	Jami ball
1	1	1	1	1	5

5 «a'lo».

4 «yaxshi».

3 «qoniqarli».

Foydalaniladigan darslik va o'quv qo'llanmalar ro'yhati

- 1.Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musika" nashriyoti -2006. 20-24-betlar
- 2.Xalilov R. Risunok, Izdatelstvo «Navruz» -2013. 28-bet
- 3.Paul Thomas, Anita Taylor. Drawing, London-2011. 2-20-229-230-bet
4. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 2010. 24-25 betlar
5. Tojiyev B, Mahkamova S. "Qalamtasvir" (dastlabki saboqlar). Metodik qo'llanma. Toshkent, 2013. 18-19 betlar
6. Brington Barber "Full course of the drawing", Barselona-2014. 29 betlar

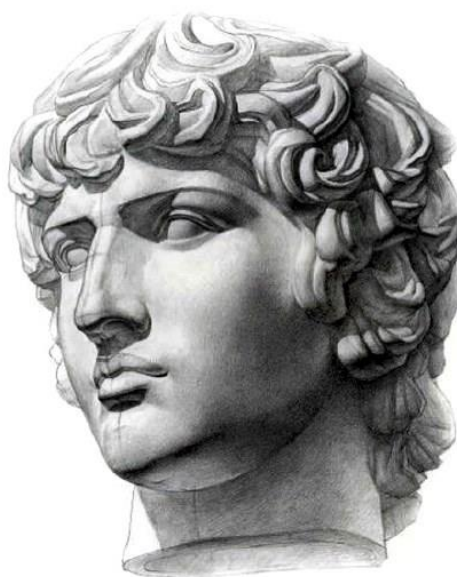
Elektron ta'lim resurslari

1. www.tdpu.uz
2. tdpu.library.uz

Bosh shaklini chizishni o'rganishning dastlabki mashqlarini gips modellar asosida amalga oshirish quyidagi sabablarga ko'ra, tavsiya etiladi:

- yosh rassomga shaklni aniq ko'rishga xalal beruvchi turli rang va tuslar (soch, soqol, ko'z rangi va h.k.) mavjud emasligi tufayli;
- bosh va uning bo'laklarida plastik shakllarining umumlashganligi sababli;
- shaxsiy va tushuvchi soya, jilva va yorug'lik, aks yorug'liklarning aniq ko'rinishga ega bo'lganligi.

Antik boshning davomli rasmi ustida ishlashning butun majmuyi ham tasviriy san'atning ustuvor tamoyili —umumiylikdan xususiylikka va xususiylikdan yana umumiylikka, usul va uslubiga asoslanadi. Boshqacha qilib aytganda, naturaning butun qismlarini tahlil qilish orqali — umumiy shakl obrazini ifoda etish qoidasiga rioya qilish kerak. Bu tamoyil rasm chizish bo'yicha chiqarilgan, hamma o'quv dasturlarida o'z aksini topgan va maxsus badiiy maktab, kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv yurtlarida ham asos hisoblanadi. U barcha o'quvchilarga (ularning davomi rasm chizish tayyorgarligi darajasidan qat'iy nazar) taklif etiladi va bajarish talab qilinadi. O'quvchilar uni osonroq egallab olishlari va uning mazmuni bilan yaxshiroq tushunib chiqishlari uchun tasvir ustida ishlashning murakkab majmuyi alohida-alohida bosqichlarga bo'linadi. Bundan tashqari, uslubiy izchillikka rioya qilgan holda tasvirlash o'quvchiga har bir bosqichni alohida tushunib yetishga va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni anglashga imkon yaratadi.

Davomli tarzda rasm chizish jarayoni juda murakkab bo'lib, bunda yetarlicha ish tajribasiga ega bo'lmagan o'quvchi ko'pincha qiynalib qoladi. U eng avvalo, nimalarga e'tibor berish, o'z imkoniyatlaridan qanday qilib oqilona foydalanishni bilmaydi va o'z ishini lozim darajada tashkil qila olmaydi. Bunday o'quvchi, odatda, nimani ko'rsa, shundayligicha ko'chirib qo'ya qoladi. Tashqi shakl ko'rinishidan diqqat bilan nusxa ko'chiradi. Kerak-nokerak qismlarni ham ajratmay birdek tasvirlayveradi. Bo'laklarga berilib ketib, ular naturaga juda o'xshayapti, degan fikrda chizaveradi. Ko'pchilik o'quvchilar odam boshi rasmini chizar ekanlar, ishda uslubiy ketma-ketlikka rioya qilishmaydi, darhol murakkab vazifalarni bajarishga kirishadi va tez orada muvaffaqiyatsizlikka uchrashadi. Vaholanki, bosh rasmi ustida ishlashning uslubiy bosqichlari ham o'ziga xos xususiyatlarga egaki, ularni rasm chizuvchi, albatta, bilishi kerak.

O'quv materialini yaxshi o'zlashtirib olish uchun chizuvchi ushbu ish bosqichida muayyan darajada qaysi vazifani amalga oshirishi, tasvir qurishning qaysi jihatlariga alohida e'tiborni jalb qilishi kerakligini tasavvur etishi zarur. Bunday o'quvchi naturani kuzatuv va tahlil jarayoni hamda uning rasmini konstmktiv chizish qurish jarayonida aniq tizimga rioya qilishi kerak bo'ladi. Rasm ishlashning uslubiy izchilligidagi barcha nozik taraflarni <<Apollon>>ning gipsdan yasalgan haykali boshini chizish misolida ko'rib chiqamiz. Biz rasm ustida ishlashning uslubiy ketma-ketligini bayon eta borib, bir yo'la tirik odam bosh shakli qurilishining asosiy qonuniyatlari va tasvirlash usullarini (jumladan, ishning texnik usullarini) o'rganishda davom etamiz.

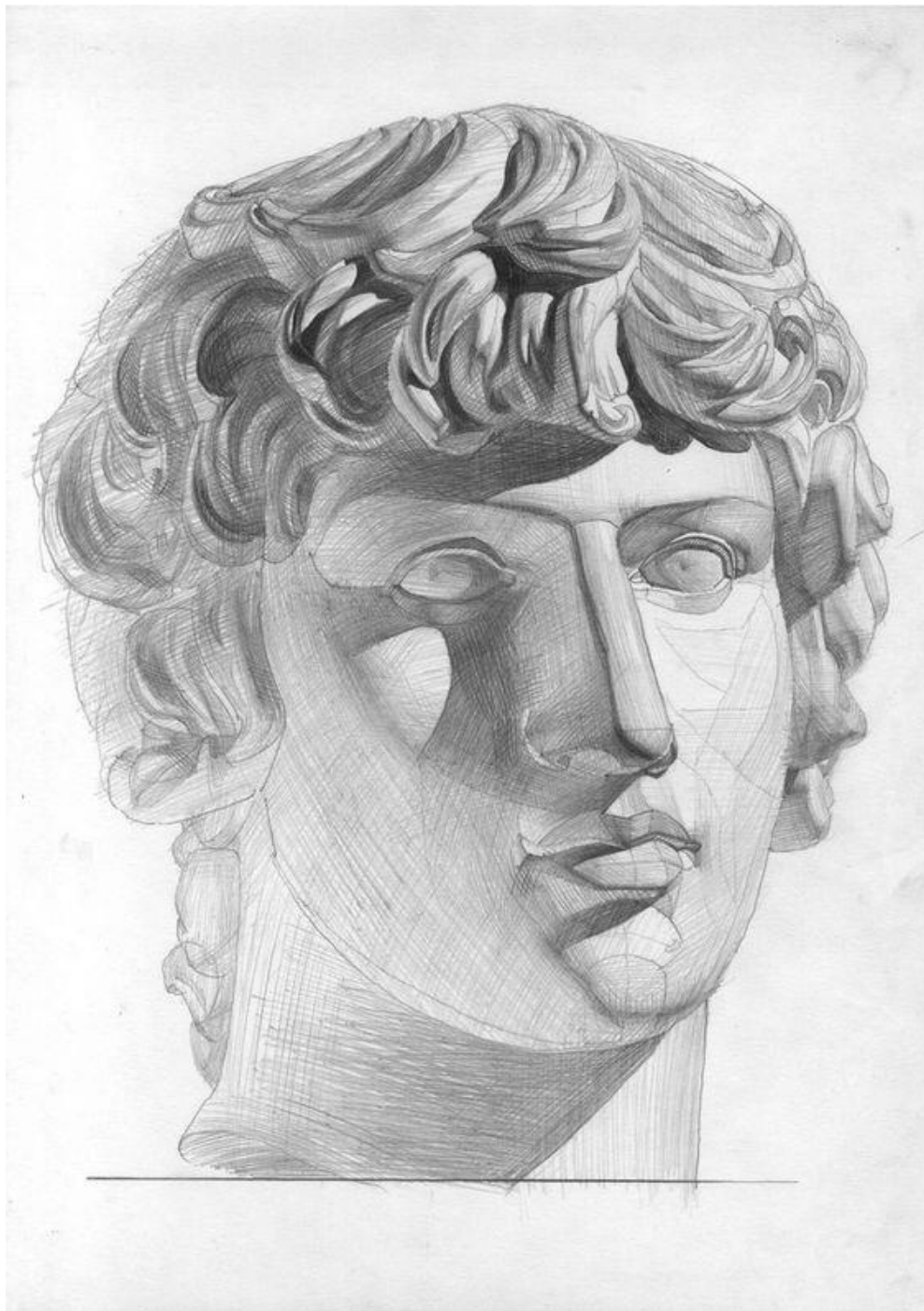
Birinchi bosqich — kompozitsiyaviy joylashtirish. Ish qog'oz yuzasida rasmni kompozitsiyaviy joylashtirishdan boshlanadi. Tasvirni yuzada qanday joylashtirish qulayroq bo'lishini, qaysi nuqtadan turib qaralganda shakllarning qurilish xususiyatlari ifodaliroq ko'rinishini bilish niyatida naturani oldindan har tomonlama o'rganib chiqish lozim.

O'quvchi rasm kompozitsiyasini qog'oz yuzasida har taraflama to'g'ri va chiroyli joylashtirishga o'rganishi kerak. Shuning uchun tasvirlanajak gips bosh eng ifodali ko'rinadigan nuqtani tanlash, unga kompozitsiya masalasini yaxshiroq, talab darajasida hal qilishga yordam beradi. O'quv rasmini chizishdan oldin o'quvchi bir qator xomaki chizgilar bajarib ko'rishi zarurki, ularda kompozitsiya masalasi hal etilsin. U eng qulay nuqtani tanlab olishi kerak, ya'ni duch kelgan joyga o'tirib, chizaverish maqsadga muvofiq emas. Vaholanki, biz ko'plab yoshlarda ana shuni kuzatamiz. Bundan tashqari, oxir oqibatda qanday ko'rinishga ega bodishini xayolan bo'lsa-da, yaqqol tasavvur qilishi lozim. Faqat hundan keyingina qalamni qo'lga olishi va rasmni qog'oz sathiga dadil joylashtirib ifodalashni boshlashi mumkin.

Ikkinchi bosqich — bosh shaklining xarakterli xususiyati o'lcham munosabatlari, ya'ni nisbatlarini va boshning kenglikdagi holatini ochib berish. Bosh shaklining o'ziga xos xususiyatini ochib berishga kirishishdan oldin o'quvchi haykal naturani diqqat bilan o'rganib chiqishi, shakl qurilishining eng muhim xususiyatlarini aniqlab olishi lozim. Bu o'rinda naturani idrok etish nihoyatda obyektiv, to'g'ri fikrlashlar asosida bo'lishi kerak, u subyektiv taassurotlar bilan emas, balki jiddiy ilmiy bilimlarga tayangan holda olib borilishi va tasvirlashga kirishishi kerak. Ma'lumki, naturani o'rganish uni bevosita diqqat bilan kuzatishdan boshlanadi. Rassom, eng avvalo, shaklning umumiy xususiyatini, boshning fazoviy holatini ilg'ab olib, shundan keyingina alohida qismlar va yaxlitliklar, o'lchamlararo farqlar nisbatlarini chamalab, aniqlay boshlaydi. Natura bilan oldindan bunday batafsil tanishib chiqish obyektiv tahlil qilishga o'tish uchun asosiy sabab xizmatini o'taydi.

Bosh shakli tasviri qog'ozga qalam bilan juda yengil chiziqlarda belgilanib, nozik, umumiy va chiziqli konstruktiv tarzda aks ettiriladi hamda natura katta shakli umumiy qurilishining asosiy xususiyati ochiladi. Chunki qora chiziqlar xatolarni ko'ra bilishni qiyinlashtiradi. Bu xatolarni tuzatish esa, undanda mushkul. O'quvchi bosh shaklini tahlil qilar va uni ifoda etar ekan, u eng avvalo, shaklning umumiy massasini, uning xususiyatini, mutanosiblik, o'lchamlararo nisbatlarini belgilab, uni yuzaga chiqarishi lozim. Bosh shakli va uning umumlashtirilgan ko'rinishidagi o'ziga xos qiyofasini ocha borib, boshqa qismlar bilan taqqoslagan holda solishtirish usulidan foydalanishi lozim.

O'quvchi o'z qarshisida turgan bosh shaklining umumiy xususiyatini osonroq ilg'ab olishi uchun ko'zlarini salgina qisib qarashi kerak, shunda shaklning hamma detallari yo'qoladi hamda hajmning umumiy massasi ko'rish maydonida qolib, yaxlit holda idroklanadi. <<Apollon>> bosh shaklini kuzatib va umumiy ko'rinishini belgilab olib, uning har bir qismiga ozgina ko'z yugurtirib chiqish kerak. Asosiy yuzalar hamda boshning umumiy ko'rinishini aniqlash bilan bir paytda, shu yerning o'zida boshning turish holatini aniqlaymiz.

Boshning bo'yin bilan bog'lanishi haqida ham to'xtalib o'tishimizga to'g'ri keladi. Bosh kamdan kam hollardagina, bo'yin va yelka kengligisiz tasvirlanadi. Uning yelka kengligi bilan uzviy tarzda bog'lanmagan holati kamdan kam bo'ladi. Boshning kenglik holati ishonchli bo'lishi, bo'yin harakati xususiyatini ochib beradi va shuningdek, bo'yin harakati ham boshning kenglikdagi holatiga bog'liqdir. Buni kesik bosh namunasini chizish orqali yanada chuqurroq o'zlashtirib olish mumkin.

Dastlab boshning old qismini ikki teng va simmetrik qismlarga ajratuvchi profil chizig'ini belgilab olamiz. Bosh to'rtidan uch burilishda joylashganligi uchun yuz qismi perspektiv qisqarishda bo'ladi. Shu sababli profil chizig'i perspektiva qonuniyatiga ko'ra, uzoqdagi qismni qisqarishda (kichik), yaqindagisini esa, katta qismlarga ajratishi kerak.

Profil chizig'ini belgilab olganimizdan so'ng, uni uch teng qismlarga bo'lish kerak. Bunda biz o'lchamlar mutanosibligining klassik qonuniyatlaridan unumli foydalanamiz. Boshning old qismlari uch teng qismga ajraladi: soch qoplamasi pastki chizig'idan qosh usti yoylarigacha, qosh usti yoylaridan burun asosigacha va burun asosidan dahan tagigacha. Qosh usti yoylaridan burun asosigacha bo'lgan kesim ham o'z navbatida uch teng qismga ajraladi: birinchi (qosh usti yoylaridan) va ikkinchi qism o'rtasidan ko'z qismlari chizig'i o'tadi, u jag' suyagi, ko'z burchaklari va ko'z yoshi qopchig'i choklarini kesib o'tadi. Burun asosi o'rtasidagi kesim ham uch teng qismga ajraladi: birinchi va ikkinchi qismlar o'rtasidan og'izning o'rta chizig'i o'tadi, u lablar kesim chizig'i, deb ataladi. Ko'zlar orasidagi masofa ko'z kattaligiga teng. Boshning ba'zi bo'laklari shaklini tasvirlashga hozircha e'tibor bermaymiz. Bu bosqichda faqat ularning joylashgan o'rnini aniqlaymiz, qismlar va yaxlitlik nisbatlarining to'g'riligini tekshiramiz. Ko'zlar, burun teshiklari, lablar o'lchamlarini ham hozircha chiziqliklar yoki nuqtalar bilan belgilab qo'yamiz, buning o'zi ularning joylashuvi va kattaligini aniqlash uchun yetarlidir. Shundan so'ng ishning keyingi bosqichiga o'tamiz.

Uchinchi bosqich, shaklning chiziqli konstruktiv asosini namoyon etish va perspektiva ko'rinishlarini ochish hisoblanadi. Inson boshining tuzilishi konstruktiv sxemasi bilan birinchi va ikkinchi bosqichda tanishib chiqqanmiz. Endi

uni ushbu vazifada to'rtidan uch qism burilishda, ufq chizig'i darajasidan balandroqda turgan boshda belgilab olishga harakat qilamiz.

Profil chizig'i peshlana o'rtasida qanshar, burun, lab bantlari va dahan o'rtasidan o'tadi. Qosh usti yoylari, ko'zlar kesimi, burun asosi, lab va dahan kesimlari tuxumsimon bosh shakliga asosan biroz egilgan va yuqoriga qaratilgan. Bu chiziqlarning hammasi parallel bo'lishi kerak. Agar bu qonuniyatga rioya qilmasak, perspektivada katta xatolikka yo'l qo'yishimiz mumkin. Bunday holni bosh rasmini chizish bo'yicha yaxshigina tajribaga ega bo'lgan rassomlarda ham kuzatishimiz mumkin. Boshning asosiy bo'laklarini tasvirlashga (ko'zlar, burunlar, soch tolalari va hokazolarga) kirishilar ekan, albatta, shakl asos-mazmunidan kelib chiqish kerak, ya'ni burun — bu prizma, ko'z esa, shar, bo'yin esa, silindrikdir.

Uzoq muddat davom etadigan rasm ustida ishlashda chizuvchining qarash nuqtasi butun rasm chizish jarayoni mobaynida o'zgarmay qolishi kerak. Buni quyidagi usul bilan tekshirilib boriladi— tasvirlangan obyekt bilan naturani solishtirish juda katta tezlikda amalga oshiriladi. Ushbu usulda uning xato va kamchiliklarini ham aniqlash imkoni tug'iladi.

O'quvchi bosh rasmini qurish jarayonida juft va simmetrik perspektiva ko'rinishlarini ochish hisoblanadi. Inson boshining tuzilishi konstruktiv sxemasi bilan birinchi va shakllarning to'g'ri taqsimlanganligini alohida e'tibor bilan kuzatishi kerak. Buning uchun quyidagilarni tavsiya qilish mumkin: birinchidan, juft va simmetrik shakllarni bir vaqtning o'zida chizish lozim, ikkinchidan, har bir juft va simmetrik shakllar chetidan boshqasiga qarata parallel chiziqlar tortish lozim. Ko'zlarning sharsimon shaklini ocha borib, ko'z qovoqlarini darhol aniqlamaslik kerak, faqat ularning kengligi, qalinligi va har bir qovoqning yo'nalishi belgilab olinadi.

Burun prizmasini qura turib, profil chizig'ini qanshar va burun asosi o'rtasidan o'tkazishga harakat qilamiz. Burun prizmasining old yuzasi oldinga turtib chiqadi va burun uchi chap tomonga o'tadi. Burun qanotlari esa, profil chizig'iga simmetrik tarzda joylashadi. Buruning old maydonchasi va burun teshiklari yaxshi ko'rinadi. Shunga qarab burun teshiklarining qalinligini belgilab olinadi. Boshning ushbu holatida qosh ustining pastki tomonlari va dahanning yarim yoy ko'rinishidagi yuzasi ochiladi. Burun uchini belgilab olib, so'ngra uning burun asosi chizig'idan qanchalik baland ekanligi aniqlanadi.

Lablarni qisqartirilgan holda chizamiz. Profil chizig'i lablar kesimi o'rtasidan o'tadi. Hozircha lablar aniq chizilmaydi, balki ustki va ostki lablarning xususiyatlari, o'lchamlari belgilab olinadi, ularning joylashishi diqqat bilan tekshiriladi. Buning uchun yordamchi chiziqlardan foydalaniladi. Ularning ko'magida lablarning burchaklari burun qanotlari bilan qanday uyg'unlashgani topiladi. Burun asosi chizig'idan ustki lab chetigacha bo'lgan masofa tekshiriladi

(lablar bantigi burun teshiklari oldiga yaqin bo‘lib qolmasligi uchun). Shundan so‘ng soch jingalaklari lablar kesimi chizig‘iga nisbatan qanday joylashganligi aniqlanadi.

Soch tolalarining eng xarakterli bo‘laklarini yengil va yaxlit belgilab olinadi. Shuningdek, ularning ko‘z, burun, lablarga nisbatan joylashuvi doimo tekshirib boriladi. Bu ishlarning hammasini qalamni qog‘ozga qattiq bosmay, yengilgina chizish kerakki, zero aniqlangan xato va kamchiliklarni o‘chirg‘ich ishlatmay ham to‘g‘rilashning iloji bo‘lsin.

Keyingi bosqichga o‘tishdan oldin bajarilgan ish natijalarini diqqat bilan tekshirib chiqiladi va xatoni ilg‘agan zahoti uni keying qoldirilmay tuzatiladi. Har bir xato boshqasini keltirib chiqaradi va ularni keyin tuzatishning iloji bo‘lmaydi. Ko‘pchilik o‘quvchilar tasvirni qurishda dastlabki bosqichlar muhimligini tushunib yetishmaydi, ular alohida unsurlarni chizib chiqishga shoshilib, tashqi o‘ziga xos xususiyatlarni qidira boshlashadi. Vaholanki, shaklning chiziqli-konstruktiv asosini chizib chiqish o‘quvchiga rasm ustida ishonch bilan ishlashni davom ettirish imkonini beradi. Shaklning konstruktiv sinchli asosini ochib berish davomida uni plastik jihatdan modellash va yorug‘-soya munosabatlarini yoritib aniqlashga shoshilmaslik kerak.

To‘rtinchi bosqich — shaklni aniqlashtirish. Shaklning chiziqli konstruktiv asosini belgilab, rasm «abrisi» ko‘rinishiga aniqlik kiritish va uni shtrixlashga o‘tish mumkin. Endi burunning geometrik prizmasi o‘rniga uning haqiqiy murakkab shaklini naturada qanday ko‘rayotgan bo‘lsak, shundayligacha tasvirlash mumkin. Burun shaklining xarakteri, qanshardan ko‘z yoshi qopchig‘igacha bo‘lgan, burun uchidan burun qanotlari (teshiklari) uchigacha yon yuzalar chuqurligini diqqat bilan aniqlaymiz, burun teshiklari joylashgan quyi yuzasi ham shunday qilinishi kerak. Bu sathlarni soya-yorug‘orqali aks ettirishimiz ham mumkin edi, lekin hozircha bunday qilmaslik lozim, chunki ko‘z, lab, dahan kabi bo‘laklar shakliga yetarli darajada aniqlik kiritilmagan. Binobarin, ularga o‘zgartirishlar kiritilishi mumkin. Ishni davom ettirib, burun shakli xarakteriga aniqlik kiritish boramiz va uning prizmasi yuzasiga to‘g‘ri joylashganligini tekshiramiz. Burun prizmasi old yuzaga perpendikulyar joylashishi kerak.

Ko‘z shakli rasmiga aniqlik kiritishga o‘tar ekanmiz, ularning sharsimon ekanligini unutmaslik lozim. Ana shu shaklga ko‘z qovoqlarini joylashtirish kerak. Dastlab ko‘z soqqasini bosib turadigan yuqori qovoqlarni chizib chiqish kerak. Lablar shaklini chizayotganda yuqori lab ustidagi chuqurcha xususiyati va lab chetining burun asosidagi masofaga nisbatan bo‘lgan holatiga aniqlik kiritiladi. Yuzalarini belgilashda shu narsani yodda tutish kerakki, shaklni kenglikda chegaralab turuvchi chiziqlar bir vaqtning o‘zida tus munosabatlari — yorug‘lik, yarim soya va soyalarning chekkasi ham bo‘lib qoladi. Shu bilan birga bir tekislik

(yuza)ni ikkinchisidan ajratib turuvchi shartli chiziqlar, nafaqat, yorug'lik va soya, balki yorug'likda joylashgan shakldagi yanada nozik nisbatlar chegarasi vazifasini o'taydi. Shuning uchun bosh shaklining chiziqli — <<sinchli>> konstruktiv tasvirini qurayotganda, qalamni qog'ozga qattiq bosmaslik kerak, chunki chiziqlar zarurat tug'ilganda va shakllar aniqlangan holda tuzatishlar kiritish niyatida o'chirilishi ham mumkin.

Boshdagi sochlarning ba'zi jingalak joylarini shakl xususiyatiga ko'ra, oydinlashtirishga o'tayotganda, dastlab ularning qanday joylashishini diqqat bilan belgilab olmoq lozim. Bu vazifani osongina uddalash uchun yordamchi chiziqlardan foydalaniladi.

Soch tolalarini chizish jarayonida ular bosh shakli bo'yicha joylashishi va o'zaro uyg'unlashganligiga e'tiborni qaratib borish lozim. Rasmda ba'zi jingalaklar shaklini aks ettirish paytida, ulardan ko'r-ko'rona (passiv tarzda) nusxa ko'chirib qo'ya qolish yaramaydi. Dastlab jingalaklar guruhining umumiy, yaxlit shaklini belgilab olish, shundan so'ng esa, ularning har biriga aniqlik kiritish mumkin. Alohida jingalaklarni chizayotganda, ular katta shakldan ajralib qolmasligi kerakligiga e'tibor berilishi lozim. Ko'pchilik o'quvchilar jingalaklarni bosh shakli ustida joylashtirmay, ularning joylashish nuqtalarini belgilamasdan bir yo'la ularning xarakterini chiqara boshlashadi. Natijada, soch jingalaklari bosh shaklidan uzilgan holda qandaydir mustaqil ahamiyat kasb etib, umumiy shakldan ajralib qoladi va ular xuddi oddiy hajmsiz bezak kabi ko'rinish beradi. Shuning uchun chiziqli konstruktiv rasmda barcha narsani aniq belgilab olmaguncha tus berishga shoshmaslik kerak.

Beshinchi bosqich — nur-soyalarning plastik tafsifi. Bosh shaklining chiziqli-konstruktiv asosini belgilab olib nur-soya nisbatlari yordamida uning hajmini ochishga o'tamiz. Bu o'rinda chiziq va tushlarning o'zaro bog'liqligini saqlab qolish juda muhimdir. Chiziqlar bosh shaklini go'yo bo'laklarga ajratib turgandek bo'ladi va nur, soya, yarim soyalarning chegarasi hisoblanadi. Dastlab faqat soyalarni <<shtrix>>lab chiqamiz, bunda butun bosh va uning tarkibiy qismlari shaklining umumiy xususiyatda ko'rish yana tahlil qilish imkoni tug'iladi. Noaniqliklar topilganda, tuzatishlar kiritish mumkin bo'ladi. Chiziqli-konstruktiv rasmda plastik xususiyatlarni berish unchalik yorqin namoyon bo'lmaydi, tus berilgan paytda esa, shakl hajmi bo'rtib, ancha yorqinroq ahamiyat kasb eta boshlaydi. Agar shaklni hajmli-konstruktiv qurilishi to'g'ri belgilanib olinsa, asosiy tus alomatlari — nur, soya va tushayotgan soya yordamida hajmni yuzaga chiqarishga o'tish mumkin. Masalan, biz burun shakli tafsilotiga to'xtaladigan bo'lsak, uning yorug'likka qaratilgan yuzasiga tegmaymiz, yorug'likdan uzoqlashayotgan burunning yon yuzasini esa, yarim soya bilan qoplaymiz. Burunning plastik yuzasidan yuqori lablarga soya tushadi, uni ham tus bilan

ajratish kerak. Tushayotgan soya shakliga aniqlik kiritilayotganda shuni esda tutish kerakki, tushayotgan soya obyektning o'z shaklini ham, soya tushgan shaklini ham aks ettiradi. Sochlarni tasvirlashda ham shakl tuzishning ana shu usuli bo'lishi kerak. Soch tolalarini belgilashda va aks ettirishda, eng avvalo, sochlar turmagining yaxlit, umumiy massasini diqqat bilan kuzatish kerak. Chunki sochlar bosh shakli bo'yicha yotishi, uni qoplab turishi va shakl xususiyatini bo'rttirib ko'rsatishi kerak. Sochlarning ba'zi jingalaklarini chizayotganda hajm haqida o'ylamay, ulardan ko'r-ko'rona, passiv tarzda nusxa ko'chirish yaramaydi. Muhim jingalaklarning umumiy xususiyatini belgilab olish va uni asosiy yuzalarga (yorug'lik, refleks, yarim soya va soya) ajratib chiqish lozim. Antik bosh shakli rasmi ustida ishlashning batafsil uslubiy izchilligini namoyon eta borib, shuni ta'kidlab o'tish joizki, dastlabki besh bosqich qalamni qog'oz ustida yengilgina yurgizib bajariladi, shunda tasvir qurishning har bir muayyan bosqichida tuzatishlar kiritish mumkin bo'ladi. Bundan tashqari, qo'llar erkin harakatda bo'lishi lozim, shundagina ish bir maromda kechadi. Mahoratli va yuqori o'zlashtiruvchi o'quvchi rasmni yengil hamda erkin chizib, ifoda eta oladi. Bunga muntazam ravishda aniq maqsadni ko'zlab faol ijod qilish va ko'plab amaliy mashqlar bajarish orqali erishish mumkin. Tasvir qurishning dastlabki bosqichlarida iloji boricha kam vaqt sarflab rasm chiza bilish, ko'pincha mahoratga ega ekanlikdan dalolat beradi. Shuning uchun agar siz akademik mashg'ulotlarda tasvirni qurish uchun ko'p vaqt sarflayotgan bo'lsangiz, u holda uyda yoki rasm chizish bo'yicha qo'shimcha mustaqil dars soatlarida maxsus mashqlar bajarib turishingiz shart. O'quv rasm chizish jarayoni professional mahoratning mustahkam poydevorini qurish va pedagog-rassomni tarbiyalashda muhim bosqich hisoblanadi. Shu munosabat bilan yosh rassomning diqqat e'tiborini yana bir jabhaga qaratish zarur. Ba'zi o'quvchilar ishning alohida bosqichlarini tahlil qilib, rasm ustida ishlashning unchalik to'g'ri bo'lmagan uslubiyatini «ixtiro» qilishadi. Ishning bir bosqichini (chiziqli-konstruktiv tasvirni) bajarib, undan keyin bu ishga qaytishmaydi va rasmga hech qanday tuzatishlar kiritilmaydi. Vaholanki, tasvir qurishning butun davomli jarayoni takomillashib borgan sari aniq ifoda kasb eta borishi kerak. Mana shuning uchun ham biz dastlabki bosqichlarda rasmni yengilgina, qalamni qog'ozga salgina tekkizib chizishni tavsiya etamiz.

Oltinchi bosqich — shaklni batafsil barcha mayda-bo'laklarigacha ishlab, poyoniga yetkazish va vazifaga yakun yasash. Qalamtasvir ustida ishlashning so'ngi bosqichida, eng avvalo, rasmning umumiy holatini tekshirib olish kerak (bo'laklarni umumiy shaklga bo'ysundirish, rasmni tuslash, to'q-ochlik nisbatlarini aniqlash, shula bilan yorug'lik, reflex bilan yarim soyani taqqoslash va boshq.). Chunki tasvirlangan shaklning ba'zi bo'laklari umumiy ko'rinishdan ajralib turtib chiqib turishi kerak emas. Shundan so'ng hamma narsani o'z o'rnida yoki o'rnida

emasligi aniqlanadi. Shaklga har taraflama ishlov berishda undagi bo'laklar joyidan siljitib yuborilgan bo'lishi mumkin. Xatolarni ko'rish oson bo'lishi uchun rasmni uzoqroq masofaga qo'yib, unga sinchkovlab qaraladi. Ayniqsa, tus berish munosabatlarini aniqlash ancha murakkab jarayon hisoblanadi. Bu o'rinda naturadagi eng to'q soya va eng yorqin joylarini yana bir karra aniqlab olish zarur va ana shulardan kelib chiqib, ularga yarim soyani taqqoslagan holda shaklni yaxlit yechimga keltirish mumkin. Uzoq masofadagi rasm bo'laklari kamroq, yaqindagisi esa, ko'proq ishlanishi kerak. Agar uzoq masofadagi bo'laklar oldinga <<chiqib ketaversa>>, tus munosabatlari orqali ularni tus jihatdan pasaytirib qo'yish lozim. Shu narsani ta'kidlash lozimki, tasvirlash bosqichlarini ajratib, alohida bosqichlarga bo'lib, ish yuritish shartdir. Amalda alohida bosqichlar o'rtasidagi qat'iy chegarani o'tkazish qiyin. Lekin o'quvchi istalgan paytda yetarli darajada aniq bo'lmagan yoki bundan oldingi bosqich vazifalari noto'g'ri hal etilganligini bilib olishi mumkin. Ishning bu bosqichida katta shaklni asta-sekin bo'laklar bilan uyg'unlashtirish jarayoni kechadi. Rasm chizuvchi umumiy shakl ko'rinishiga moslab, katta shakl tahlilidan kichik shakllar tahliliga o'tiladi. Bitta bo'lakning o'rni va kattaligini aniqlab, uni boshqasi bilan uyg'unlashtirish kerak. Masalan, burun rasmini chizayotganda, uning ko'z yoshi qobigi, jag' suyaklari, quloqlar, lablar burchaklariga nisbatan qanday joylashayotganligini nazardan o'tkazib borishi kerak. O'quvchi quyidagi qoidaga qat'iy rioya qilishi, ya'ni bo'laklar rasmini chizayotganda ular boshqalari bilan, umuman, katta shakl bilan qanday uyg'unlashayotganligini doimo tekshirib borishi lozim. Shaklni tus orqali amalga oshirishda zamin bo'lgan yerlarda reflekslar uchun qog'ozda oq joy qoldirmaslik kerak. Avval soyaning oddiy vositalari — yorug'lik, yarim soya, soya yordamida shakl hajmini chiqarib, ana shundan keyingina refleksga e'tiborni qaratish, uni o'rab turgan yuzalar tusiga kuch berish lozim. Hech qachon to'liq tus berishga shoshilmaslik va qalamni qog'ozga bosmasdan asta-sekinlik bilan ish yuritish kerak. Ma'lumki, tajribasiz o'quvchilar peshona, yonoqlar, dahan shakllarini tuslashda katta qiyinchilikka duch kelishadi. Yorug'likdan yarim soya va soyaga tus berib, bir tekisda o'tishda o'quvchi chegaralarning o'rnini aniq ko'ra olmaydi hamda ko'rinayotgan jami narsalarni passiv tarzda ko'chira boshlaydi. Bosh shaklining umumiy xususiyati haqida o'ylamaydi ham. Natijada, katta shakl bo'laklarga bo'lina boshlaydi va yaxlitlik yo'qoladi. Ko'z shaklini tasvirlashda shuni yodda tutish kerakki, bu asosan sharsimon shakl bo'lib, u ko'z kosasi ichida joylashgan. Shuning uchun ham ko'z qovoqlarini chizayotganda, yuqori qovoqning pastki chetiga (ichkarisiga) diqqat bilan qarang: qovoqning yuqori chetini ko'z olmasidan tashqari yana ko'z yosh qopchig'i ham qoplagan. Agar biz ko'z shaklini vertikal yuza bilan kesadigan bo'lsak, u holda kesma izi ana shu shaklning plastik tuzilishini, ya'ni uning uch o'lchamliligini yaqqol ifoda etadi. Bundan tashqari,

qovoq qalinligining qisqarishiga ham e'tibor qaratish zarur. Bu haqda bosh shakli detallarini chizishda alohida to'xtalib o'tilgan. Tasviriy san'atda shakl bo'laklarini batafsil ishlash, nafaqat, tasvirning to'g'ri chiqishida, balki uning ifodali bo'lishini ham nazarda tutadi. O'quvchi shakl hajmidan tashqari yuza fakturasini ham oydinlashtirishga erishsa, tasvirning ifodaliligi yanada oshadi. Gips bosh shaklini tasvirlashda talaba-yoshlar, odatda, rasmni juda qoraytirib yuborishadi. Bosh shaklining ayrim bo'laklarini soyada ishlashda, ular qalamni qog'ozga qattiq bosishadi, natijada, gips xususiyatini ochib bera olishmaydi. Shuning uchun ham qalamni qog'oz yuzasida qattiq bosmaslik xususida takror va takror aytib o'tish lozim. Shuningdek, tus berishda qat'iy ketma-ketlikka rioya qilish maqsadga muvofiqdir. Rasm chizish uchun yumshoq qalamlardan foydalaniladi. Bu rassomga o'z qo'lini mashq qildirib, uni qalamni boshqarishga o'rgatishda, albatta, qo'l keladi. Rassom o'z mehnat qurollari bilan ishlash ko'nikmasini mohirona egallashi kerak. U qalamni o'ynata bilishi, kerak yerda qattiqroq bosib, kerak yerda qog'oz ustida yengil, nozik harakatlar qildirib bilishi lozim. Bu esa, mustaqil ravishda tinimsiz amaliy mashqlar bajarishni taqozo etadi. Shakl bo'laklarini modellashtirishni davom ettirib, har bir bo'lak shakl hosil qilishini diqqat bilan nazorat qilib, mayda bo'laklarga ahamiyat berilmaydi. Agar gipsdagi ana shu nuqsonlar ham, hatto uning ustidagi yopishgan kir va dog'lar ham qanday bo'sa, shundayligicha ko'chirilsa, shakl plastikasi buziladi. Shaklning plastik o'ziga xosligini diqqat bilan kuzatib, bir shakldan ikkinchisiga o'tishda shakl yuzasiga yorug'lik qanday tushayotganligini doim e'tiborda tutish kerak. Bunda nur-soya to'q-ochligi o'zgarishlari ham rasm chizuvchiga tasvirda shakl tuzilishi mohiyatini ko'rish va uni ochib berishda yordam beradi. Tasvirdagi biron-bir qismini modellashtirishda qog'oz ustiga shtrixni yuzalar hajmining yo'nalishi bo'yicha yotqiziladi. Shakl xususiyatini bo'rttirib ko'rsatishga yordam bermaydigan ortiqcha chizgilar bajarilmaydi. Shaklga tus berishda xuddi shakl yuzasini silayotgandek qalam uchini yurgizish kerak. Bir shakldan ikkinchi shaklga o'tishda esa, biroz, xuddi <<o'ynayotgandek>> bir shaklni ikkinchisidan ajratayotgandek qalamni ataylab bosib-bosib ishlating. Masalan, chuqurlikka kirib borayotgan burun teshiklarining yuzasini yengilgina qoraytirib va yonoqning lab burishmalari yuzasiga o'tishda burun teshiklari shaklini yonoqdan <<sanchib-sanchib>> ajratish kerak. Agar bir shaklni ikkinchisidan aytganimizdek, bo'rttirib <<sanchib>> ajratadigan bo'lsak, hajm ancha ishonchli va namunali bo'lib chiqadi. Tus berishda nokerak bo'yashlarga berilib ketmaslik kerak. Masalan, sharga ma'nosiz, o'z o'rnida ishlatilmagan tus berishlar uni ifloslanib qolgan doiraga aylantirib qo'yishi ma'lum. Lekin bu — qalam bilan qoraytirishdan foydalanib bo'lmaydi degani emas. Qoraytirishdagi tartibli ko'rinish tozalik, agar unga to'g'ri qaraydigan bo'lsak, umuman zarar emas, aksincha, u har qanday qoidali bajarilgan tasvirning

ifodasidir. O‘quv materialini yanada chuqurroq o‘zlashtirish maqsadida yoshlar mustaqil ravishda antik davrga mansub gips boshning niqobini va yanada murakkabroq bo‘lgan <<Dovud>> bosh haykali rasmini chizishlari mumkin. Shuning uchun sarishtalik, tasvirda ozodalikka rioya qilish tasviriy san’atda doimo qadrlab kelingan. Rasm ustida ishlashning uslubiy izchilligi quyidagilarga qat’iy rioya qilishni talab etadi: a) izchillikning buzilishi o‘quv materialini o‘zlashtirishni sekinlashtiradi; b) tartibsiz ravishda hech qanday tizimsiz o‘tadigan ish jarayoni o‘quvchiga rasm qurishning asosiy mohiyati va tasvir qurish qoidasini tushunib yetish imkonini bermaydi) rasm ishlashda alohida bosqichlardan <<sakrab>> o‘tish yaramaydi. O‘quvchi ba’zi bosqichlarni, o‘quv-akademik rasm chizish bo‘limlarini uslubiy jihatdan mustahkamlashga majbur; e) dastlabki bo‘lim keyingi bo‘limning asosi va tarkibiy qismi hisoblanib, bularsiz o‘quv jarayonini o‘zlashtirib bo‘lmaydi; f) vazifaning sodda yoki murakkab bo‘lishidan qat’iy nazar, u faqat planshet-taxtaga yaxshi tortilgan qog‘ozda bajarilishi shart.

Baholash mezonlari

Joylashtirish	Qurish jarayoni	Xarakterli tomonlarini topish	Soya-yorug’ munosabatlarini to’g’ri topilganligi	Tasvirni bir butunlikda umumlashtirilganligi va tugallanganligi	Jami ball
1	1	1	1	1	5

5 «a’lo».

4 «yaxshi».

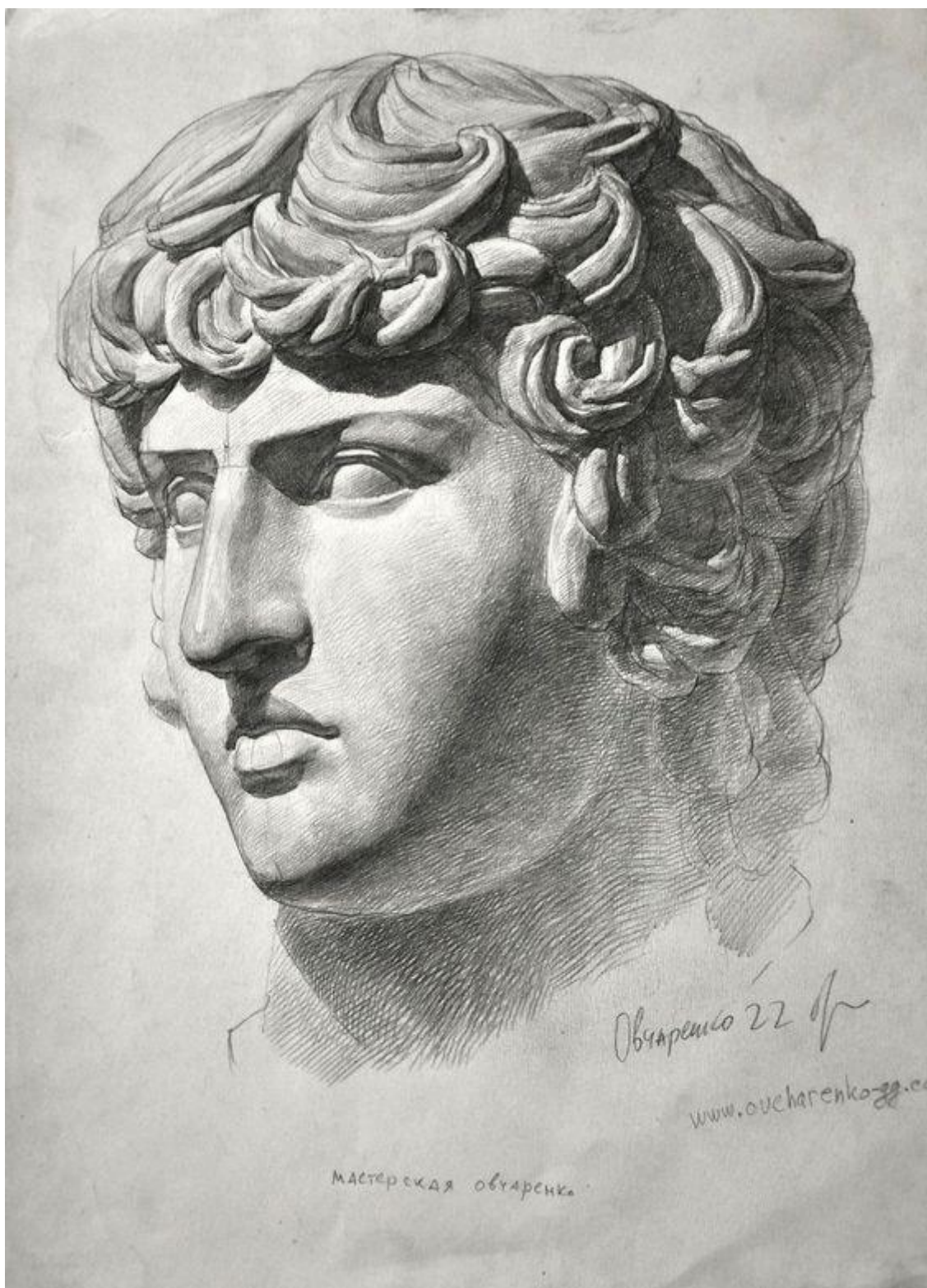
3 «qoniqarli».

Foydalaniladigan darslik va o‘quv qo‘llanmalar ro‘yhati

- 1.Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik “Musika” nashriyoti -2006. 74-76 betlar
- 3.Paul Thomas, Anita Taylor. Drawing, London-2011, 223-263-264-betlar
4. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. Toshkent, “Iqtisod-Moliya”-2010. 59-63 betlar
6. Brington Barber “Full course of the drawing”, Barselona-2014. 40-57 betlar

Elektron ta’lim resurslari

1. www.tdpu.uz
2. tdpu.library.uz

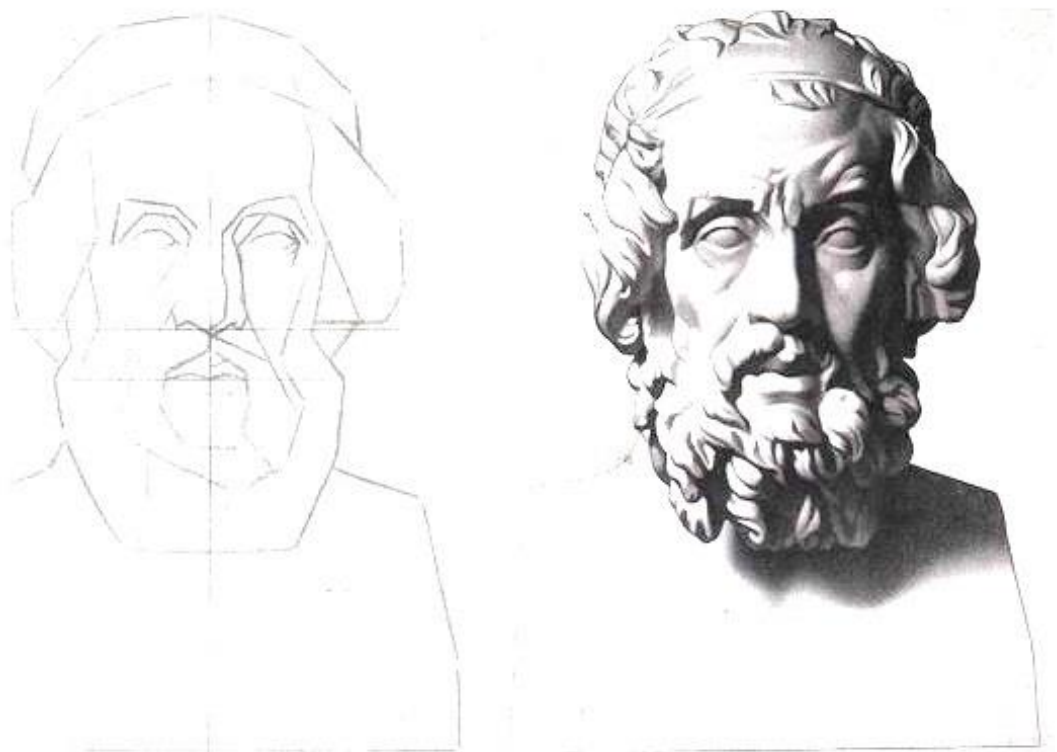

4-mavzu

Aniq xarakterga ega bo'lgan bosh namunasining qalamtasviri (Gatamelatta, Koleoni, Sokrat)

Bosh mushaklari, asosan, kalla suyagining old qismida joylashadi, ular kalla suyaklarini qoplab turadi va yuz shakli, umuman, butun bosh xarakterini belgilaydi. Yuzning asosiy mushaklari va ularning xarakterli shakllari ko'rsatilgan. Peshona mushagining pastki uchlari qosh osti terisiga yopishgan bolib, u

qisqarishda qoshlari ko'taradi. Peshona mushaklarining tolalari qanchalik ko'p qisqarsa, qoshlar shunchalik ko'tariladi, shu bilan birga peshonada chuqurroq va relyefli ajinlar paydo boladi. Qoshlar ko'tarilganda qovoq ham ko'tariladi va ko'z kattaroq ochiladi. Ko'z mushaklari qisqarganda qovoqlarni yopib qo'yadi. Ko'z mushaklariga qoshlarni surib turuvchi mushakni ham kiritish kerak, bu mushak qisqarganda qoshlarning ichki uchlarini pastga tushiradi. Burunning piradimasimon mushagi qoshlar o'rtasiga joylashgan, ular burun suyagi ustiga va qoshlar oralig'idagi teriga yopishgan bo'ladi. Qosh mushaklari ko'zning aylanma mushagi ustiga, bir uchi peshona suyagiga, ikkinchi uchi qosh terisiga yopishgan bo'ladi. Chaynash mushagi yonoq suyagi, yonoq suyagi o'simtasi va jag'ning pastki qismiga yopishadi. Chaynash mushaklari odam yuzida yaxshi ko'rinadi va ularning bosh shakli xarakteriga ta'siri katta. Kichik yonoq suyagi mushagi burunlab burushig'iga yopishgan bo'ladi hamda yuqori labni ko'taradi. Yuqori labni ko'taradigan mushak yuqoridan ko'z kosasi chetiga, pastdan esa burun qanoti va yuqori labga yopishgan bo'ladi.

Burun mushagi ikki - ko'ndalang va qanotli tutamlarga ajraladi. Ko'ndalang tutam yuqori lab mushagi ostida, qanotlisi esa jag'ning yuqorigi qoziq tishi tepasi va burun teshigi o'rtasida joylashadi. Og'izning aylana mushagi og'iz teshigini qoplab turadi, lablar qalinligi asos bo'ladi. Og'izning aylana mushagi ikki: tashqi va ichki qismga ajraydi. Ichki qism qisqarganda og'iz burchaklari o'zaro yaqinlashadi va lablarga yumaloq shakl beradi; tashqi mushak qisqarganda lab qismlari og'izni mahkam uopadi. Og'izning aylana mushaklari aks harakat qilganda esa yuqori lab va burun qanotlari ko'tariladi, pastki lab va burchaklari

pastga tushadi. Labning uch burchakli mushagi dahanning og‘iz burchaklaridan pastroqda yon tomonlariga joylashadi. U o‘zining keng asosi bilan pastki jag‘ning quyi chetiga, ustki uchi bilan esa yuqori lab terisiga yopishadi. Pastki labning kvadrat mushagi pastki jag‘ suyagi va bo‘yinning teri osti mushagidan boshlanadi va pastki lab terisiga yopishgan bo‘ladi. Ko‘krak-o‘mrov mushagi gardan suyagining so‘rig‘ichsimon o‘simtasidan boshlanadigan boshni yelka bilan birlashtiradi, u bir tutam bilan ko‘krak suyagiga, boshqa tutam bilan esa o‘mrovga yopishadi, shuning uchun ham u ana shunday ataladi. Mushak qisqarganda boshni old tomonga engashtiradi va boshni har tomonga buradi. Agar har ikki mushak bir vaqtning o‘zida qisqaradigan bo‘lsa, bosh yuqoriga va orqaga ko‘tariladi. Ko‘krakning yuqori qismida tutashgan ko‘krak-o‘mrov mushaklari o‘ziga xos chuqurcha hosil qiladi. Tirik bosh rasmini chizayotganda u doimo hisobga olinadi va ko‘pincha mo‘ljal bo‘lib turadi. Masalan, boshni bo‘yin va yelka kengligi bilan tutashtirish, ya‘ni boshni yelkaga to‘g‘ri joylashtirish kerak bo‘lsa, bo‘yinturiq chuqurchasi asosiy mo‘ljal bo‘ladi. Yelka kamari - inson tanasining eng harakatchan qismidir, u tirik naturada yaxshi ko‘rinadi va asosiy o‘rganish ob‘yekti hisoblanadi. Avval ko‘rsatib o‘tganimizdek, anatomiya o‘quv materialini o‘zlashtirish va mustahkamlashda Ekorshening ganch namunasidan foydalanish mumkin. Har bir mushakning plastik xususiyatini eslab qolish muhim. Shuning uchun ham rassomlar butun anatomiyani emas, balki aynan plastik anatomiyani o‘rganadilar. Rassom uchun nafaqat mushaklarning umumiy ko‘rinishini, balki ularning suyaklarga boshlang‘ich va oxirgi yopishishlarini, eng asosiysi esa – mushak tolalarining yo‘nalishi (joylashishi)ni ham bilish juda muhim. Chunki shaklga tus berishda rassom qalami ana shu mushaklar yo‘nalishi bo‘yicha harakatlanishi lozim, bu esa rassomga ishonchli realistik obraz yaratishga yordam beradi. O‘quv materialini mustahkamlash va uni amalda ijodiy-faol qo‘llashni o‘rganish uchun tirik bosh rasmi ustida ishlashni uslubiy bosqichma-bosqichda ko‘rib chiqamiz.

Ishning uslubiy bosqichi, aslida, gips bosh rasmini chizishda qanday bo‘lsa, shundayligicha qoladi. Bu o‘rinda biz talabanning diqqat-e‘tiborini tirik bosh rasmini chizishning alohida muhim tomonlariga qaratmoqchimiz.

Baholash mezonlari

Joylashtirish	Qurish jarayoni	Xarakterli tomonlarini topish	Soya-yorug‘ munosabatlarini to‘g‘ri topilganligi	Tasvirni bir butunlikda umumlashtirilganligi va tugallanganligi	Jami ball
1	1	1	1	1	5

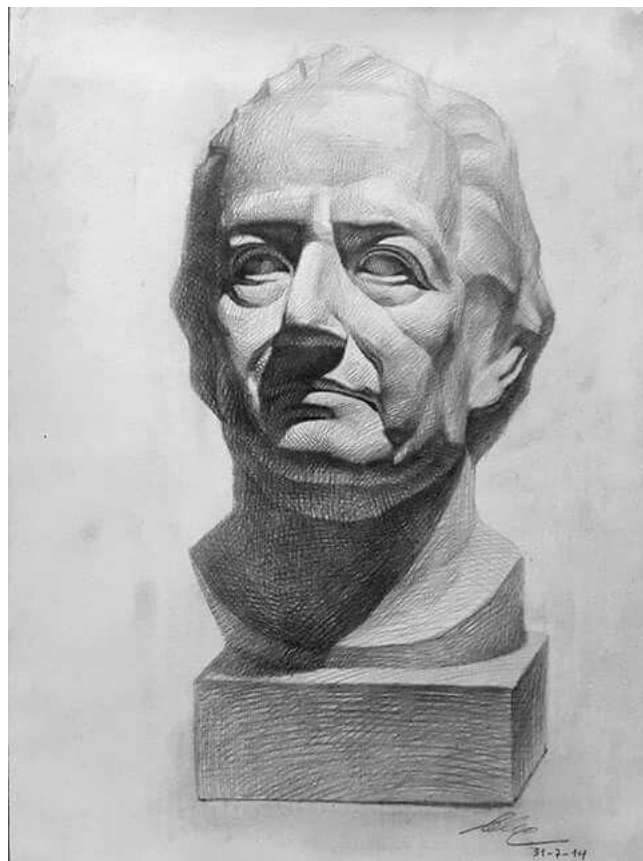
- 5 «a'lo».
- 4 «yaxshi».
- 3 «qoniqarli».

Foydalaniladigan darslik va o'quv qo'llanmalar ro'yhati

- 1. Xalilov R. Risunok, Tashkent. Izdatelstvo «Navruz» -2013. 43-bet
- 2. Paul Thomas, Anita Taylor. Drawing, London-2011, 271-bet
- 3. Brington Barber “Full course of the drawing”, Barselona-2014. 58-59 betlar

Elektron ta'lim resurslari

- 1. www.tdpu.uz
- 2. tdpu.library.uz

5-mavzu	Insonning asosiy yuz muskullari mushaklari haqida suhbat. Antik davrga mansub gipsdan ishlangan bosh namunasining qalamtasviri
----------------	---

* 5-mavzu bayoni 4-mavzuda (mavzuning nazariy mazmuni bir xil) keltirilgan.

Baholash mezonlari

Joylashtirish	Qurish jarayoni	Xarakterli tomonlarini topish	Soya-yorug' munosabatlarini to'g'ri topilganligi	Tasvirni bir butunlikda umumlashtirilganligi va tugallanganligi	Jami ball
1	1	1	1	1	5

5 «a'lo».

4 «yaxshi».

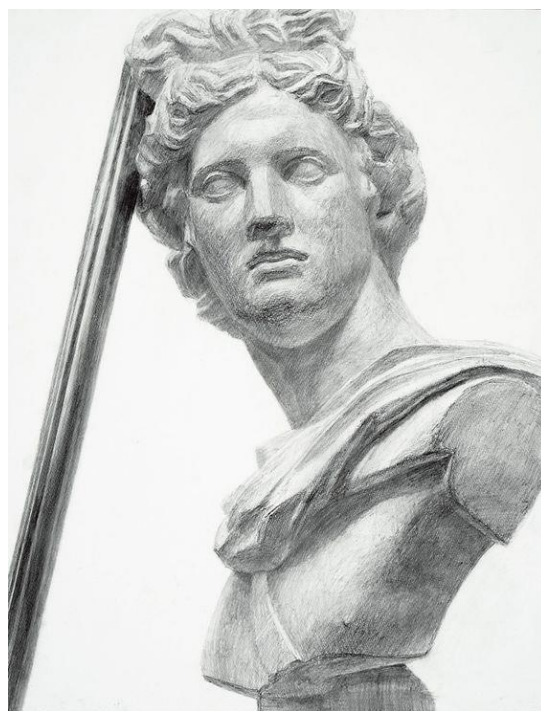
3 «qoniqarli».

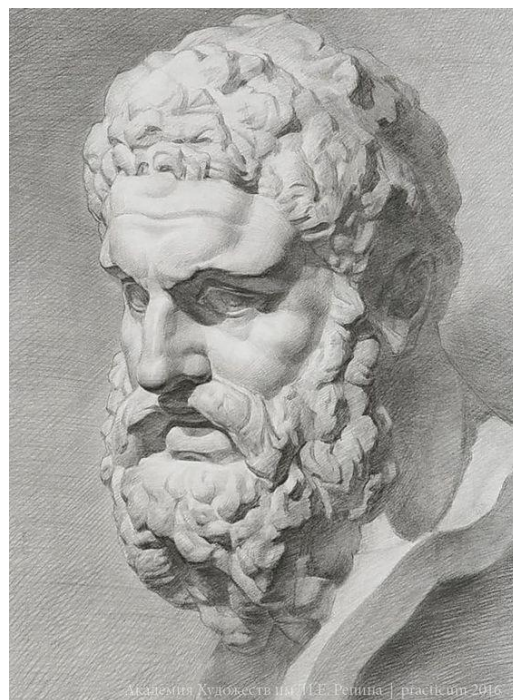
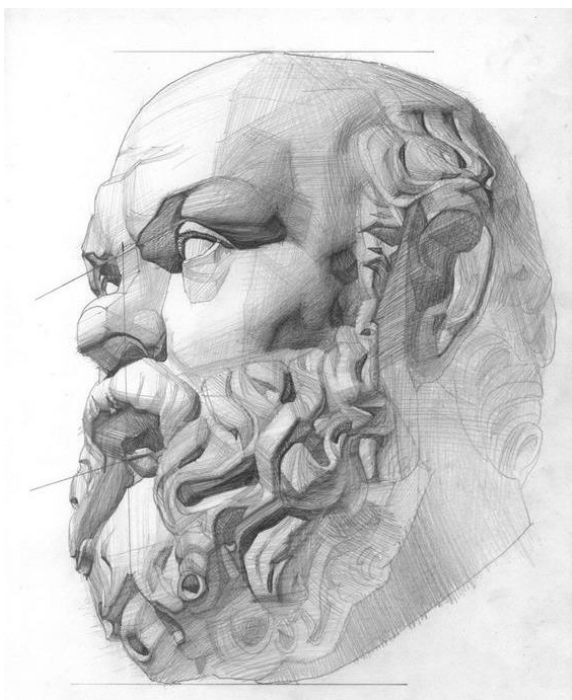
Foydalaniladigan darslik va o'quv qo'llanmalar ro'yhati

- 1.Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musika" nashriyoti -2006. 77-85 betlar
2. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, "Iqtisod-Moliya"- 2010. 55-58 betlar

Elektron ta'lim resurslari

1. www.tdpu.uz
2. tdpu.library.uz

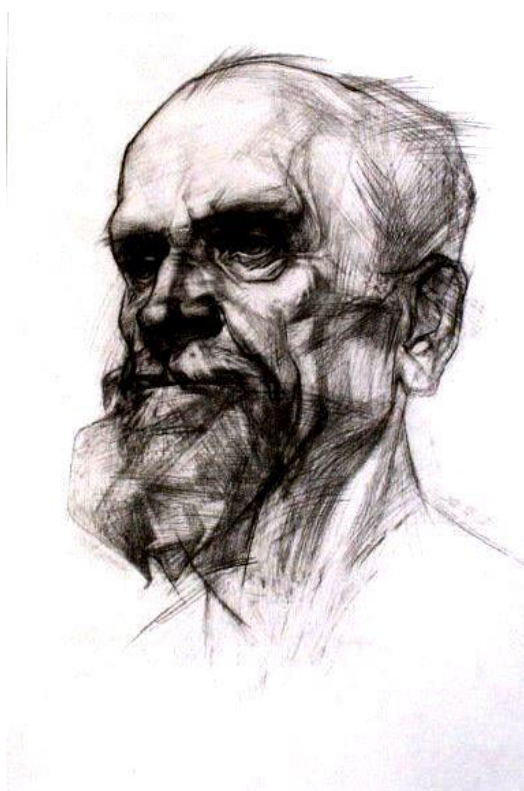

IV-Semestr

1-mavzu	O'ziga hos xarakterli xususiyatlarga ega bo'lgan inson portreti qalamtasviri
---------	---

Talaba gips bo'laklari rasmini chizishdan tirik odam boshi rasmini chizishga o'tar ekan, o'z ishida juda ko'p qiyinchilik va murakkabliklarga duch keladi. Bu qiyinchilik va murakkabliklar shundan iboratki, talaba avval chizgan ganch modeli doimiy, muqim holatda turgan; boshning yoritilishi, soya, yarim soya va tushayotgan soya va tus berish kuchi rasm chizishning hamma seanslari davomida o'zgarmay turgan. Tirik bosh esa doim harakatda bo'ladi: naturachi qimirlab ketsa, soya va yarim soyalar xarakteri o'zgaradi. Undan tashqari tirik bosh tasviri bilan gips boshni tasvirlashni taqqoslashdagi asosiy murakkablik shundan iboratki, bu o'rinda rasm chizuvchi ko'p narsani o'zi mustaqil hal qilishga, o'z idroki va ijodiy qobiliyatini faollashtirishga majbur boiadi. Gips namunalarda talaba shaklni umumiy ko'rgan. Ushbu haykal namunasini yaratgan buyuk usta ikir-chikir, mayda bo'laklarni chetga chiqarib tashlab, e'tiborini asosiy narsaga qaratgan. Tirik bosh rasmini chizuvchi endi bularni o'zi amalga oshirishi, asosiy narsani ikkinchi darajalisidan ajrata bilishi kerak bo'ladi. Tirik bosh shaklini tasvirlayotib unga tus berishda ham murakkablik tug'iladi. Gips bosh materialining tus va fakturasi ham bir xil bo'lgan. Yorqin va bo'g'liq joylardagi tus kuchi o'rtasidagi farq shaklning u yoki bu yuzasi qanday yoritilganligiga bog'liqdir. Tirik naturadan chizishda shaklga tus berish yana shu bilan murakkablashadiki, naturada turgan kishining yuzi, sochlari, ko'zlari, yonoq va lablari har xil tusda bo'ladi. Yonoq, lablarning qizg'ish tusi bir xil yoritilsa-da, sal bo'g'iqroq tuyuladi. Tirik bosh yuzasining turli

rangda bo'lishi shaklning o'zini ko'rishni qiyinlashtiradi, rasm chizuvchini shaklni tasvirlash o'rniga, yorqin va bo'g'iq rang dog'larini ko'rish va undan nusxa ko'chirish, ba'zan esa naturada yo'q narsalarni ham o'ylab topishga majbur qiladi. XVIII-XIX asrlarning klassik badiiy akademiya ta'lim tizimida odamning tirik boshini chizishni maxsus o'rgatishga lozim darajada e'tibor berilmagan. Gips bosh rasmini chizishdan gips haykal rasmini, undan so'ng esa yalang'och tirik odam qomatini chizishga o'tilgan. Rassomning gips boshni chizishda olgan bilim va malakasi tirik bosh va portret chizish uchun yetarli, deb hisoblangan. Bizning badiiy ta'lim tizimimiz gips bosh rasmini chizishda bosh shakli qurilishining hamma qonuniyatlari va xususiyatlarini to'liq o'rganishni talab etadi. Chunki tirik boshning plastik xarakteristikasi asosiy mushak va bosh suyaklarining, shuningdek, mimik mushaklar va kalla suyagi qurilishining ko'zdan yashirin boshqa xususiyatlariga ham bog'liqdir. Talabalar ganch modellar rasmini chizganida uning dastlabki asoslarinigina o'zlashtiradilar. Tirik bosh shaklini tasvirlash uchun esa ular uana qator qonuniyatlarni o'zlashtirishlari zarur. Yuqorida aytilganidek, rassom bosh shakli qurilishi qonuniyatlarini bilmasa, massa, naturadan passiv nusxa ko'chiruvchi bo'lib qoladi, natura uning butun e'tiborini jalb qiladi, u naturadan nazarini olib qochishga qo'rqadi va bu natura qurilishining qonuniyatlarini idrok etolmaydi, binobarin, ulardan o'z ijodiy ishida foydalana olmaydi ham. Haqiqiy ijod erkinligiga erishish uchun rassom ilmiy bilim bilan qurollanishi zarur. U bu bilim yordamida boshning har bir chuqurchasi va bo'rtib chiqqan joylari nimaga asoslanganligini bilishi lozim.

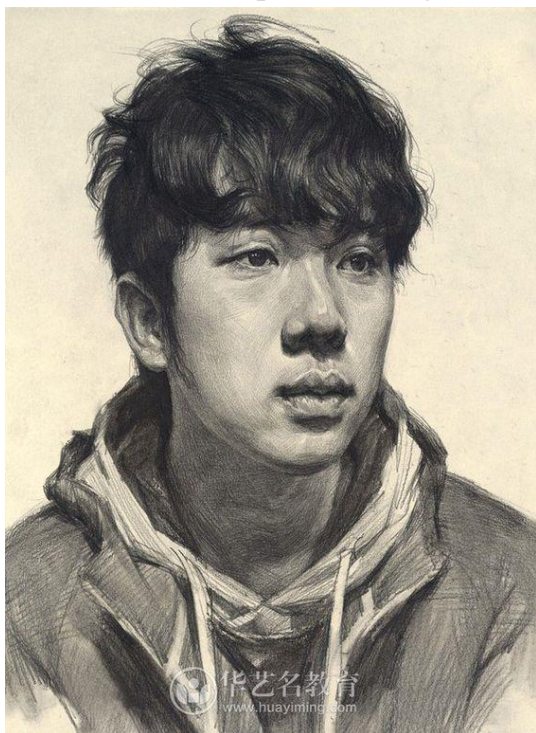

A.Dyurer yozganidek: ***agar senda haqiqiy asos bo'lmasa, qo'ling erkinlikka erishgani bilan bari bir, hech qanday yaxshi narsa qilishga erisholmayсан. Haqiqiy bilim tufayli esa ancha dadil bo'lasan va ishni mukammalroq bajarasan.*** Rassom tirik bosh shaklini chizishda quyidagi uchta vazifani bir yo'la hal qilishi kerak:

- 1) hajmli bosh shaklining ishonchli chiqishiga erishish;
- 2) rasmda kalla suyagi va mushaklar mutanosibligiga erishish;
- 3) inson portretining individual xususiyatlarini ochish.

Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun rassom shakl qurilishining individual xususiyatlarini, u yoki bu detalning joylashishini chuqur sezishi, oldindan esa bu qonuniyatlarni yaxshi bilishi kerak. Shuning uchun tirik bosh rasmini chizishga kirishishdan oldin kalla suyagi va uning mushak bilan qoplanishi xususiyatlarini asoslovchi anatomiya va boshqa fanlar qonuniyatlarini o'rganish darkor. Biz "O'quv rasmining ilmiy asoslarini bilish" deganimizda, eng avvalo, har bir rasm chizuvchidan ilmiy qoidalarni bajarish talab qilinishini nazarda tutamiz. Masalan, talabani rasm chizishga o'rgatar ekanmiz, uni perspektiva qoidalariga va qonuniyatlariga aniq rioya qilishga majbur qilamiz. Odam boshining anatomik qurilishini tahlil qilish bilan birga, tasvirda inson boshi tuzilishi va mushaklarning joylanish qonuniyatlariga rioya qilish talab etiladi. Rasm chizish usuli individual tarzda bo'lishi mumkin, lekin mushaklar, suyaklar, paylarning joylashish qonuniyatlarini to'g'ri, bir xilda ochish kerak. Bular tasviriy san'atning ilmiy qoidalaridir. Tus berish, nisbatlar, shaklning konstruktiv asoslari haqida ham shularni aytish mumkin. Yuqorida o'quv akademik rasmning ilmiy asoslari haqida ko'p gapirildi. Ushbu mavzu bundan keyin ham davom ettiriladi. Akademik rasm chizish mohiyati ham shundadir. Ushbu tizimda ta'lim olayotgan o'quvchilarning ilmiy bilimi uzluksiz oshib boradi, ta'lim uslubi esa ilmiy yo'nalishda olib boriladi. O'tmishda turli akademiylarning gullab-yashnash davrida bunga qat'iy rioya qilingan. Mazkur darslik ham akademik yo'nalishga asoslangan, shuning uchun ham biz "o'quv rasmi" emas, balki "akademik rasm" atamasini ko'proq qo'llaymiz. O'quv rasmi modernistlarda ham bor, ular ham boshlovchi rassomlarga o'z san'atini o'rgatadilar va ularni shunga tayyorlaydilar. "O'quv rasmi" tushunchasi san'atdagi har qanday tendensiya va qarashlarni qamrab olishi mumkin. "Akademik rasm" tushunchasi realistlik san'at prinsiplari va uslublarini nazarda tutadiki, unda har bir vazifa ilmiy-nazariy asosga ega bo'ladi, ta'lim esa ma'lum tizimga bo'ysunadi. Akademik ta'lim tizimi G'arbiy Yevropa, rus va o'zbek milliy realistlik san'atining eng yaxshi an'analari, hozirgi zamon pedagogika va psixologiyasiga asoslanadi. Akademik ta'lim yosh rassom oldida borliq hodisalarining go'zalligi va betakrorligini namoyon etishda moddiy borliqning ob'ektiv qonunlarini ochadi. Bularning hammasi tabiatning eng go'zal

mahsuli - inson qiyofasi, xususan, odam boshini tasvirlashga ham bevosita aloqadordir. Tabiiyki, talaba dastavval, odam boshi shakli qurilishi sxemasini tushunishi va eslab qolishi, ularni amaliyotda qo'llashi kerak. Taklif qilinadigan sxemalar va shaklni tahlil qilish prinsiplari bo'yicha bosh tasvirini chizish, hatto, o'quv paytida ham ijodiy jarayon hisoblanadi. Shuning uchun ham u keyinchalik yosh rassomga o'z shaxsiy ish usullarini topish imkonini beradi. Biroq har qanday holda ham, dastlab, bosh shaklining konstruktiv-anatomik tuzilishini, ya'ni odam boshi anatomiyasini mukammal o'rganish kerak. Talaba plastik anatomiyani o'rganar ekan, shaklning tashqi tomonini kuzatish bilan cheklanib qolmaydi. U, shuningdek, fikr yuritayotgan anatom olim kabi shakl ichiga kirib borishi, inson tanasi qurilishining qonuniyatlarini tushunib etishga harakat qilishi lozim. U o'z kuzatishlaridan xulosa va umumlashmalar chiqarib, ba'zi mushak shakllarining o'zgarishi qoidalarini va me'yorlarini bilib boradi. Insonni bunday chuqur ilmiy o'rganishda Leonardo da Vinchi, Mikelandjelo, Losenko, Shabuyev va boshqalarning rasmlarini misol tariqasida ko'rsatish mumkin. Leonardo da Vinchi rasmlarida biz nafaqat tashqi mushaklarni, balki chuqur paylar, kemirchak(tog'ay)larni ham ko'ramiz. O'tmishdagi buyuk ustalar inson tanasining va bosh tuzilishining anatomik qurilishini diqqat bilan o'rganganlar va suyaklar, mushaklar, paylarning, jumladan, angiologiya-ning (qon tomirlarining joylashishini o'rganuvchi fan) asosiy xususiyatlarini eslab qolganlar. Bu bilim rassomlarni kasb mahorati cho'qqilariga yetaklagan. Yuqorida aytib o'tilgan fikrlarning hammasi naturadan rasm chizishda chuqur ilmiy bilim talab etilishidan dalolatdir. Talaba naturani o'rgana borib, jiddiy ilmiy ma'lumotlarga tayanib, suyak va mushaklar qurilishining umumiy uyg'unlashuvini tushuna boshlaydi.

Baholash mezonlari

Joylashtirish	Qurish jarayoni	Xarakterli tomonlarini topish	Soya-yorug' munosabatlarini to'g'ri topilganligi	Tasvirni bir butunlikda umumlashtirilganligi va tugallanganligi	Jami ball
1	1	1	1	1	5

5 «a'lo».

4 «yaxshi».

3 «qoniqarli».

Foydalaniladigan darslik va o'quv qo'llanmalar ro'yhati

1.Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musika" nashriyoti -2006. 116-127 betlar

2.Xalilov R. Risunok, Izdatelstvo «Navruz» -2013. 48-49 betlar

3. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, "Moliya-Iqtisod" 2010. 82-83 betlar

Elektron ta'lim resurslari

1. www. tdpu. uz

2. tdpu.library. uz

2-mavzu	Inson boshining ikki-uch tomondan ko'rinishlarining qalamchizgilari
----------------	--

* 2-mavzu bayoni 1-mavzuda (mavzuning nazariy mazmuni bir xil)keltirilgan.

Baholash mezonlari

Joylashtirish	Qurish jarayoni	Xarakterli tomonlarini topish	Soya-yorug' munosabatlarini to'g'ri topilganligi	Tasvirni bir butunlikda umumlashtirilganligi va tugallanganligi	Jami ball
1	1	1	1	1	5

5 «a'lo».

4 «yaxshi».

3 «qoniqarli».

Foydalaniladigan darslik va o'quv qo'llanmalar ro'yhati

1.Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musika" nashriyoti -2006. 87-96 betlar

2.Xalilov R. Risunok, Izdatelstvo «Navruz» -2013. 35-36 betlar

3. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, "Iqtisod-Moliya" 2010. 63-69 betlar

Elektron ta'lim resurslari

1. www.tdpu.uz
2. tdpu.library.uz

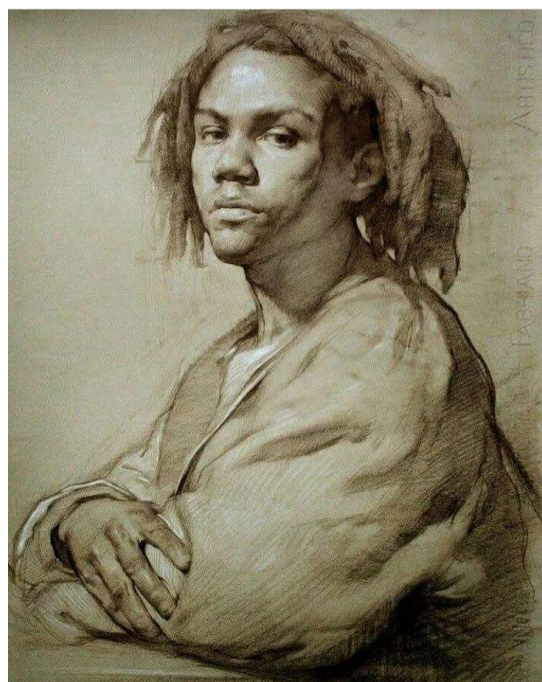
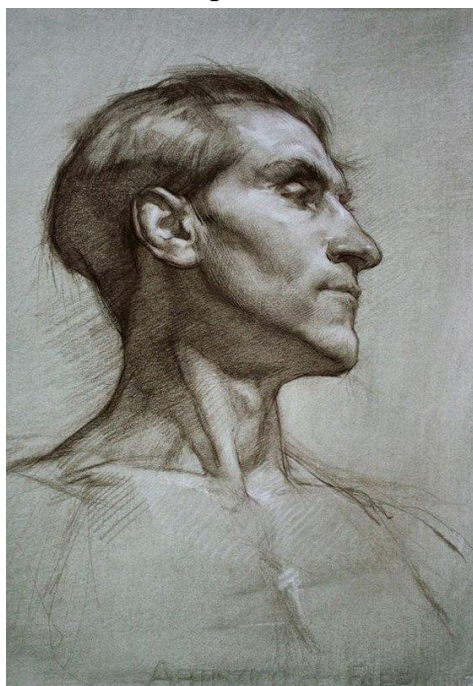
3-mavzu

Inson boshining murakkab holatdagi qalamtasvir

Oldin aytib o'tganimizdek, tasvirlash jarayonini alohida bosqichlarga bo'lish shartli bir holdir. Bu rassomga faqat o'quv materialini yaxshiroq o'zlashtirib olishi uchun zarur. Quyida biz tirik bosh rasmini chizishning to'rtta bosqichni ko'rib chiqamiz:

- 1) tasvirning kompozitsion joylashishi, bosh shaklining umumiy xarakterini, shuningdek, qismlar va umumiy shaklning proporsional nisbatlarini belgilab olish;
- 2) bosh shakli anatomik tuzilishining o'zigaxos xususiyatlarini ochib borgan holda chiziqli-konstruktiv tasvirlash;
- 3) tus munosabatlarini hal etish orqali shaklni detalli chizib chiqish;
- 4) material xususiyatini ochib berish va ishga yakun yasash - umumlashtirish.

Bulaming hammasini erkak kishining boshini yelka kamari bilan tasvirlash misolida ko'rib chiqamiz.

Birinchi bosqich - qog'oz yuzasida tasvirni kompozitsiyaviy joylashtirish, bosh shaklining umumiy xarakteri va proporsiyalarini belgilash. Bosqichli rasm chizishga kirishishdan oldin naturani har tarafidan ko'rib chiqish va mazkur boshning xarakterli xususiyatlarini belgilash, eng qiziqarli nuqtani tanlash va ushbu nuqtadan rasm qanday ko'rinish kasb etishini tasavvur qilib olish zarur. Buning uchun turli nuqtalardan turib qator kompozitsion qalam chizgilar chizish, bu nuqtalardan eng ma'qulini tanlash lozim. Bu narsa shuning uchun qilinadiki,

rasm ishlash jarayonida siz birdaniga tanlagan joyingizdan “sovib” qolishingiz mumkin. Talabalar, odatda, naturaning ifodali turishining o‘zidanoq ilhomlanib ketadilar va darhol kompozitsion vazifa hal etildi, endi uni faqat mexanik tarzda, ko‘zga qanday ko‘rinayotgan bo‘lsa - shundayligicha qog‘ozga tushirish qoldi, deb hisoblaydilar. Lekin natura obrazli, juda yorqin va ifodali bo‘lishi bilan birga, tasvirda uning ko‘rinishi yetarli darajada ishonchli chiqmay qolishi mumkin. Shuning uchun ham rassom uchun asosiy massa, bosh silueti, yuz tuzilishi, soch va ko‘zlar go‘zalligini ko‘rish va his qila bilish juda muhimdir. Ushbu modeldan kompozitsion chizgilar chizishda talaba, avvalo, eng ifodali ko‘rinishni tanlab olish kerak. Qulay nuqta tanlab olingandan keyin rasm chizishga kirishiladi. Avvalo, qalamni qog‘oz ustida yengilgina, bosmasdan harakatlantirib, modelning kompozitsion tuzilishini hal qila borib, boshning umumiy shaklini **belgilab** olamiz. Kompozitsion yechim ustida ishlayotib, bir yo‘la bosh sxematik tarzda belgilab olinadi. Bu perspektiv qonunlarni to‘g‘ri hal qilishga yordam beradi. Tasvir qog‘oz ustida joylashtirib bo‘lingandan so‘ng bosh shakli xarakterini, boshning burilishini (holatini), uning bo‘yin va yelka kengligi bilan birikishini aniqlab olamiz. Geometrik shakllar, jumladan kubni tasvirlashda bo‘lgani kabi, bosh rasmini chizishni uning katta shaklining konstruktiv asosini ochishdan boshlash kerak. Boshning old va yon qismlarini chiziqlar bilan belgilab olganingizdan so‘ng, unga profil chizig‘i qo‘ying va naturaga qarab, uning yo‘nalishini tekshirib oling. Shundan so‘ng old qismdagi burun, lab, ko‘zlar joylashgan o‘rinlarini aniqlang. Profil chizig‘i yordamida alohida qismlar, yaxlitlik hamda boshning umumiy shakli ko‘rinishi proporsional nisbatlarni ham aniqlab olish mumkin. Talabalar gips boshni tasvirlayotganda qurish sxemalari va proporsiya qonunlaridan dadil foydalanadilar. Lekin tirik bosh rasmini chizishga o‘tishda ular bunga botina olmaydilar. Tirik bosh rasmini chizishda profil chizig‘ini dadillik bilan uchta teng qismga ajrating. Bu sizga nafaqat tasvirni to‘g‘ri qurish, balki portret o‘xshashligiga erishishga ham yordam beradi. Masalan, profil chizig‘ini uch teng qismga ajratib, ushbu misolimizda ko‘rsatilganidek, sochi to‘kilayotgan kishida sochlar qoplamasi qoplama chizig‘idan ancha balandda joylashishini, quyuq, osilgan qoshlar qosh usti yoylaridan pastroqda bo‘lishini belgilaymiz. Ushbu bosqichda eng asosiysi - boshning umumiy ko‘rinishi va uning xarakterini to‘g‘ri belgilab olishdir. Detallar (burun, ko‘zlar, og‘iz) faqat belgilab qo‘yiladi: ularga tus berishga shoshish kerak emas, bularni keyinroq, hamma narsalarni o‘z joyida belgilab bo‘lgandan keyin qilsa ham bo‘laveradi. Amaliyotdan ma‘lumki, ko‘pchilik talabalar tirik bosh rasmini chizayotganda “umumiylikdan xususiylikka, katta hajmdan kichik hajmga” usulida ishlashga amal qilmaydilar. Ular katta shaklning umumiy xarakterini aniqlab olmay, mayda ikir-chikirlarini - kipriklar, ajinlar, teridagi nuqsonlarni chizishga kirishib ketadilar. Ularning nazarida bular

portret o'xshashligini ochib berishda eng asosiy narsadek tuyuladi. Shuning uchun ular rasm chizishga kirishar ekanlar, bosh shaklining umumiy xarakteri bilan tanishib chiqmaydilar, qiyofachini faqat bir tomondan (bir nuqtadan) kuzatadilar, ya'ni boshni faqat qisman ko'radilar. Ular nimani ko'rsalar shundayligicha passiv ravishda ko'chirib qo'yaqoladilar, Buning asosiy sababi - talabalar gips bosh rasmini chizishda olgan bilim va malakasini unutib qo'yganligidadir. Bunday talabalarga detallar chizishgina emas, balki proporsional nisbatlarni to'g'ri belgilash, shakl xarakteri, alohida qismlarining o'zaro bog'liqligini to'g'ri ochib berish muvaffaqiyat keltirishini tushuntirish kerak. Shuning uchun talaba e'tiborini dastlab bosh shaklining umumiy xarakterini belgilab olishga, so'ng detallarning joylashish o'rinlarini aniqlab olishga qaratish lozim. Tasvirga o'zgartirishlar kiritish mumkin bo'lishi uchun qog'oz ustida qalamni yengilgina yurgizib chizamiz va chiziqli - konstruktiv rasmga o'tamiz.

Ikkinchi bosqich - perspektiva va anatomik tuzilishni hisobga olgan holda bosh shaklini chiziqli-konstruktiv tasvirlash. Umuman, bosh va uning bo'laklarini chiziqli – konstruktiv tasvirlashga o'tayotganda hajm qanday tashkil topishini ko'rgazmali ravishda ko'rsatishga harakat qiling. Har bir yuza har xil yoritilgan. Biz shu yuzalarni yengil chiziqlar bilan ifodalab, butun bosh shakli, uning bo'laklarini ham to'g'ri va ishonchli tasvirlashimiz mumkin. Bosh shaklini chizishda shaklning konstruktiv asosini ochib borib, bir yo'la kalla suyaklari bilan asoslangan shakl xarakteriga ham aniqlik kiritish lozim. Bizning misolimizda gardan suyagi oldinga turtib chiqqan, bosh usti chiqiqlari peshona bukrilariga nisbatan biroz keng, yonoq suyagi o'simtalari yaxshi rivojlangan va yonoq suyaklari ancha oldinga turtib chiqqan, pastki jag' keng, kalla suyagi qutisi suyaklar bilan zichlashib ketgan. Shaklni bunday tahlil qilish rassomga boshning xarakterini to'g'ri ochib berish imkonini beradi. Shaklni yuzada oddiydan - murakkabga prinsipi asosida tasvirlashda katta shaklni tasvirlashdan detalli tus berishgacha bo'lgan jarayonlarda, umuman, boshni va alohida detallarni (burun, lab, ko'zlarni) tahlil qilishda ham mavjud qoidalariga so'zsiz rioya qilish kerak. Ko'z, quloq, burun, lablar shakliga aniqlik kiritib borib, doimo ular o'rtasidagi bog'liqlikni kuzatib turish lozim. Har bir bo'lak bir-biri bilan uyg'unlashgan chog'ida maqsadga erishiladi. Bunday o'zaro bog'liqlik bukrilar, qosh usti chiqiqlari, ko'z kosasi, yuqori va pastki qovoqlarni birlashturuvchi yordamchi chiziqlar bilan ko'rsatilgan. O'xshashlikni ochib berish uchun rassom ko'zlarning joylashish xarakterini diqqat bilan kuzatishi zarur. Ko'zlar shunday joylashishi kerakki, unda ichki (ko'z yoshi qopchig'i) va tashqi burchaklar gorizontaal chiziqda tursin; bu holni Yevropa irqiga xos kishilarda kuzatish mumkin. Ko'zlar shunday joylashishi mumkinki, unda ichki burchaklar (ko'z yoshi qopchig'i) tashqi burchaklardan pastroqda bo'ladi, bu holni mangoloid irqiga oid kishilarda kuzatish

mumkin. Lekin ko'zlar shunday ham joylashgan bo'lishi mumkinki, unda ichki burchaklar tashqi burchaklardan yuqoriroq turadi bunday holatni kekxa yoshli kishilarda kuzatish mumkin. Ushbu holatda naturachining ko'zi gorizontal joylashgan. Odam boshini to'g'ri va ishonchli tasvirlash quloq suprasining to'g'ri joylashganligiga ko'pjihatdan bog'liqdir. Quloq rasmini chizayotganda quloq suprasining pastki (yumshoq) joyi jag' suyagini unchalik yopib qo'ymasligi kerakligini yodda tutish kerak. Yonoq suyagi o'simtasi doimo quloq suprase o'rtasida joylashgan bo'ladi. Buni, avval aytib o'tganimizdek, har kim o'ziga qarab tekshirib ko'rishi mumkin. Quloq ensaga yoki yonoqda chizilib qolmasligiga doim e'tibor berish kerak. Quloq suprasining joylashishini to'g'ri chizish uchun quloq suprasini ustki jag' suyagi shoxchasiga parallel holatda tasvirlash kerak. Rasmda o'qlar yo'nalishi strelkalar bilan ko'rsatilgan. Shakl xarakteri va quloq suprasining joylashuviga alohida etibor bering. Har bir kishining quloqlari o'ziga xos tuzilishiga ega. Quloq shakli qurilishining qonuniyatlarini bilgan rassom har bir detal xususiyatini osongina ilg'ab oladi. Odam qulog'i beshta asosiy qismdan iborat. Siz qiyofachingiz quloq suprasining o'ziga xos tomonlarini kuzating. Shuningdek, bosh shaklining bo'laklari - burun, lab va ko'zlar xarakteriga ham e'tibor bering. Bosh bo'laklarining xarakteri boshning o'z xususiyatiga bog'liq yoki aksincha. A.Dyurer yozganidek, "Bu juda uzun yoki bu juda qisqa yuz deyishganda bu gap qismlarga ham taalluqli bo'ladi; bu juda baland, past, do'ng peshona yoki yassi peshona demakdir. Burunlarga ham ana shundaylar taalluqli bo'lishi mumkin. Ba'zilarining burni haddan tashqari qirg'iy, uzun va osilgan, boshqalarniki esa aksincha, juda kalta, qanqaygan, qalin, qulupnaysimon, puchuq yoki peshona chizig'idan haddan tashqari turtib chiqqan bo'ladi. Shuningdek, ba'zilar ko'zlar kirtaygan, ichiga cho'kib ketgan yoki chaqchaygan bo'ladi. Ba'zi kishilar ko'zlarini juda qisqa ochadilar va pastki qovoqlar yuqori qovoq tushgandagidan ham kattaroq bo'ladi; boshqalar ko'zlarini baqraytirib ochadilar, ularning ko'z qorachig'i yaqqol ko'rinadi. Ba'zi kishilarning qoshlari ko'zidan ancha baland, boshqalarniki ko'z ustiga tushib turgan, bir kishida ingichka bo'lsa, boshqasi baroqqosh bo'ladi" Ba'zi odamlarning lablari cho'chchaygan, boshqalarniki ingichka, osilgan; ba'zilar ustki lab pastki labga nisbatan ko'tarilgan (yoki aksincha), ko'pincha qalinroq bo'ladi; bir kishining labi uzun bo'lsa, boshqasini kalta bo'ladi va hokazo. Shuningdek, ba'zi kishilarning dahani keng, katta bo'lsa, boshqalarniki juda kichik va uchli bo'ladi; ba'zan u orqaga, tomoqqa tortilgan yoki, aksincha, tomoqdan ancha turtib chiqqan bo'lishi mumkin va ular ba'zan uzun, ba'zan esa kalta bo'ladi. Yuqorida aytib o'tilganidek, ular ko'ndalang chiziqlar bilan belgilanadi. Bunday kuzatish rasm chizuvchiga rasmda modelning individual xususiyatlari va portret o'xshashligini ochib berish imkonini beradi. Ushbu qiyofachining qulog'iga nazar solar ekanmiz, uning gardani kalla

suyagiga yopishganini sezamiz. Quloq suprasining xususiyati ushbu odamning qulog'i va butun boshining o'ziga xos xarakterini ko'rsatadi. Yonoq va chaynash mushaklari yaxshi rivojlangan, yonoqlari esa kuchli bo'rtgan. Ularni tasvirlash orqali obraz xarakteristikasini kuchaytiramiz. Keng peshona mushaklari terining ko'ndalang burushlari bilan chuqurchalar hosil qilgan. Ularni tasvirlashda ehtiyot bo'lish kerak, chunki bo'rtmalar yonoqlardagi ten burushlari bilan 'tortishib' qolishi mumkin.

Uch inchi bosqich - tus berib shaklni detallashtirish. Shaklni detallashtirishdan oldin ish bosqichlarining to'g'ri hal etilganligini yana bir bor tekshirib chiqing. Shaklning umumiy ko'rinishini yo'qotmaslik uchun tasvirga sekin-asta tus beriladi. Dastlab yengilgina tarzda asosiy soyalar belgilab chiqiladi. Bu esa bosh shaklini yaxlit ko'rish, aniqliklar kiritish imkonini yaratadi. Shundan so'ng yana umumiy shakldan kelib chiqqan holda, yuz bo'laklariga o'tish mumkin. Alohida bo'laklarga aniqlik kirita borib, shakl tuzilishi qonuniyatlariga e'tibor bering. Masalan, ko'zlar rasmini chizayotganda shuni esdan chiqarmaslik kerakki, ko'z soqqasining old bo'rtmasini muguz parda tashkil etadi, uning orqasida markazdagi ko'z qorachig'i bilan rangdor qoplama turadi. Ko'pchilik talabalar ko'z qorachig'ini o'rtasida qora doira bo'lgan yassi disk sifatida tasvirlaydilar. Bu noto'g'ri. Qorachiqli rangdor qoplama yassi emas, balki qabariq shaklga ega. Ko'z soqqasini qovoqlar yopib turadi. Ko'z bir tomonga qaraganda muguz qabarig'i yuqori qovoqlarni ham o'sha tomonga, ya'ni odam qayoqqa qarasa o'sha yoqqa buradi. Shuning uchun yuqori qovoqlarni chizayotganingizda uning tashqi va ichki tomonlarigae'tibor bering. Ushbu misolimizda naturachining nigohi o'ngga va biroz yuqoriga qaragan. Ko'z shaklini detalli chizib chiqishda

Yorug'likning taqsimlanish qonuniyatlarini ham yodingizdan chiqarmang. Oddiy sharoitda yorug'lik yuqoridan tushadi va yuqori qovoq qalinligi soyada, pastkisi esa yorug'likda qoladi. Talabalar, odatda yuqori qovoqning pastki yuzasini va pastki qovoq qalinligini bir xilda tuslaydilar, ba'zan esa qovoqlar qalinligini faqat chiziqlar bilan berib, umuman, ko'rsatmaydilar. Pastki qovoqni, ayniqsa, portret o'xshashligiga erishayotgan paytda juda ehtiyotkorlik bilan, qalamni qog'ozga tegar-tegmas qilib chizish kerak. Qoshlar rasmini chizishga jiddiy e'tibor bering. Qoshlar xilma xil: keng, tor, qalamqosh, baroqqosh, tekis, pastga qarab osilgan, chimirilgan, bir-biriga tutashib ketgan bo'lishi mumkin. Portret xarakteristikasining aniq chiqishi qoshlarning to'g'ri yoritilishiga bogliq. Ushbu vazifada naturachining qoshlari quyuq, ko'zlari ustida osilib turibdi. Tirik odamning boshini tasvirlash jarayonida shaklni detalli ishlash, detallarni umumlashtira olish rasmning badiiy ifodali chiqishiga yordam beradi. Detalli ishlash rasmning ifodali chiqishini ta'minlaydi. Ishning ushbu bosqichida bosh shakli va uning detallariga aniqlik kirita borib, bir yo'la tus berishga ham asos

tayyorlashingiz kerak. Akademik rasmda nafaqat shaklning to'g'ri tasvirlanganligi, balki uning ifodali chiqqanligi ham qadrlanadi. Rasmdagi ifodalilik tus berish vazifasi qanchalik to'g'ri hal etilganligiga ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi. Ko'pchilik talabalar **"tus"** atamasini noto'g'ri talqin qiladilar. Bu atama ustida biroz to'xtaymiz. **"Tus" (ton)** grekcha **"tonos"** so'zidan olingan bo'lib, u **"kuchlanish"** degan ma'noni anglatadi. **Tus (ton)** – yorug'likning fizik xarakteristikasidir. **"Tus"** deyilganda bir yorug'lik manbaidan predmet yuzasiga tushgan yorug'likning miqdori va sifatini hamda predmet rangini tushunamiz. Predmetning alohida yuzalari yoritilishining o'zgarishi ularning yorug'lik manbaiga nisbatan kenglikdagi holatiga bog'liq. Tus yorug'lik manbaining xarakteri (tabiiy - quyosh, oy nuri; sun'iy - elektr lampochkasi, sham) va yorug'lik tushayotgan predmet rangi bilan olchanadi. Yorug'lik (nur) jism yuzasiga tushar ekan, u tus kuchini belgilaydi. Yuzalarning yorug'lik manbaiga nisbatan holatiga qarab, tus xarakteristikasi ham o'zgaradi. Rasm chizuvchilar, ayniqsa, tirik odam boshi rasmini chizishdek murakkab vazifani bajarishda ko'p chalkashadilar. Ular bosh shakliga tus berayotganlarida nur-soya gradatsiyasini, binobarin, hajmning yorishganlik darajasini ilg'ab olamaydilar. Masalan, ular qora sochlarni tasvirlayotganlarida bu sochlarni darhol bir tekis, bir xil rangga bo'yab qo'yadilar va qayerda soya, qayerda yarim soya va qayerda yorug' bo'lishini ko'rsatmaydilar. Vaholanki, qora sochlarga tushgan yorug'lik xuddi, aytaylik, burun uchiga tushgan yorug'lik kabi bo'lishi mumkin. Juda ko'p hollarda naturani uzoq vaqt davomida tasvirlash natijasida talabada his etish (qabul qilish) jo'shqinligi susayadi, u naturadan passiv ravishda nusxa ko'chirishga va chizayotgan rasmini "bo'yab tashlashga" o'tadi. Ushbu kamchilikning oldini olish uchun P.Chistyakovning quyidagi so'zlarini keltirib o'tamiz: "Detal ustida uzoq ishlash kerak emas, chunki qabul qilish (his etish) jo'shqinligi yo'qola boshlaydi. Undan ko'ra boshqa, yon-atrofdagi qismni chizishga o'tish kerak. Avval qilingan ishga yana qaytilganda chala qolgan joylarni ko'rish oson bo'ladi".

To'rtinchi bosqich - materiallikni hal etish va ishga yakun yasash-umumlashtirish. Ishning bu bosqichi eng qiyin va davomlidir. Bunda talaba vazifani ma'lum tugallikka yetkazishi, o'quv materialini qanday o'zlashtirib olganligi bilan bir qatorda o'z ijodiy imkoniyatlarini ham namoyon etishi kerak. Talaba model shakliga tus berishda bir yo'la uning materiallik tomonini ham ochib tuslay olsa, rasmning ifodaliligi yanada ortadi. Masalan, agar talaba naturachi ko'zining shakli va xarakterini to'g'ri tasvirlasa-yu, ko'zlarga joziba bermasa, uning chizgan rasmi yetarli darajada ifodali chiqmaydi; u ko'zlarni tasvirlar ekan, kiprik va teri, shuningdek, namlangan ko'zlar jozibasi kabi omillarni to'g'ri ochib bersa, portretning ifodaliligi yanada ortadi. Ko'zlar jozibasi deganda shu narsani tushunish kerakki, ko'z soqqasi doimo ko'z yoshlari bilan namlangan bo'ladi. Agar

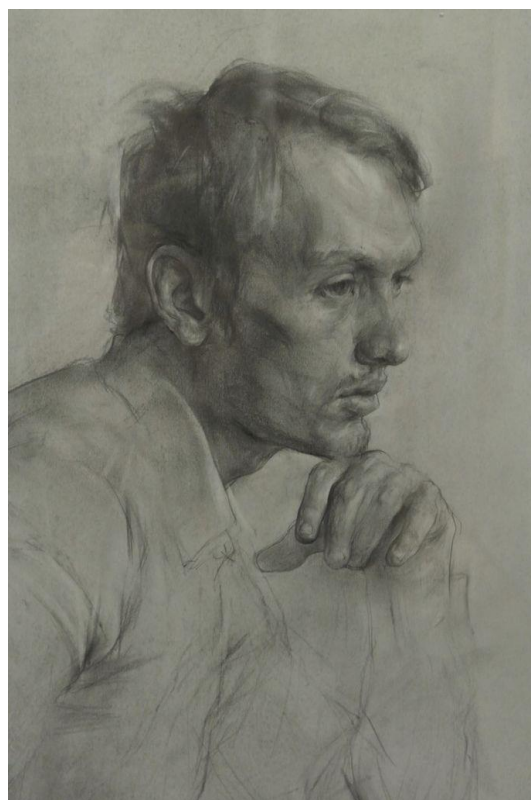
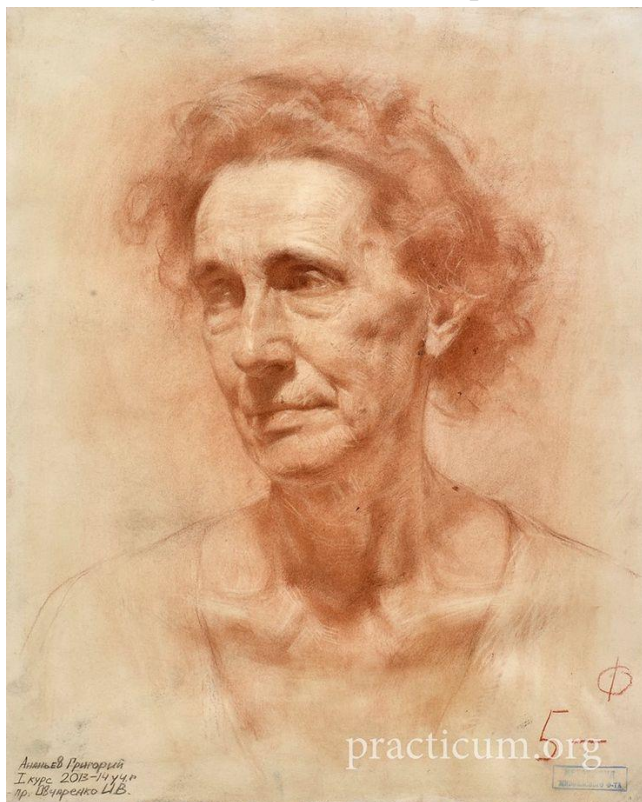
rassom ularni tasvirda ochib bera olmasa, u odam ko'zining ishonchli va ifodali chiqishiga erisha olmaydi. Shaklga tus berish va materiallikni ocha borib, sekin-asta soch, qosh, mo'ylov va kiyimlar tusini kuchaytiramiz. Bu yuz, soch, kostyum kabilar xususiyatini ochishga yordam beradi. Rasmda materiallikni ocha borib, shaklining plastik xarakteristikasini aniqroq ifodalashga harakat qiling, ba'zi joylarda paydo bo'ladigan ola-chiporlardan cho'chimang. Bunday hollarda P.Chistyakov o'quvchilarga shunday der edi: ***Tasvirlash jarayonida bir joydan ikkinchi joyga o'tayotganingda butun shaklni ko'zdan qochirma. darrov umumiylikka intilma, balki detallar ichiga kirib ket, dastlabki ola-chiporlardan qo'rqma, uni umimlashtirish uncha qiyin ish emas, asosiysi - umumlashtirilsa bas. Shaklining hajmini her ishga intilish sening chiziqlaring, chizgilaringni jonli va ifodali qiladi.***

Oxirgi bosqichda qilingan ishga umumiy yakun yasash kerak. Shu yerning o'zida tasvirning holatini tez-tez tekshirib borish lozim. Qilingan ishda yakun yasash bosh nisbatlari, shakl xarakteri, hajm ifodasining ishonchlilik va tus berish nisbatlarining to'g'ri ekanligini tekshirishdan boshlanadi. **Eng avvalo**, rasmning uyg'unlashuvini tekshirish kerak. Shaklni detalli ishlash jarayonida siz rasmni surib yuborgan bo'lishingiz, detallarning o'zaro bog'lanishi yo'qolgan, shaklga tus berishda anatomik tuzilishga putur yetgan bo'lishi mumkin. Ehtimol, biror joyda unga yangidan chizgi berish, kontur bo'yicha esa ifodani bo'rttiruvchi chiziq tortish kerak bo'lar. Shuningdek, har bir detal shakli xarakterini tekshirib chiqish zarur, chunki ular nafaqat bosh shaklining umumiy tuzilishini to'g'ri ifodalash uchun, balki odamning obrazli xarakteristikasini bo'rttirib ko'rsatish uchun ham kerak. Shundan so'ng tus berish vazifasi to'g'ri hal etilganligini tekshirish kerak. Bu o'rinda naturada eng to'q va eng yorug' joylarni belgilab chiqish, ularni yarim soyaga taqqoslagan holda tasvirni umumiy yaxlitlikka keltirish lozim. Detailarni ishlash darajasiga alohida e'tibor berish zarur. Bosh shakli qismlarini ishlash paytida uning umumiy yaxlitligi - butunligiga putur etkazib qo'yish mumkin. Masalan, quloq juda ham yorqin, peshona qism haddan tashqari serajin va qoraytirib yuborilgan, lablar bir-biridan keskin ajralib qolgan bo'lishi mumkin va hokazo. Shunday hol yuz bermasligi uchun ishning yakunlovchi bosqichini amalga oshirish kerakki, bunda boshning qismlari yagona butunlikka keltiriladi. Shakl haddan tashqari maydalashib, ajinlar ko'payib kelgan joylarni umumlashtirish, yorug'likni yaxlitlash, yorug'lik manbaiga qarab, uni bir tekisda uzoqlashayotgan holatga keltirish lozim; soyadagi qismlarga shunday tus berilsinki, ular umumiy uyg'unlashuvdan chiqib ketmasin. Tasviriy san'at qonun-qoidalariga ko'ra uzoq plandagi detallarga kamroq, yaqin plandagilarga esa ko'proq tus berilishi lozim. Qilingan ishlarga yakun yasalayotganda reflekslar yorug'lik bilan bir xil tusda bo'lib qolmasligi, qattiq qoraytirib yuborilgan soyalar

“darcha” hosil qilmasligi, uzoq plandagi yorug’lik va soya kontrastlari oldinga “chiqib” qolmasligini tekshirib olish kerak. Bunday xatolarni tezroq ilg’ab olish uchun tasvirga ko‘proq uzoqroqdan turib qarash kerak. Tirik bosh rasmi ustida ishlashning metodik ketma-ketligiga yakun yasayotganda shu narsa esdan chiqarilmasligi kerakki, ishning har bir bosqichiga yetarli darajada vaqt ajratilishi kerak. Tasvirlashning metodik ketma-ketligini o‘zlashtirib olish boshlovchi rassomga uzluksiz, har bir bosqich alohida qanday hal etilishini bilgan holda ishonch bilan ishlash imkoniyatini beradi. Rasm ishlashda amaliy tajribasi bolgan yosh rassom yakuniy natijani oldindan ko‘ra bilish ko‘nikmasiga ega bola boshlaydi. Lekin oldindan ko‘ra bilish ko‘nikmasiga, ba’zilar o‘ylagandek, har kim o‘z holicha emas, balki pedagog yordamida, butun tasvirlash jarayonini bosqichma-bosqich o‘zlashtirish natijasidagina ega bo‘lish mumkin. Tirik bosh rasmini chizish mashqlaridan keyin bir qator boshlarni yelka kengligi bilan birga chizib ko‘rish erak. Bu vazifalar boshning yelka kengligi bilan bog‘lanish qonuniyatlarini o‘zlashtirib olishga yordam beradi. Bunday mashqlarni bajarishda bo‘yin va yelkalarining plastik xarakteristikasiga alohida e’tibor bering. Dastlab boshning bo‘yin va yelkaga nisbatan holatini aniqlab oling, ya’ni uni yelka kengligining romb sifat maydonchasiga to‘g‘ri “o‘rnashtiring”. Shundan so‘ng o‘ng va chap tomondan ko‘krak suyagining plastik xarakteristikasini aniqlang. O‘mrov o‘simtalarining joylashish holatini kuzating, bo‘yinturuq chuqurchasiga nisbatan tors ko‘krak qafasi va bosh holatini tekshiring. Agar natura topishning iloji bo‘lmasa, bunday holatni ko‘zguga qarab, chizishingiz mumkin. Bu o‘quv materialini yaxshi o‘zlashtirib olgandan so‘ng odamning belidan yuqori tasvirini chizishga kirishish mumkin. Tirik odam boshidan muntazam ravishda xomaki rasm va chizgilar qilish zarur. Bunday xomaki rasmlar odam boshini tasvirlashda olingan bilim va ko‘nikmalarni mustahkamlash, shuningdek, hayotni real tasvirlash qobiliyatini rivojlantiradi. Realist rassom insonning barcha go‘zalliklarini tasvirlay olishi kerak. Davomli rasm chizish talabani yordamchi chiziqlar, o‘q chizig‘li, konstruktiv asoslar yordamida tasvirlashga majbur etadi. Talaba davomli o‘quv rasmda asosiy e’tiborini yuzada realistik tasvirlash qonuniyatlari va qoidalariga qaratadi. O‘quv-akademik rasm chizishda talaba bu ishni pedagog yordamida, uning uzluksiz kuzatuvida amalga oshiradi. O‘quv va ijodiy rasm turli yo‘nalishga ega ekanligini ko‘rsatib o‘tish lozim. O‘quv rasmi bilim va ko‘nikmaga ega bo‘lish uchun chiziladi. Ijodiy rasm esa, olingan bilim va ko‘nikmadan - badiiy obraz yaratish uchun chiziladi. Shuningdek, talaba avval olgan bilim va malakasi asosida yangilik yaratadi. Yuqorida aytib olganimizdek, o‘quv rasmining ijodiy jihati ham bor. Xomaki rasm ham olingan bilim va malaka asosida yaratiladi. Xomaki rasmda talabadan tasvir qurish izchilligi, yordamchi chiziqlarni qo‘llash kabilar talab etilmaydi. Xomaki rasmlar haqida gapirilganda ularning vazifasi, maqsad va

yoʻnalishlarini toʻgʻri aniqlab olish kerak. Koʻpincha “xomaki” tushunchasini rasm ustida ishlashning birinchi bosqichi - shaklning chiziqli konstruktiv qurilishi bilan aralashtirib yuboradilar. Bu, albatta, toʻgʻri emas. Xomaki rasm maʼlum vaqt oraligʻida uzatilayotgan natura haqida toliq tasavvur berishni maqsad qilib qoʻyadi. Xomaki rasmlar har xil davomiylikda, har xil ishlanishi, ish shart-sharoitlari va rassomning oʻz oldiga qoʻygan vazifalariga qarab yarim soatli, bir soatli, oʻn minutli va hokazo boʻlishi mumkin. Xomaki rasm bu naturadan tezgina chizgi qilib olishdir; u talabani tez fikrlash, tasvirlashning eng ishonchli va mantiqiy vositalarini qidirib topishga oʻrgatadi, kuzatuvchanligini rivojlantiradi. Xomaki rasm, uncha muhim bolmagan narsalarni chetga chiqarib tashlab, eʼtiborni asosiy narsaga qaratadi. Xomaki rasm talabaning mustaqil ishga tayyorgarlik darajasini namoyon etadi. Xomaki rasmlar talabani tasvir qonuniyatlarini oson va tez qoʻllay bilishga oʻrgatishi lozim. Oʻtmishdagi buyuk rassomlarning xomaki rasm namunalari oʻziga xosligi, naturaning eng xarakterli xususiyatlari ajratib koʻrsatilganligi bilan tomoshabinni oʻziga tortadi. Naturadan oʻquv-akademik rasm chizishda xomaki rasmlardan maʼlum oʻquv-taʼlimiy va tarbiyaviy maqsad koʻzlanadi: maqsad avval olingan bilim va koʻnikmalarni mustahkamlash hamda boshlovchi rassomni mustaqil ishlashga tayyorlashdan iborat. Xomaki rasm chizish - tez fikrlash, tez tahlil qilish demakdir. Xomaki rasm - avval olingan bilim asosida natura bilan buyum haqida mantiqiy fikrlashdir. Talaba xomaki rasm chizish davomida ushbu natura, uning shakl qurilishi, konstruktiv tuzilishi, anatomik xususiyatlari va hokazolar haqidagi butun bilimlari zaxirasidan foydalanadi. Dala amaliyoti davrida talabalar aynan xomaki rasm chizishda oʻquv mashgʻulotlarining eng koʻp mahsuldorligiga erishadilar. Bunda ular ham naturani oʻrganish, ham tasvirlashning butun texnik vositalaridan foydalana bilishni namoyon etadilar. Talaba natura haqida malum maʼlumotga ega boʻlgandagina xomaki rasm chizish foydalidir. Aniq maqsad boʻlmasdan xomaki rasm chizaverish talabani ijoddan bezdirib qoʻyishi mumkin. Koʻp yillik amaliyot shuni koʻrsatdiki, maʼlum bir tizimsiz, uslubiy prinsiplarsiz bu ish samarasiz boʻladi. Xomaki rasm chizishga oʻrgatish ham oʻquv vazifalarini asta-sekin murakkablashtirishni, maʼlum bir uslubiy bosqichlarni taqozo etadi. Birinchi kurs talabalari uchun ancha yengil, yuqori kursdagilarga esa murakkab oʻquv vazifalari berilishi maqsadga muvofiq. Qisqa xomaki rasm va chizgilarda asosiy eʼtiborni xarakterini ochishga, kishining obrazli xarakteristikasini koʻrsatishga qarating. Davomli rasm va xomaki rasm farqi boʻlishi mumkin: davomli oʻquv rasmda akademik rasmning asosiy qoidalari - bosh shakli qurilishining konstruktiv tuzilishi, anatomik qonuniyatlar oʻzlashtiriladi; xomaki rasm chizishda esa insonning emotsional holatini - tipajini ilgʻab olish talab etiladi. Xomaki rasm ustida muntazam ishlash rasm chizish sanʼatini tezroq egallab olish imkoniyatini beradi. Birorta rassom yoʻqki, xomaki

rasm chizish uchun maxsus albom ko'tarib yurmagan bo'lsin. O'tmishdagi mashhur rassomlar o'zlarining kundalik ishlariga juda katta e'tibor berganlar. Italiya rassomi Chennino Chennini o'zining "Rangtasvir haqida asar" kitobida shunday yozgan edi: *Doimo, biror kunni kanda qilmay, biror-bir narsaning rasmini chiz; bu senga juda katta foyda keltiradi.* Hayotda biz bir-biriga aynan o'xshash odamni uchratmaymiz. Rassomning vazifasi ham individual xususiyatlarni ilg'ab olish, ushbu odamning o'zgacha xususiyatini topa olishdan iborat. Shuning uchun ham ko'proq kuzating, ko'proq naturadan rasm chizing, muntazam ravishda xomaki chizgilar qiling. Inson yuzini hayotiy, ta'sirchan, jonli tasvirlash realist rassom uchun o'ta muhim. Inson portretini tasvirlar ekansiz, uning mimika muskullarining ishlashini asosli o'rganing. Bu foydadan xoli emas. Chunki, mimika muskullari orqali portret psixologiyasi o'rganiladi. Tirik odam rasmini chizish rassom uchun yaxshi maktab hisoblanadi. Tirik inson yuz harakatidagi shakl boyligi va ifodaliligi yosh rassomga bu odamga xos bo'lgan eng xarakterli xususiyatlarni ilg'ab olish va badiiy obraz yaratish uchun dadil qadam tashlash imkonini beradi. O'quv vazifalari portret san'atini egallashga ko'maklashadi. Odam boshini tasvirlash prinsiplarini yaxshi o'zlashtirib olgandan so'ng yanada murakkabroq vazifaga – ijodiy portret yaratishga o'tish mumkin. Portret chizish san'atini egallashda eng qulay usul avtoportret chizishdir. Rassom o'z rasmini o'zi chizar ekan, ishni nihoyasiga yetkazish uchun qancha vaqt talab etilsa, ko'zgu oldida shuncha vaqt tura olishi mumkin.

Baholash mezon

Joylashtirish	Qurish jarayoni	Xarakterli tomonlarini topish	Soya-yorug' munosabatlarini to'g'ri topilganligi	Tasvirni bir butunlikda umumlashtirilganligi va tugallanganligi	Jami ball
1	1	1	1	1	5

5 «a'lo».

4 «yaxshi».

3 «qoniqarli».

Foydalaniladigan darslik va o'quv qo'llanmalar ro'yhati

1.Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musika" nashriyoti -2006. 96-115 betlar

2.Xalilov R. Risunok, Izdatelstvo «Navruz» -2013. 37-39 betlar

3. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, "Moliya-Iqtisod"-2010. 70-75 betlar

Elektron ta'lim resurslari

1. www.cspi.uz

2. www.lib.cspi.uz

4-mavzu	Inson qomatining tuzilishi, qurilishi haqida suhbat. Odam qiyofasini qo'llari bilan beligacha tasvirlash
----------------	---

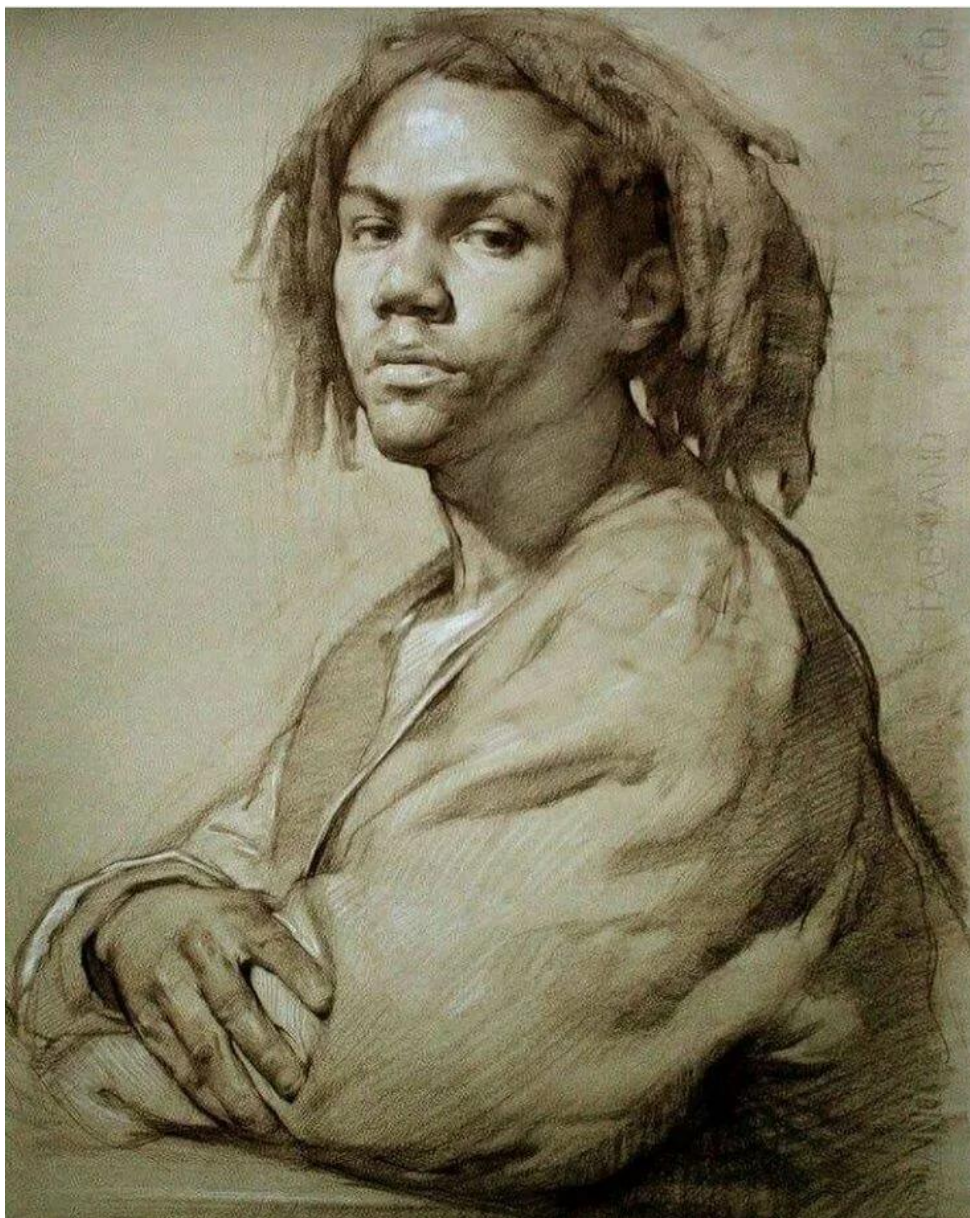
Bir necha o'nlab qoralamalar ishlanib, talabalar o'zlari tanlagan nuqtadan ish boshlashib, postanovkani chiroyli, qonun – qoidalar asosida joylashtirib, yengil chiziqlar yordamida qomatni qurishga kirishishadi. Qomatni konstruksiyaga asoslani qurishni davom ettirishadi. Ya'ni naturaning xarakterli umumiy ko'rinishining konstruksiyasi, komatning ko'zga ko'rinmaydigan orqa tomonlari bilan ko'rsatish vazifasi turadi. Gavda qismlarining sxematik ko'rinishlari bular barchasi qomatni to'g'ri tasvirlash asosini tashkil etadi.

Italiya Uyg'onish davrida uzoq seansli ishlangan, aniq chegaralangan rangtasvir va tez ishlangan qoralama tushunchalarini uchratamiz. Bu chizma tasvirlarning har bir turi alohida maqsad va vazifalarga ega. Zero, Jorj Vazari shunday yozadi: "Pero, qalam yoki boshqa ashyolarda yengil, tez chizilgan, tasvirlarni qoralama deb atash mumkin". Bundan so'ng biz, qoralama atamasini chizmatasvirning birlamchi turi, boshlang'ich bosqichi, ya'ni qomat holatining joylashishi asarning dastlabki kompozitsiyasini topish uchun, (bo'lg'usi asarni) dastlabki ko'rinishini farqlashga xizmat qiladi deb bilamiz. Rassom ilhomidan qisqa vaqt mobaynida pero, yoki boshqa chizish ashyolarida bajarilgan va o'z

(rassom) fikri, tafakkuri to‘g‘riligini taqqoslash, tekshirish maqsadida chizilgan taqdirda – u qoralama deb ataladi”.¹

Shunday qilib qoralamaning asosiy maqsadi: “qomatning holati” va “yaxlitlik”(umumlashtirish), haqida fikrlab, predmet xarakterini, tashqi dunyo bilan bog‘lash vazifasini o‘taydi. Keyingi barcha yuz yillikda va bizning hozirgi kungacha qoralama “ilhom vaqti”da rassomlar tomonidan bajarilib kelinadi. Ular emotsiya, obrazlar orqali tez chizilgan tasvirlarda aniqlanadi.

Shuni ta’kidlab o‘tish joizki, keyingi asrlarda, badiiy Akademiyalarda rang tasvir va kompozitsiyadan ajralgan holda chizma tasvir darslari, alohida o‘rganilgan bo‘lsa, uyg‘onish davri (ayniqsa erta uyg‘onish davri) rassomlari ustaxonalarida bo‘lg‘usi ustalar chizma tasvirni, bevosita kompozitsiya ishlari bilan birgalikda bajarganlar. Shu sababli, uyg‘onish davri rassomlari chizmatasvirlarini to‘liq tugallanmagan holda uchratamiz.

¹ Варнеке Б.В. Плиний об искусстве. Одесса. 1918. С.51.

Boshni qomat bilan o‘zaro mutanosibligini aniqlab ishlash.

Qomat qismlari ya’ni bosh qismining umumiy qomatga nisbatini aniq topish vazifasi turadi. Bunda ko‘z bilan chamalab taqqoslash nisbatlarni aniqlash mumkin. Boshning qomatga necha nisbat kelishini qalamda o‘lchab belgilanadi.

Ustozlar o‘rgatishda o‘z shogirdlarini shunday ishtiraklantirganki, qomatni konstruktiv qurishni, to‘g‘ri tushunib bajarish, insonning anatomik tuzilishini tahlil qilish, rangtasvirda harakatni payqash, bunda tasvirni shtrixlar bilan ishlashga o‘quvchini majburlamasdan, aksincha, rangtasvirni tahlil qilib, qurish bosqichida qoldirishga ruxsat berganlar.

Uyg‘onish davrining buyuk rassomlari qoralama va homaki chizgilarga katta e’tibor va ahamiyat qaratganlar. Buyuk Mikelandjeloning ushbu so‘zlari yuqoridagi fikrlarning yorqin dalilidir.

Modelirovka

Chizmatasvirni shoshmay, shaklning fazadagi (ayniqsa, rakursdagi) holatini yaxshilab kuzatib, keyin ish boshlash kerak. Boshning umumiy ko‘rinishi uning kattaligi va mutanosibligini belgilab olgandan keyin, o‘rta (simmetriya) chiziqni aniq mo‘ljallab olish zarur. Qosh, ko‘z, burun va og‘izni ifodalovchi chiziqlar o‘tkaziladi, ularning orasidagi masofa belgilanadi, negaki bosh yon tomonga burilganda va rakursda bu chiziqlar orasidagi masofa o‘zgaradi.

Chizmaga kiritib va mutanosiblikni yaxshilab tekshirgandan keyin boshning ayrim qismlarini aniqroq ifolashga kirishish mumkin. Bunda ularning shaklini aniq berilishiga va umumiylik xususiyatini nazardan qochirmaslikka xarakat qilish zarur bo‘ladi. Boshning holatlarida shakl biron qismi yuzasing qisqarishi va boshqasining kattalashishi qanday ro‘y berishishini doimo fikran tasavvur etib borish kerak. Masalan, yuqoriga ko‘tarilgan boshda vertikal joylashgan peshona, burun, yanoqlarning qisqarishini kuzatsak aksincha, gorizontal joylashgan ko‘z doiralari, burunning pastki yuzasi, lablar, jag‘ va boshqalarning kattalashishini ko‘ramiz, bosh pasiga egilganda bu qismlarning holati shunga ko‘ra o‘zgaradi.²

Boshning o‘rta chizig‘i holati, burilishi yon tomonga yegilishini aniqlab qog‘oz tekisligiga joylashtirish. Bosh tasvirini tekislikka joylab, yuz qismlarining asosiy o‘lchamlari; jag‘dan peshona do‘ngligigacha, qoshdan burunning pastigacha, burun asosidan jag‘gacha bo‘lgan o‘lchamlar belgilanadi. Ko‘z chuqurchasini o‘rni, qoshning tepa yoyi, yanoq suyagining chekkalari, quloq chuqurchalari va boshqalar ko‘rsatiladi.

Yuz qismidagi burun, lab, yanoq suyaklari, jag‘ning yuqori va pastki o‘lchamlari, boshning vertikal chizig‘iga nisbatan burilishiga bog‘liq bo‘lib qismlari perspektiv qisqaradi. Bularni naturadan sinchiklab kuzatganimizda birinchi

² Andrew Loomis - Figure Drawing For All It's Worth/ 171b

va orqa plandagilarni chiziqlar yordamida aniqlaymiz. Gorizontal chizig'i pastda bo'lsa; burun, yanoq, peshona, jag'larning vertikal tekislikdagi qisqarishini ko'ramiz.

Shuning bilan birga jag'ning pastki qismi, burun asosi, qo'zning yuqori qismi gorizontal tekisligi kattalashadi. Bosh pastga yegilgan bo'lsa yuqoridagilarning aksi holatini kuzatamiz. Boshni chiziqli qurishdan keyin shakllarga rang beriladi. Rang berishda yeng qoramtir qismidan boshlanadi va tus nisbatlarini saqlagan holda yengil davom ettiriladi. Yoritish manbasiga yaqin shakllar soyasi to'qroq, uzoqdagilari esa biroz xiraroq ko'rinishda bo'ladi.

Naturadan rangda tasvirlash jarayoni o'z qonun qoidalariga ega ishning boshlanish qismida nimalar qilish, o'rtasida qaysi masalalrni hal etish va oxirlab qolganda uni qanday yakunlash kerakligini bilish zarurdir. Rangtasvirda quyidagi asosiy masalalarni hal etish zarur:

- umumiy tus va rang holatdari va natura bo'yoqlarining bir-biriga yaqinligidagi tus va rang munosabatlarini topa bilish;
- katta rang-tusli munosabatlar chegarasidagi rang-tuslarning "cho'zilishi", alohida buyumlarning hajmli shakllarining batafsil rangli qayta ishlanishi;
- butun tasvirning umumiyliigi, yaxlitligi hamda kompozitsiya markazini ko'rsata bilish.

O'xshashlikka e'tibor

Bu mashqning asosiy maqsadi yirik tus munosabatlarini to'g'ri topa bilish (fon va naturaning o'zaro bog'liqligiga urg'u bergan holda)dan iborat.

Mashqning bajarish uchun naturaga to'g'ridan yorug'lik tushgani ma'qul. Shunday qilganda qo'yilmada yorug' soyalarning keskin holati bo'lmaydi. Fon boshga nisbatan ba'zan och, ba'zan to'q bo'lishi mumkin.

Bu mashg'ulotning asosiy metodik ahamiyati shundaki, bosh va fondagi yirik tus munosabatlarini aniqlashga qaratilgan.

Odatda talabalar fonni alohida yozishadi, buning natijasida ishni tus jihatdan qaralganda tasvirga yaxlitlikka erishib bo'lmaydi. Naturani ko'r-ko'rona ko'chirish ishni muvafaqqiyatsizlikka olib keladi. Shuning uchun tasvirlashda to'g'ri yo'lni tanlash, metodik ketma-ketlikda ishni davom ettirish muhimdir.

Bu kabi mashg'ulotlar tasviriy san'at sir asrorlarini puxta o'rganishda muhim va zarur bosqichdir. Ma'lumki, portret ustida ish olib borayotgan mutaxassis rassom dastlab modelning siluetini fonga nisbatan topib, so'ngra mayda detallarga ishlov beradi hamda refleks, yarim soya, soyalarni ko'rsatadi. Shuning uchun tasvirlashda yirik tus munosabatlarini ko'rish va to'g'ri ifodalash hamda mayda detallga o'tish kerak.

Umumlashtirish va tugatish

Ishning yakuniy qismi – yaxlitlash, ya'ni mayda detallarning bir butunlikka bo'ysundirishdir. Bu ishda asosiy bo'laklarning tus yechimiga e'tibor berish kerak. Agar ola bula chiporlik yaxlitlikka xalaqt bersa ularga ishlov berish kerak. Naturani yaxlik ko'rinishga xalaqt berayotgan xar bir bo'lakni o'z joyiga qo'yish kerak. Agar shunday qilmasak, qo'shimcha detallar asosiy obektdan chalg'itib, diqqatni tortadi, yaxlitlikni buzadi. Agar rassom yaxlik ko'rishni o'rgangan bo'lsa, tasvirni oqilona bajaradi. Bu bosqichda gavda siluetiga ham e'tiborni kuchaytirish darkor.

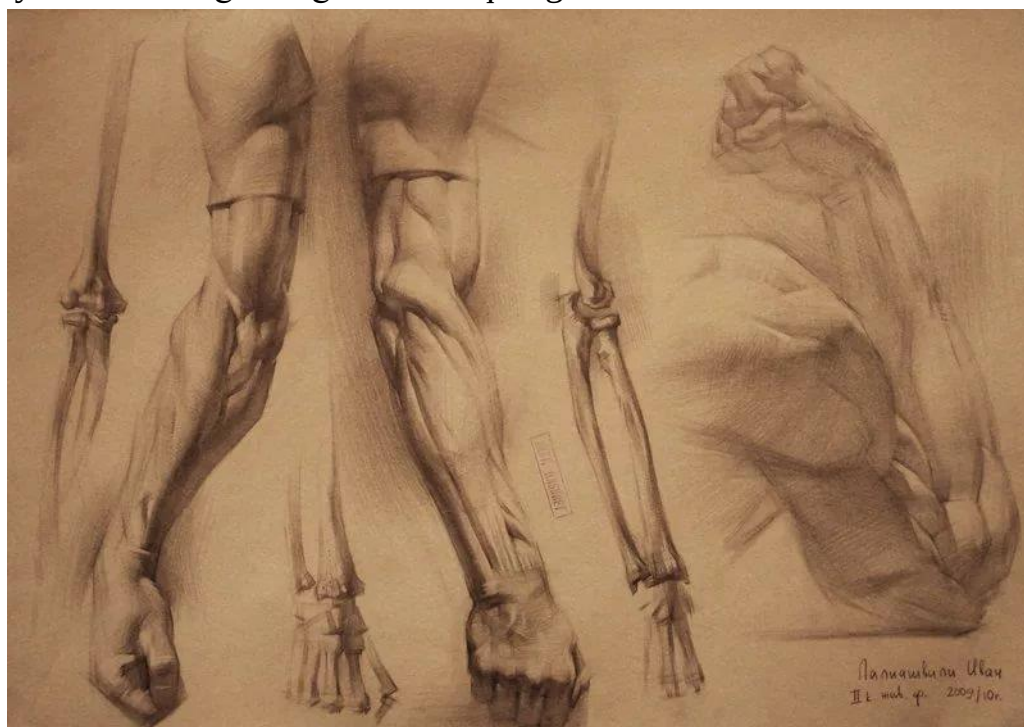
Tasvirda juda nozik tus faqini saqlab qolish kerak. Siluetning ba'zi joylarining kuchaytirib (chiziq orqali) ba'zi joylarni fon bilan qo'shib yuborish kerak. Qo'yilmada nimani bo'rttirib (chizib) nimani fonga yaqin tusda birlashtirib yuborilishini xal etish zarur. Buni naturaga yaxlit qaraganda ajratib olish mumkin.

Shundan so'ng gavdaning to'g'ri konstruktiv qurilmasiga ega bo'lish mumkin. Nixoyat, portreti ishlanayotgan odamning ichki psixologiyasini ochishga xam urinib qo'rish mumkin. Bu narsaga detallarni yaxlitlab asosiy xarakterli joylarini bo'rttirish bilan erishish mumkin.

Portrer yozish jarayoni bu jarayonda siz har xil effekt hamda lisirovkalar yordamidan foydalanishingiz mumkin. Bunda ham o'zizga kerakli jarayondan foydalaning hamma jarayonlardan emas.

Masalan Dyurer o'z avtoportretlaridan o'zidan foydalanib o'zi o'rgangan.

Qalamtasvir va rangtasvir siz buni hammasini o'rgana olmaysiz lekin o'zizga yetarlicha o'rganishga harakat qiling.³

³ Virgil Elliott –Traditional oil painting / USA-2007-120 p/

Baholash mezonlari

Joylashtirish	Qurish jarayoni	Xarakterli tomonlarini topish	Soya-yorug' munosabatlarini to'g'ri topilganligi	Tasvirni bir butunlikda umumlashtirilganligi va tugallanganligi	Jami ball
1	1	1	1	1	5

5 «a'lo».

4 «yaxshi».

3 «qoniqarli».

Foydalaniladigan darslik va o'quv qo'llanmalar ro'yhati

1.Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musiq" nashriyoti -2006. 96-115 betlar

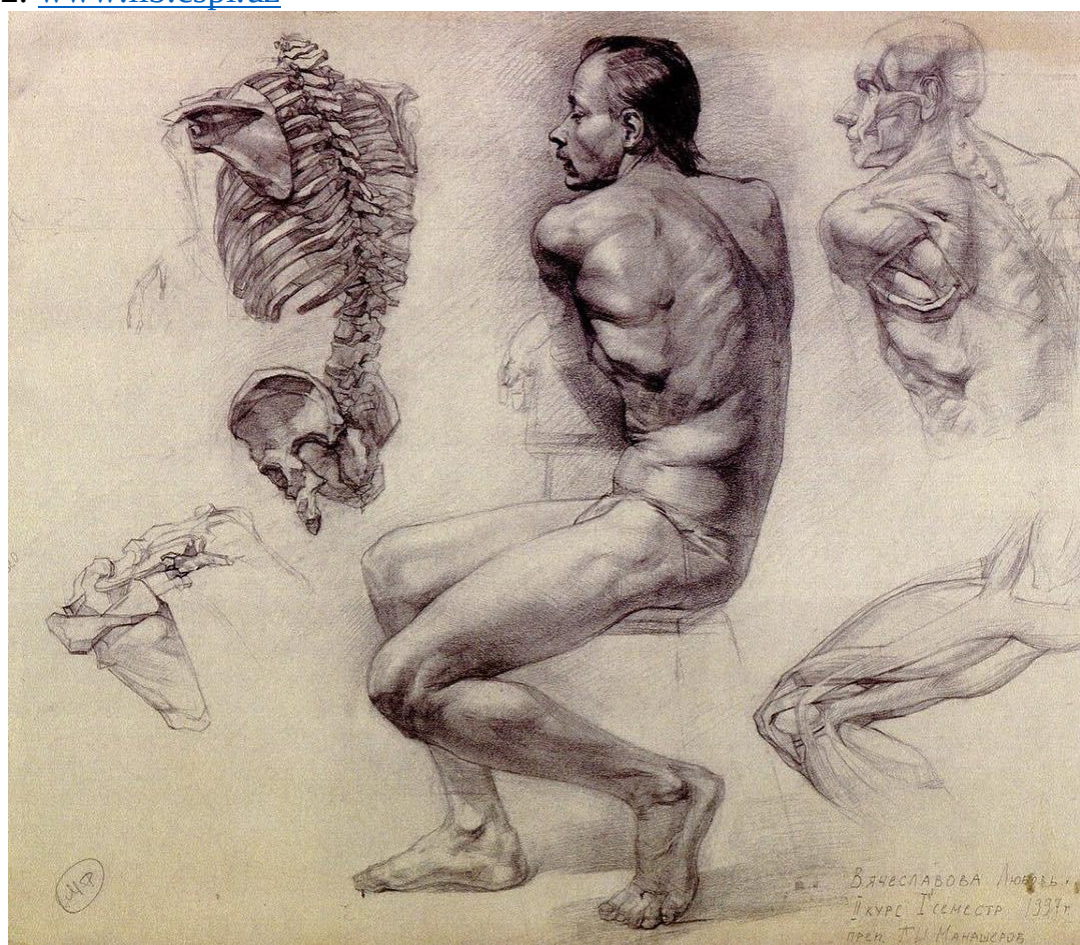
2.Xalilov R. Risunok, Izdatelstvo «Navruz» -2013. 37-39 betlar

3. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabarlari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, "Moliya-Iqtisod"-2010. 70-75 betlar

Elektron ta'lim resurslari

1. www.cspi.uz

2. www.lib.cspi.uz

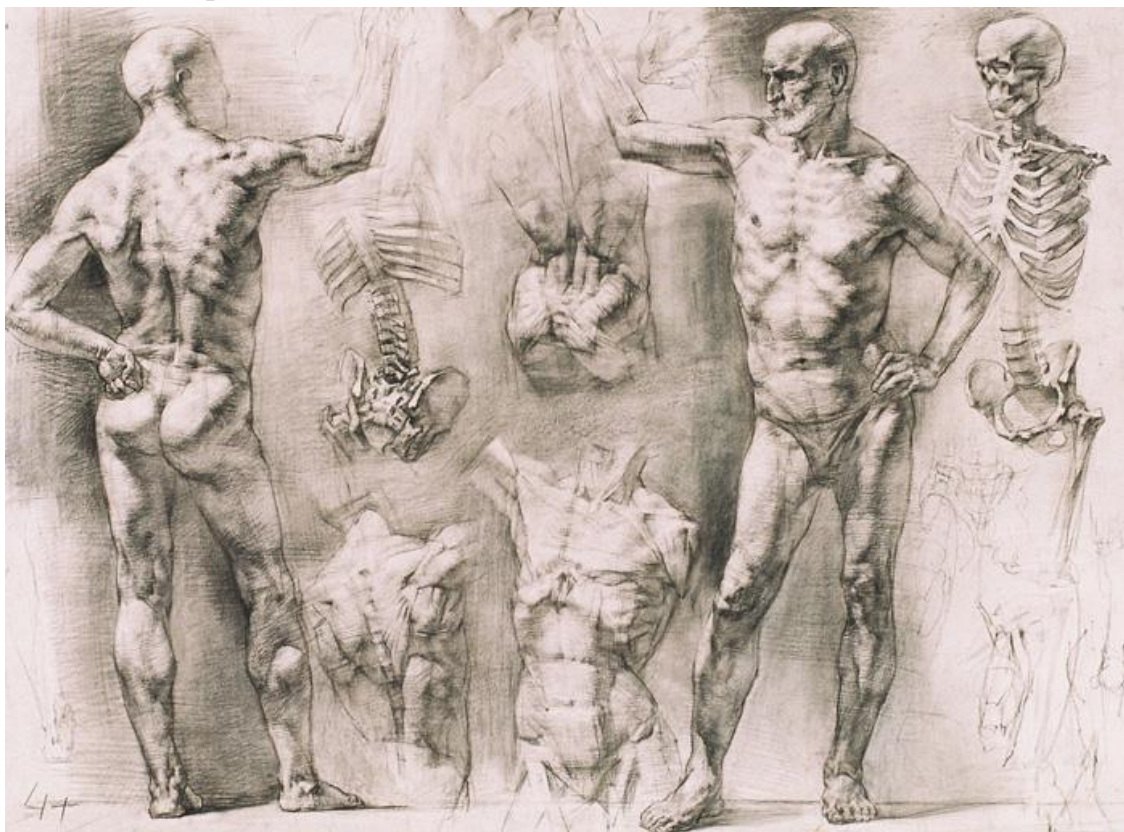
Chizmatasvirda inson qomatini va boshni xususan o'rganish bilan bir qatorda, qo'l va oyoq panjalari chizmatasvirini o'rganish ham nazarda tutiladi.

Qo'l va oyoq panjalari murakkab shakldan iborat, ularning ma'lum ma'noda ichki suyak va muskallar qurilmasini bilmay turib, tashqi ko'rinishini, shaklini tushunib bo'lmaydi. Shuning uchun naturani jonli oyoqlardan tkrli holatda chizish bilan birga, qo'l va oyoq panjalari suyaklaridan, shuningdek ularning muskul qoplamlaridan homaki chizmalar bajariladi.

Ammo bu qismlarning yaxshi tasvirini berish yetarli emas, ularning alohida xususiyatlari, betakror mutanosibligi, yosh, kasb va boshqa bir qator sabablar o'z izini qoldirgan shakllarni ifodalash zarur.

O'ng qo'lning ko'rsatkich barmog'i shakli tasviridagi ayrim tarqoqlikni chizmatasvirning kamchiligi deyish mumkin. Qo'l panjalari faqat har xil vaziyatda homaki ishlangan.

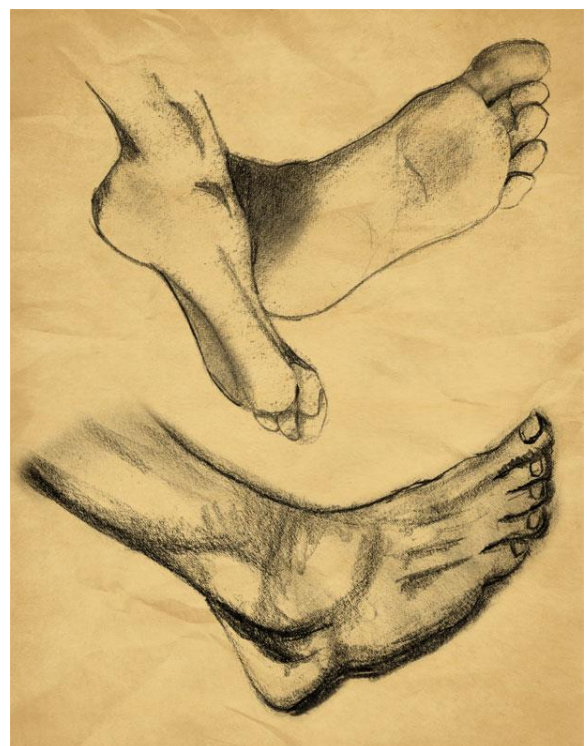
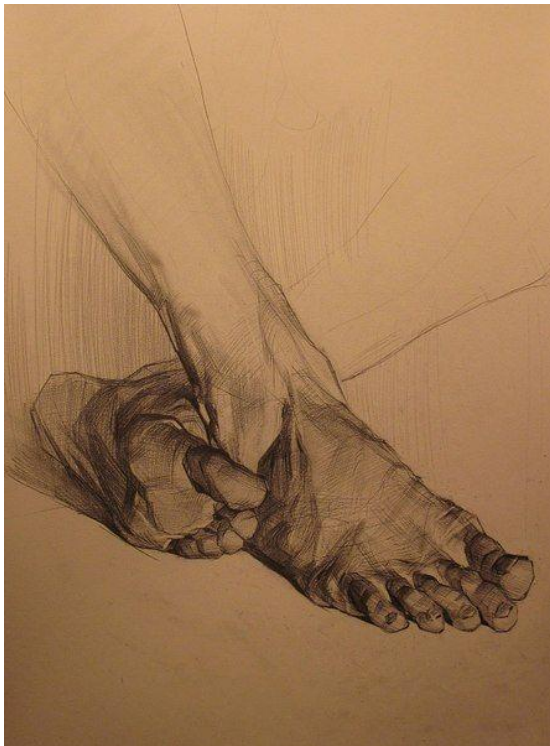
Oyoq panjalari va ularning mushaklari o'zining umumiy guruhida qo'l panjalarini eslatadi, shuning uchun ularni o'rganish metodikasi bir xil. Bu yerda ham uning anatomik qurilmasini o'rganish naturadan ishlash bilan mustahkamlanishi zarur. Naturadan chizish esa anatomiyadan olingan amaliy bilimlar bilan mustahkamlanadi. Qo'l va oyoq panjalarining bir-biriga o'xshashligi sababli ularni bir postanovkada berish mumkin.

Kompozitsion joylashtirish, qurish

Talabalar postanovkani turli nuqtalardan kuzatadilar. Ish boshlashdan oldin bir qator qoramalar bajarishadi. Shundan so'ng o'zlariga yoqqan, nuqtani tanlab vazifani bajarishga kirishadilar. Shoshmasdan yengil chiziqlar bilan naturani matoga o'qituvchi ta'kidlagan qonun – qoidaga amal qilib chizishni boshlashadilar. Naturani matoning o'rta qismiga joylashtirib, interer bilan uzviy bog'lash vazifasi turadi. Qomatning boshi, oyoqlari planshetga qay tarzda joylashishi, interer elementlarini yengil chiziqlar bilan ko'zda chamalab belgilab chiqiladi. Qomatni qurishda o'q chiziq o'tkaziladi. Naturani planshetga joylashtirganda tepa qismida pastkisidan ko'proq bo'shliq qoldiriladi. Ikki yon tomonlar dan esa deyarli birxil oraliqlar bo'ladi. Uni qurishda boshqismining yuqori nuqtasidan oyoq uchiga to'g'ri chiziq tortilib undan tos suyagiga chiziq davom etadi. Yelkalar yo'nalishi, tirsak va qo'llar holati, ikki tizzaning bir – biriga munosabati vashu zaylda nuqtalar belgilanib, chiziqlar tortiladi.

Postanovka kompozitsiyani o'ziga xos tomoni xususida aniq, sobit tushincha beriladi. Kompozitsiya mukammalligi bo'lajak suratni plastik yaxlitligini tashkil etadi. Har bir vazifani o'zgacha kompozitsiya yechimi bo'lgani kabi ushbu vazifani maqsadi xususida so'zlab, so'ng amaliy ishga qo'l uriladi (eskiz). Kompozitsiya eskizini dastlab, turli formatlardan kelib chiqib, qog'ozda qalam bilan ijro etiladi. Puxta topilgan kompozitsiya eskizini asos qilib olib, ushbu formatdan kelib chiqib romka va mato tayyorlanadi. Kompozitsiya yechimida talaba tanlagan tekislikda buyum va jussa orasida uyg'unlik bo'lmog'i lozim, zero uyg'unlik bo'lmasa bo'lajak o'quv rangtasviri xom ko'rinishga ega bo'ladi.

Tus munosabatlari nisbatini aniqlash

Bir nechta jismlar orasidagi yorug'lik munosabatlari orasidagi farq naturadagi tus munosabatlari deb ataladi. Naturaga proporsional bo'lgan bir nechta jismlar orasidagi yorug'lik tafovuti tasvirdagi tus nisbatlari xisoblanadi. Buyum yuzasidagi yorug'lik darajasi naturadagi tusi deb ataladi. Boshqa yuzalar yorug'ligi bilan solishtirish natijasida, naturaga proporsional ravishda olingan (yoki tasvirlangan) yuza yorug'ligi esa tasvirdagi tus munosabati xisoblanadi.

Tabiatda aks etayotgan nur va soya o'yinlarining barcha kuchini ifodalash odatda imkonsizdek tasavvur qilinadi. Zero, tabiatdagi jismlarning yorug'lik darajasi tez suratda ko'payishi yoki aksincha kamayishi mumkin. Ular orasidagi tafovut shu qadar ulkanki bu xodisalarning ifodasini tasavvur qilish qiyin. Masalan, quyosh yorug'ligi oy nuridan yuz minglab marotaba kuchlidi. Bu yorug'liklarni ifodalash uchun rassomning imkoniyatlari nisbatan cheklangan. Shu sababli, chizmatasvirdagi rang-tus, nur-soya orasidagi qarama-qarshilik tabiatdagigna nisbatan bir necha bor kam bo'lishi mumkin. Eng oppoq bo'yoq va eng oppoq qog'oz ham o'zida derazadan tushayotgan nurlarda ko'proq yorug'likni aks ettira olmaydi. Qog'ozga tushayotgan yoruhlik-bizning imkoniyatimizdagi kartinada tasvirlanadigan eng kuchli yorug'likdir.

Baholash mezonlari

Joylashtirish	Qurish jarayoni	Xarakterli tomonlarini topish	Soya-yorug' munosabatlarini to'g'ri topilganligi	Tasvirni bir butunlikda umumlashtirilganligi va tugallanganligi	Jami ball
1	1	1	1	1	5

5 «a'lo».

4 «yaxshi».

3 «qoniqarli».

Foydalaniladigan darslik va o'quv qo'llanmalar ro'yhati

1.Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musiqqa" nashriyoti -2006. 96-115 betlar

2.Xalilov R. Risunok, Izdatelstvo «Navruz» -2013. 37-39 betlar

3. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, "Moliya-Iqtisod"-2010. 70-75 betlar

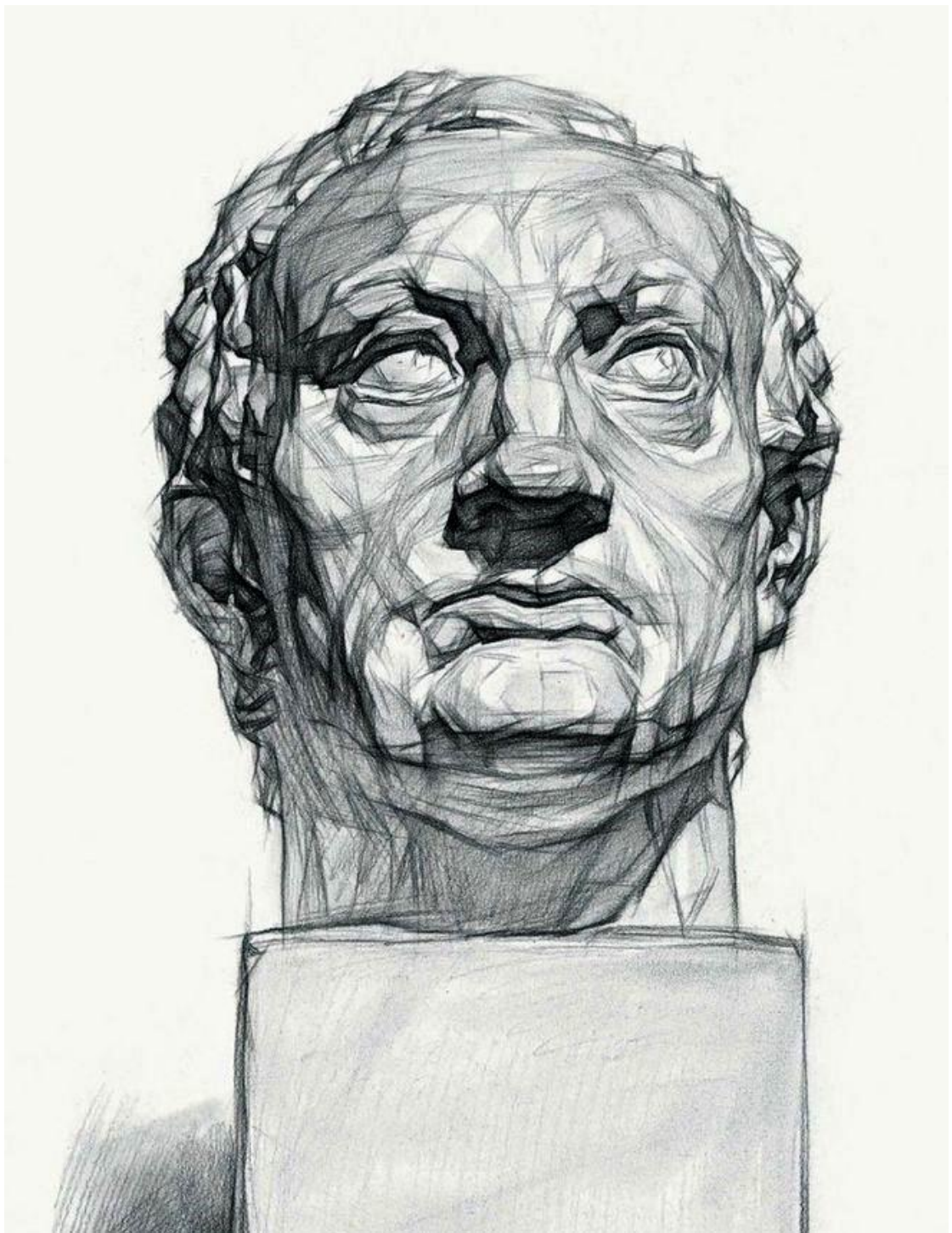
Elektron ta'lim resurslari

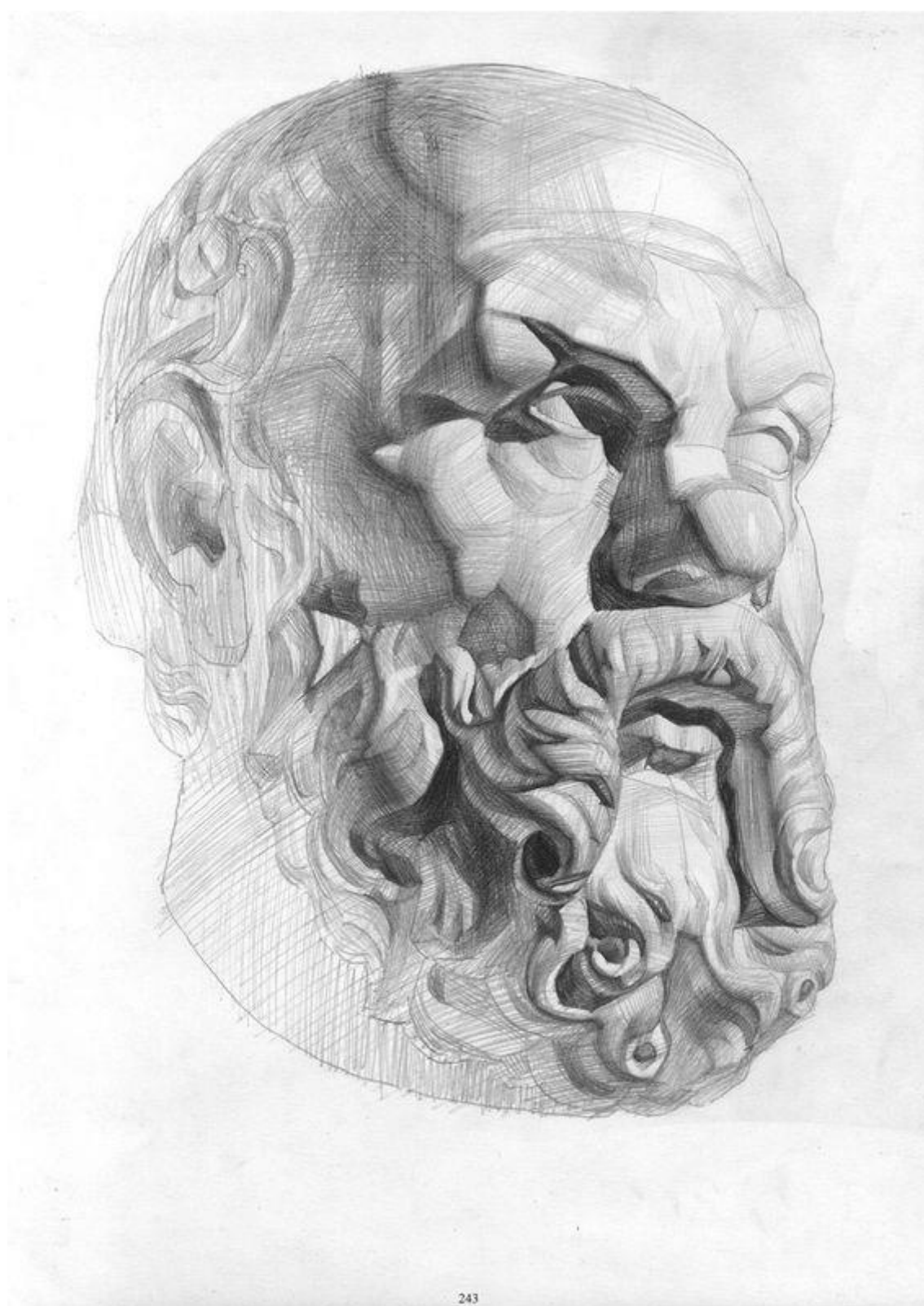
1. www.cspi.uz

2. www.lib.cspi.uz

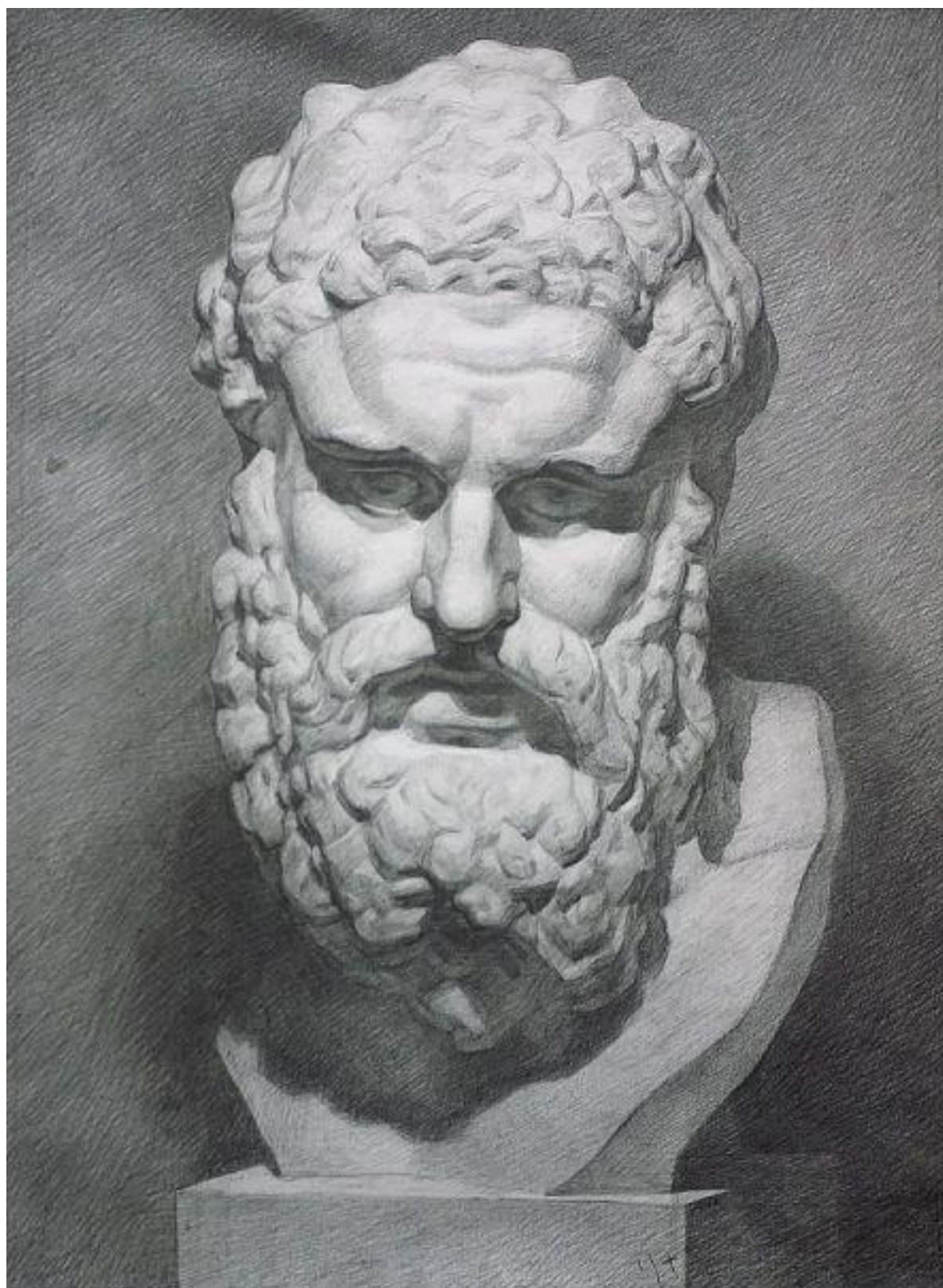
Ilovalar

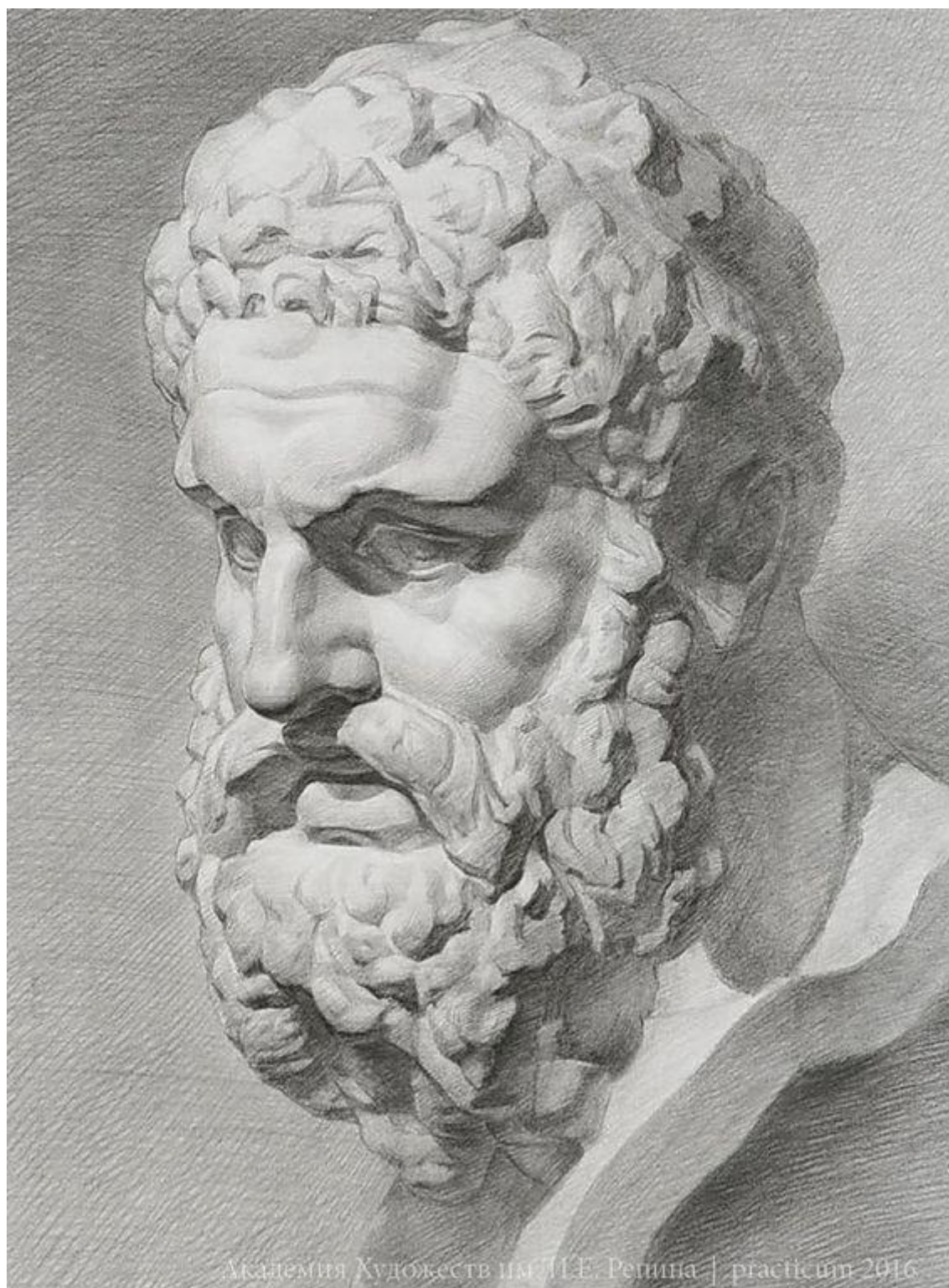

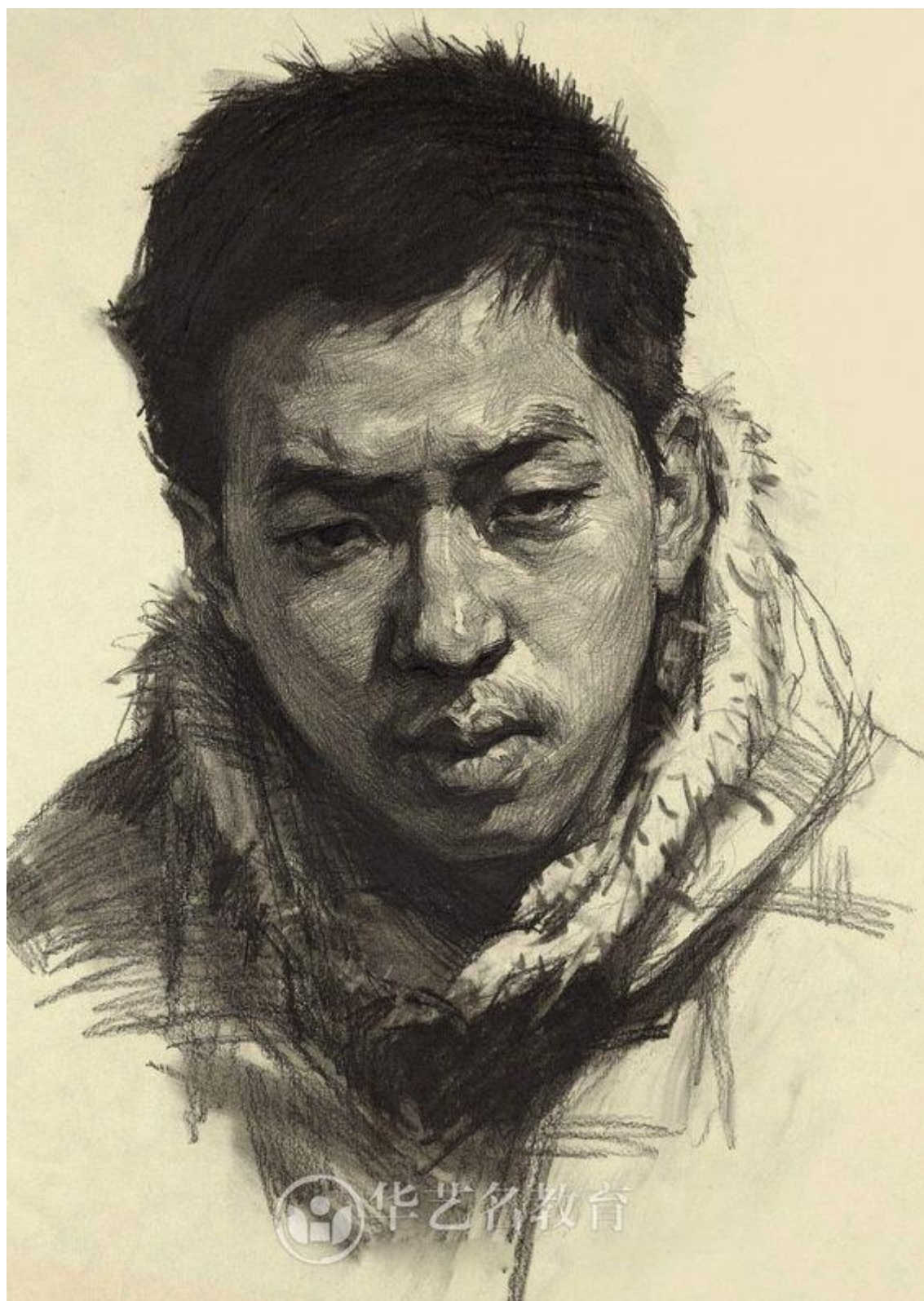

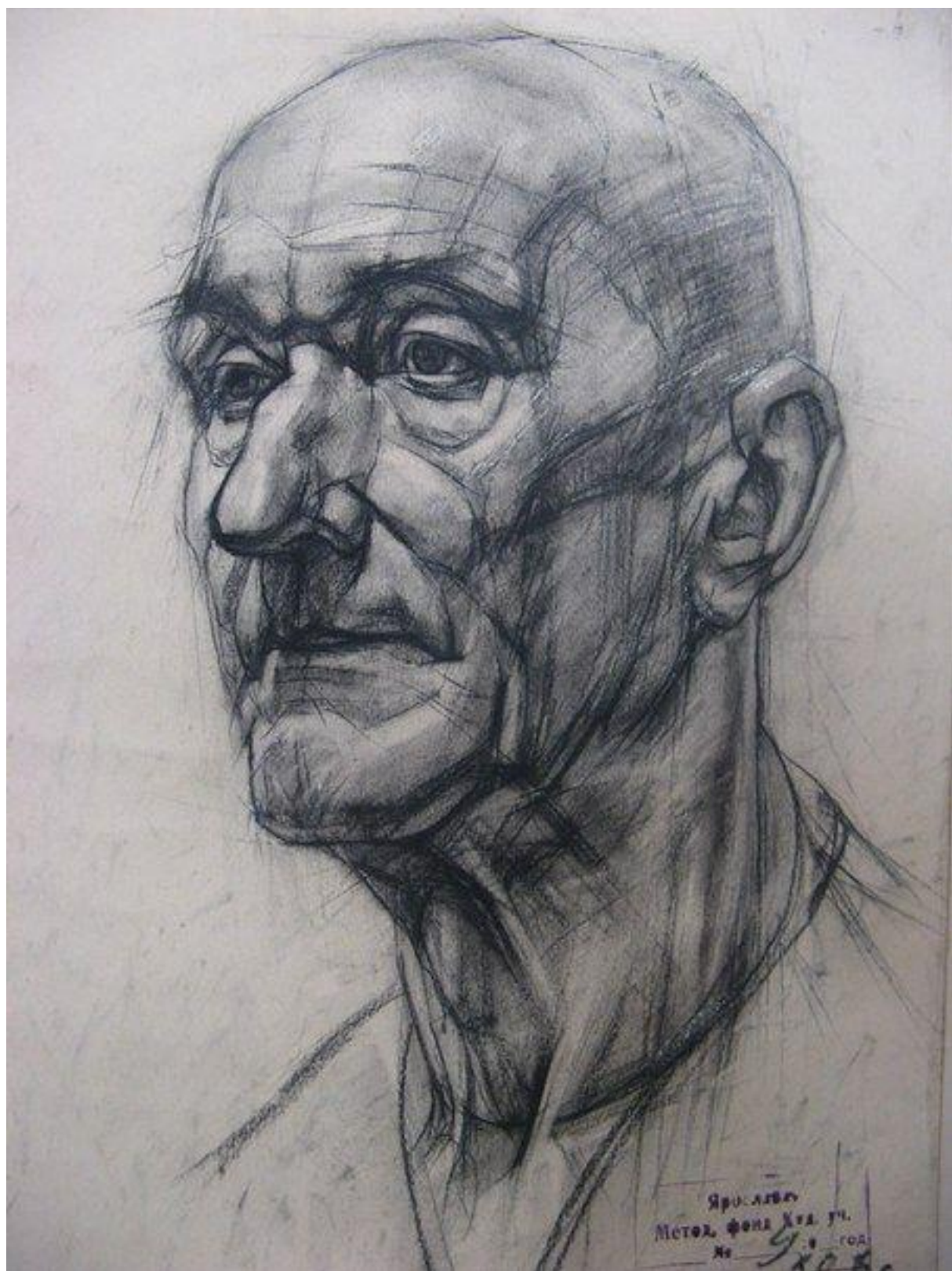

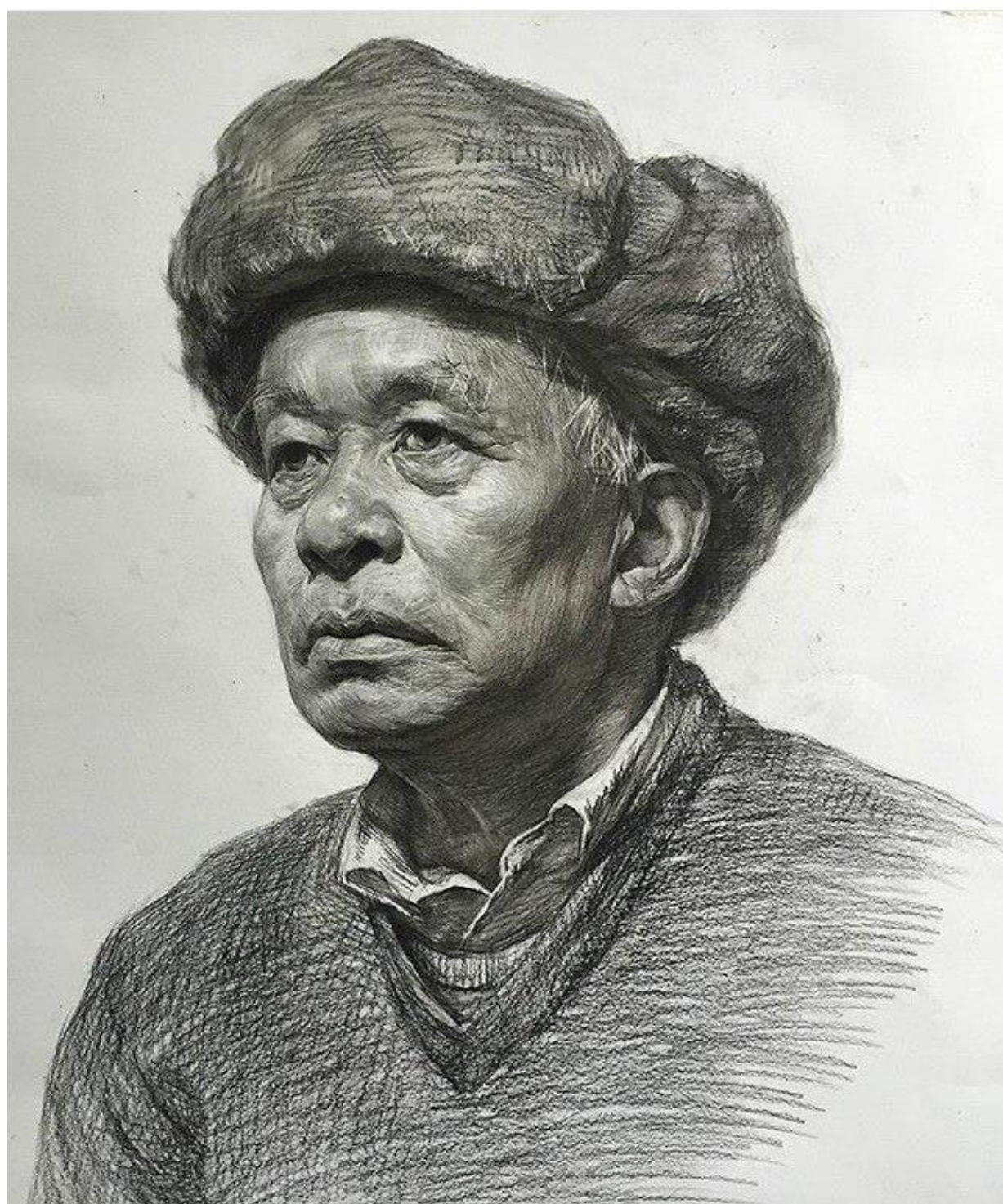

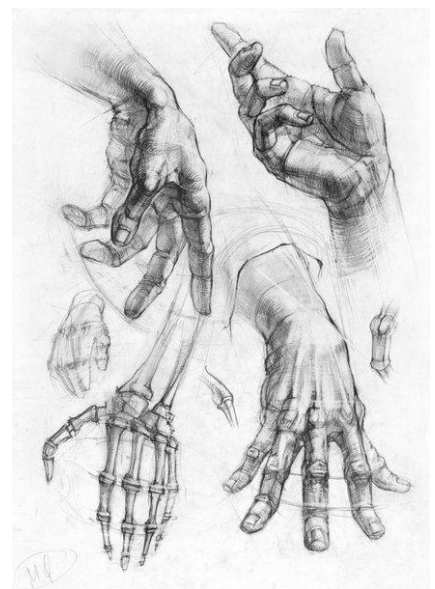

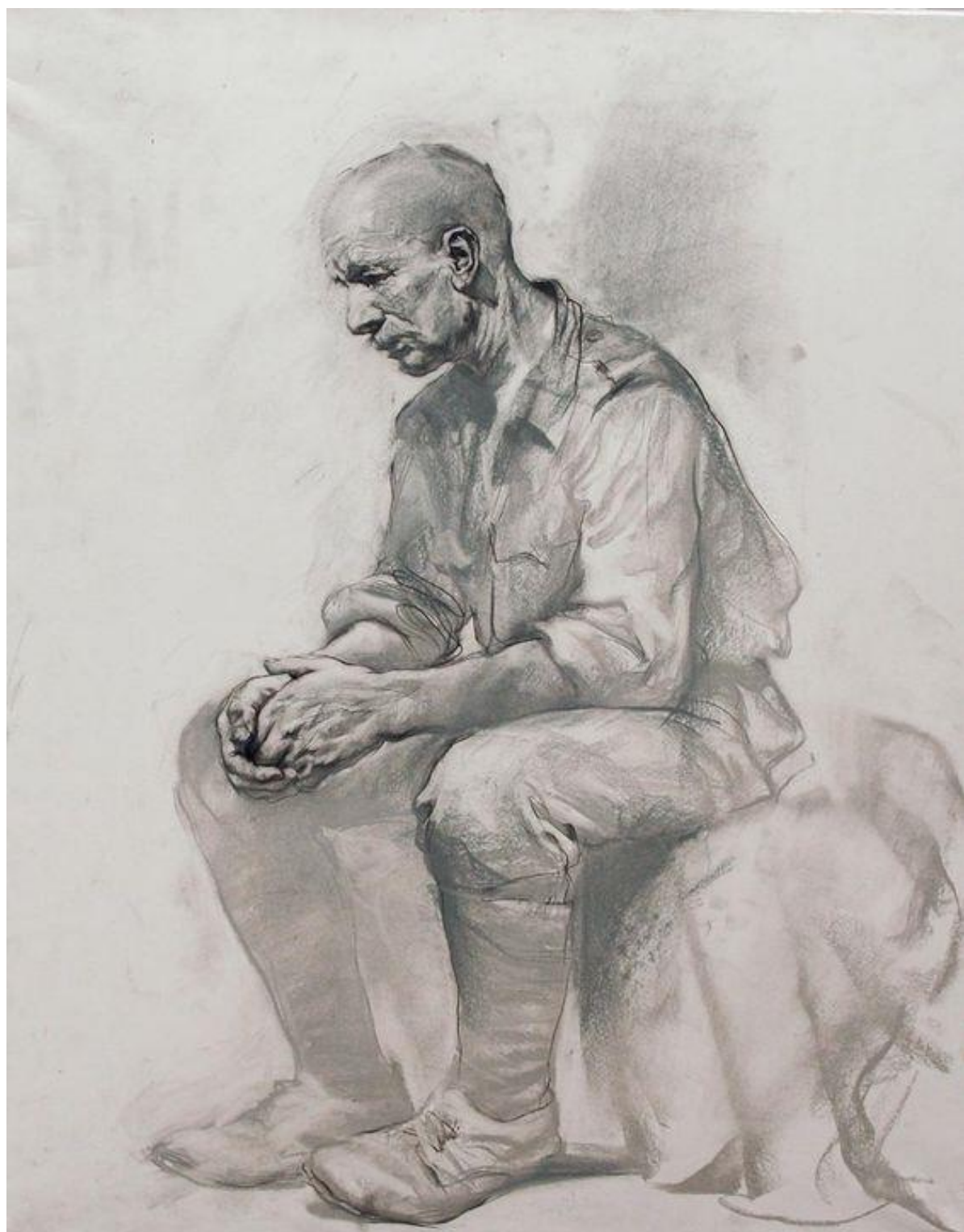

AKADEMİSİ
PLASTİK SANATLAR

DESEN
ÖĞRENCİ ÇALIŞMASI

Eternal Smile
최응태

Atamalar

№	O'zbekcha	Inglizcha	Izoh
1	Assimetriya	Asymmetry	qar. Simmetriya
2	Blik	Glare	(nemis. - nigoh) soya va yorug'lik elementi. Buyumdagi eng yorug' nur tushgan, asosan jilolanib va yaltirab turgan qismi. Odatda bu dog' yorqinligiga ko'rabuyumning umumiy ko'rinishidan yaqqol farqlanib turadi.
3	Vatman	Whatman	(angl whatman) – qalin qattiq qog'oz. Juda sifatli, yuzasi ga'dir - budur, mustahkam va yaxshi moylangan qog'oz. Qog'oz nomi ingliz qog'oz korxonasi egasi J.Vatman sharafiga qo'yilgan.
4	Uyg'onish davri	Renaissance	(Renesans) XIV – XVI asrlarda Yevropa madaniyatida san'at davri. Oqsuyaklarga hos fe'l-atvor, gumanistik dunyoqarash, tarixga murojat. O'rta asrlardan so'ng uningdiniy yo'nalishi va madaniy ko'rinishi - go'zallik va uyg'unlikka intilish, hissiyotlarning boyligi va dunyoning turli-tumanliklariga, inson qiyofasiga tabiat toji deb qaralgan.
5	Grafika	Graphics	(grek.graphike, grapho yozaman, chizaman) 1. Tasviriy san'at turi bo'lib, asosiy tasviriy vositalar: qog'ozga tushirilgan chiziqlar, shtrixlar, dog' va nuqtalar bilan rasm chiziladi. Grafika ikki turga bo'linadi: tasviriy (rasm), muallif tomonidan chizilgan rasm va nashr qilingan: o'yma naqsh, toshbosma. 2. Asosi shunday rasmdan iborat bo'lgan nashr qilingan badiiy tasvirlar (o'yma naqsh, toshbosma). Ranglar grafikada yordamchi vazifasini bajaradi.
6	Grafit	Graphite	(grek.grapho – yozaman). 1. To'q kulrang yoki qora rangdagi mineral, uglerodning tabiiy turi. Qalam o'zagini tayyorlashda qo'llaniladi. Grafit matodan yoki boshqa materialdan qilingan qog'ozga tushganda kumush iz qoldiradi. Grafit qalam XVIII asr oxirlaridan qo'llanila boshladi, ilk marotaba u qattiq bo'lishi uchun grafit va loyni kuydirish yo'li bilan tayyorlandi. 2. Toshqalam, o'zak qalamning ichida joylashgan.
7	Yakunlanish	Completeness	asar ustidagi ishning shunday bosqichiki, unda

	.		ijodiy fikrlarning eng yuqori bisqichiga erishiladi yoki, qisqa ma'noda, belgilangan tasviriy vazifa bajariladi
8	Tasviriy san'at	Art.	badiiy ijodning bir turi, badiiy obrazlarni tekislik va makonda namoyon etadi. Bu tushunchalar tasviriy san'at, grafika va me'morchilik, shuningdek arxitekturaning har xil turlarini birlashtiradi.
9	Tasvir	Item image	belgilangan obyektни tasvirlovchi buyum, obraz, rasm. Tasviriy san'atda yaratilayotgan asarlar (rasmda, kompozitsiyada va b.) haqiqiy dunyoning subyektiv tasviri hisoblanadi.
10	Rasm	Illustration	(lot.illustratio – yoritish, tasvir), matnni to'ldiruvchi (rasm, gravyuralar, foto suratlar, xarita, chizmalar va b.) tasvir. Adabiyot va ilmiy asarlarning tasviriy yoritilishi.
11	San'at	Art	1. Ijodiy tasvir, butun borliqni badiiy obrazlarda yetkazib berish. San'at – jamoat fikri shakllaridan biri va ham bir insonning, ham butun odamzod madaniyatining bir qismi, barcha avlodlarning ijodiy faoliyatining turli natijalari. Tasviriy san'at, dekorativ san'at. 2. Mohirlik, ustalik, ishni chuquur bilish. 3. Shunday mohirlik talab qiluvchi ish
12	Qalam	Pencil	chizish, bo'yash va chizmachilikka mo'ljallangan buyum yoki yozuv quroli, ichi loyga o'xshash grafitli moddadan iborat bo'lgan yog'och tayoq, ichi ko'mir, qo'rg'oshin, grafit yoki quruq presslangan bo'yoqlardan (rangli qalamlar) iborat bo'lishi mumkin, odatda ustki qismi yog'och yoki metaldan bo'ladi.
13	Rasm	Picture	tugallangan (eskiz va etyuddan farqli) va mustaqil badiiy ma'noga ega tasviriy san'at asari. Freska va kitob miniaturasidan farqli rasm belgilangan interyer yoki belgilangan bezak tizimi bilan bog'lanishi shart emas.
14	Karton	Cardboard	(fran.carton, ital.cartone, carta – qog'oz). 1. Qalin, qattiq va juda pishiq qog'oz, oddiy qog'ozdan qalin. Qog'ozga tushirilgan rasm, eskiz, keyin u o'zakka tushiriladi (mato, devor, yog'och yoki metal tekislik).
15	Konstruksiya	Construction	(lot.) – tasviriy san'atda: mohiyat, natura va rasmda har qanday shakl yaratishning o'ziga

			hos hususiyatlari, qismlarni bir butunga bog'lash va ular munosabatini ko'rsatadi.
16	Kontrast	Contrast	(fran. – keskin farq, qarama-qarshilik) – tasviriy san'atda keng tarqalgan badiiy uslub, qarama-qarshi sifatlarni taqqoslash va ularni kuchaytirishga qaratilgan.
17	Chiziq	Line	(lot. Linea – zig'ir ip). Tasviriy san'at va rassomchilikda ifodali tasviriy vosita. Chiziq, grafik yoki bo'yoq vositalari bilan tasviriy yuzaga chizish orqali yuzaga keladi. Chiziq doim qalinlik, farqlilik va uslubga ega bo'ladi. Tasviriy san'atda chegara, biror-bir yuza va o'rab turuvchi muhit konturi hisoblanadi
18	Molbert	Easel	(nem.malbrett – rassomlik san'ati uchun tokcha) – rassomlik san'ati uchun taxta yoki metal uskuna, turli balandlikda va turli nishablikda mato, karton yoki taxta bilan romlar qotiriladi.
19	Mulyaj	Dummy	natura yoki biron-bir haykaltaroshlik asaridan olingan aniq nusxa. Mum bilan bo'yalgan (yelim – gips va bo'r aralashtirilgan massa) meva, sabzavot va boshqa predmet mulyajlari ba'zida yordamchi ko'rish vositalari sifatida qo'llaniladi.
20	Xomaki reja	Sketch	rassom tomonidan tez bajarilgan, katta bo'lmagan o'lchamdagi rassomlik, grafika va haykaltaroshlik san'ati asari.
21	Natura	Nature	tasviriy san'atda rassom chizayotganda kuzatadigan butun borliq obyektlari (predmet, odam, manzara). Naturani va uning ta'rifini tanlashda rassom dunyoni, o'z ijodiy vazifasini sezadi.
22	Natyurmort	Still	san'at janri, insonni o'rab turgan muhitni tasvirlaydi, qoidaga ko'ra, kompozitsion tashkil etilgan (o'rnatilgan). Jonsiz narsalar, jonli tabiat obyektlari, buyumga qaratilgan. Ramziy mazmunga va ijtimoiy o'xshashlikka ega.
23	Asos	Base	grunt yoki bo'yoq qatlami surtiladigan mato, taxta, faner, karton, qog'oz, shoyi va boshqalar.
24	Asl	Original	(lot. – asl nusxa) – 1. Tasviriy san'atda: rassomning ijodiy ishi; 2. Nusxasi olingan har qanday san'at asari.

25	Perspektiva	Perspective	(fran.perspective, lot.perspicio – aniq ko’raman), tekislikdagi katta tanalar tasviri, ularning o’z joy tuzilishi va joylashgan o’rni, shuningdek kuzatuvchidan uzoqligi yetkazib beriladi.
26	Mutanosiblik	Plasticity	har xil san’at asarlarida: o’ziga hos go’zallik, butunlik, noziklik va ta’sirchanlik, ranglarga boyligi, shuningdek, kompozitsiyada chiziqlar, massa va shakllar mutanosibligi.
27	Yarim soya	The penumbra	yorug’lik va soya elementi; yorug’lik va chuqur soya orasidagi joyni egallovchi, predmet ustidagi yorug’lik va soya siyqallashishi.
28	Nisbat	Ratio	bo’laklar o’lchami, bo’laklarning bir biriga va bir butunning o’lchamlariga mosligi. Tasviriy san’atda nisbatning ko’plab turlari mavjud. Rassom nisbatning barcha turlari bilan ishlaydi. Ular nafaqat shakl va predmetlarning tuzilishini, balki asarning kompozitsion tuzilishini ham belgilaydi.
29	Rasm tush, sepiya, siyoh. Asosi: pergament, qog’oz.	Figure	grafik vositalar – chiziqlar, shtrix, dog’lar yordamida qo’lda chizilgan tasvir. Ularning uyg’unligi plastik shakl, rang va nur uyg’unligini beradi. Qoidasiga ko’ra, bitta rangda yoki chegaralangan miqdordagi ranglardan foydalaniladi. Texnologiyasi: quruq va suyuq bo’yoq vositalari. Quruqlari: ko’mir, grafit qalam, sangina (qizil bo’r). Suyuqlari:
30	Refleks	Reflex	grafikada kamdam-kam, tasviriy san’atda: o’rab turgan obyektlardan biror-bir predmetga rang va nurning tushgan aksi. Bir butun qismlarining qiyin o’zaro aloqasi.